

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CONSTITUTIONAL LAW/
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО**

Աշուր Խաչատրյան, Վիրաբ Վարդանյան

«Մեղք» և «պատիժ» հասկացությունների ձևավորման պատմաիրավական արմատներն ու ակունքները պատմա-փիլիսոփայական էվոլյուցիայի համայնապատկերում 3

Համլետ Հարությունյան

Զորահավաքային զորակոչից ազատելու խնդիրներն ընտանիքի պաշտպանության սահմանադրական հիմունքի համատեքստում 12

Նորայր Ավագյան

Առանձին տեսակի վարչական վարույթների դասակարգման և իրավականության հիմնահարցերը 20

Նորայր Սրեփանյան

Արդարադատության սահմանադրական կարգավորման ժամանակակից մոդելների համեմատական իրավական վերլուծություն 28

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ/CIVIL PROCEDURE/ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕСС

Հասմիկ Խաչատրյան

Իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման պրակտիկ կիրառման հիմնախնդիրներն Արցախի Հանրապետությունում 38

Տաթևիկ Սարուխանյան

Նախքան դատարան դիմելը պարտադիր հաշտարարության ներդրման հիմնախնդիրը Հայաստանի Հանրապետությունում 48

**ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ ԿՐԻՄԻՆԱԼՈԳԻԱ/CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY/
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ**

Արտակ Կրկյաշարյան

Զինծառայողների կանոնագրքային փոխհարաբերությունների դեմ ոտնձգող զինծառայողի անհատականությունը և նրա հանցագործ վարքի դրդապատճառները 59

Արմինե Ֆանյան

Մեղսունակության իրավաբանական չափանիշը ՀՀ քրեական նոր
օրենսգրքի համատեքստում 72

ԿՐԻՄԻՆԱԼԻՍՏԻԿԱ/CRIMINALISTICS/КРИМИНАЛИСТИКА

Վահե Ենգիբարյան

Առերեսման էությունը քրեադատավարական իրավակարգավորումների
համատեքստում 78

ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱ

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի որոշումներ 84

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CONSTITUTIONAL LAW/
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО**

ԱՇՈՏ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
ՎԻՐԱԲ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ASHOT KHACHATRYAN
Doctor of Philosophy (Ph.D) in Law, Professor
VIRAB VARDANYAN
Doctor of Philosophy (Ph.D) in Law

АШОТ ХАЧАТРЯН
Доктор юридических наук, профессор
ВИРАБ ВАРДАНИЯН
Кандидат юридических наук

**«ՄԵՂՔ» ԵՎ «ՊԱՏԻՃ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՊԱՏՄԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՐՄԱՏՆԵՐՆ ՈՒ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ
ՊԱՏՄԱ-ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՅԻ
ՀԱՄԱՅՆԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ**

**THE HISTORICAL AND LEGAL ROOTS AND SOURCES OF THE
FORMATION OF THE CONCEPTS OF “GUILT” AND “PUNISHMENT” IN
THE OVERVIEW OF HISTORICAL-PHILOSOPHICAL EVOLUTION**

**ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ КОРНИ И ИСТОЧНИКИ ОБРАЗОВАНИЯ
КОНЦЕПЦИЙ «ВИНА» И «НАКАЗАНИЕ» В ОБЗОРЕ
ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОЙ ЭВОЛЮЦИИ**

Պատմական զարգացման տարբեր փուլերում նկատվում են երևույթների, հասկացու-
թյունների, իրավական կատեգորիաների տարատեսակ ընկալումներ: Մեղքը որպես հասկա-
ցություն ինքնին ընկալվում է տարբեր ասպեկտներով: Դրանք հիմնականում երկուսն են՝ կրո-
նական և իրավական: Մի կողմից պետք է հստակ տարբերել կրոնական (աստվածաշնչյան)

իմաստով «մեղք» հասկացությունը իրավականից, մյուս կողմից էլ պետք է արձանագրել, որ «մեղքը» որպես կրոնական դրսևորում և իրավական կատեգորիա սերտորեն փոխկապակցված են, քանի որ նրանց հիմքում ընկած է սխալը, անօրենը, անընդունելին, ճիշտ ճանապարհից շեղումը և այլն:

«Մեղք» հասկացությունը նշված երկու ասպեկտներով դիտարկելիս գրեթե նույնը կարելի է վերագրել նաև «պատիժ» հասկացությանը: Այսինքն՝ վերջինս ևս կարելի է ընկալել թե՛ կրոնական, թե՛ իրավական ասպեկտներով, միննույն ժամանակ, անհրաժեշտ է հասկանալ դրանց թե՛ հաստակ տարանջատման սահմանագիծը, թե՛ առկա փոխկապակցվածությունը:

Պատիժն իրականացվում է այն ինստիտուտի կամ սուբյեկտի կողմից, որը հաստատել է որոշակի օրենքներ: Պատիժը ենթադրում է որոշակի հրապարակային գործողություն, պատժի միջոցով հասարակությունը, կարծեք թե, պաշտպանում է իր անդամներից մեկին կամ որոշակի նորմեր¹:

Կանտը գտնում էր, որ անձին պատժելը անձին հարգելու ձև է: Եթե ինչ-որ մի կենդանի, ենթադրենք՝ արջը մտել է մեր ամառանոց և հասցրել բավականին մեծ նյութական վնաս, առնվազն տարօրինակ կլինի հետապնդելն ու այդ արջին պատժելը: Սակայն, եթե նույն գործողությունը կատարի ինչ-որ մարդ, ապա հասկանալի կլինի, եթե նրան հետապնդենք և փորձենք պատժել: Եվ եթե մենք այդ մարդուն անտարբերության մատնենք, չարձագանքենք կամ չձգտենք պատժել, ապա ըստ Կանտի՝ մենք նրան պարզապես չենք հարգի որպես ռացիոնալ էակի, մենք նրան դուրս ենք մղում բարոյական էակաների համայնքից՝ համարելով, որ նա վարվել է որպես ստորադաս մի կարգի էակ:

Ժամանակային իմաստով քննարկվող հասկացությունների ծագման համատեքստում, կարծում ենք, անհրաժեշտ է անդրադառնալ իրավունքի ընդհանուր ծագումնաբանությանը:

Իրավունքի ծագումը՝ հարյուրամյակներ տևող գործընթաց է: Առանձին վերցված, տարբեր ժողովուրդների մոտ, տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններում իրավունքի ծագումը ունեցել է իր առանձնահատկությունները: Յուրաքանչյուր հասարակության տնտեսական և սոցիալական կյանքը պահանջում է մարդկանց գործունեության և վարքի կանոնակարգում, որը լուծվում է սոցիալական նորմերի օգնությամբ: Նախնադարյան հասարակություններում դրանք հիմնականում սովորույթներն էին: Հասարակության սոցիալական շերտավորումը, հասարակության մեջ իրենց շահերով տարբեր սոցիալական խմբերի ի հայտ գալը բերում է նրան, որ նախնադարյան տոհմատիրական համակարգի սովորույթներն այլևս ի վիճակի չեն լինում լուծել հասարակության գործունեության և պատշաճ վարքագծի կանոնակարգման խնդիրը: Նման պայմաններում անհրաժեշտ են դառնում պետության կողմից պաշտպանվող նոր համապարտադիր նորմեր, և ընդհանուր մոտեցման համաձայն, իրավունքն առաջացել է հասարակության շերտավորմանը զուգընթաց՝ դասակարգային հարաբերությունների ծագման ընթացքում՝ որպես տիրող դասակարգի՝ օրենքի աստիճանի բարձրացված կամքի դրսևորում, որն սկզբում արտահայտվել է սովորույթներում, հետագայում դարձել օրենք:

Վերոշարադրյալի հաշվառմամբ, անկախ իրավունքի ծագման կոնկրետ տեսության վրա հենվելու, կարող ենք պնդել, որ քննարկվող «մեղք» և «պատիժ» հասկացությունները ծագ-

¹ Տե՛ս <http://boon.am/theme-11-balayan-2/>, (12.03.2021թ. դրությամբ):

նել են իրավունքի հետ զուգընթաց, երբ բանական մարդը հասկացել է, որ հասարակության գոյատևման և նրա անդամների հարակեցության համար անհրաժեշտ են ներդնել որոշակի վարքագծի կանոններ, որոնց խախտման դեպքում խախտողի նկատմամբ կգործադրվեն որոշակի պատիժներ, այսինքն՝ երբ որոշվել է ինչն է թույլատրելի, իսկ ինչը՝ ոչ:

Խոսելով պատժի մասին և փորձելով բացահայտել այդ հասկացության բուն էությունը՝ անպայմանորեն անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև պատժի նպատակներին, որոնք իմաստավորում են պատժի էությունը:

Պատժի նպատակների սահմանումը քրեական իրավունքի ժամանակակից տեսության և պատմության առավել սկզբունքային ու վիճելի խնդիրներից է: Պատժի նպատակների հիմնախնդիրը ոչ միայն և ոչ այնքան իրավաբանական, որքան փիլիսոփայական հիմնախնդիր է, որը դարերի ընթացքում (հնագույն ժամանակներից մինչև անգլիական և ֆրանսիական հեղափոխությունները) գրավել է ժամանակի 63 խոշորագույն փիլիսոփաների միտքը: Ըստ հայտնի քրեագետ Ն.Դ.Սերգիևսկու՝ այս խնդրին նվիրված են քսանից ավելի փիլիսոփայական ինքնուրույն համակարգեր և ավելի քան երկու հարյուր իրավաբանական հայեցակետեր²:

Հին Հունաստանում պատժի հատուցման գաղափարը կիսում էին այնպիսի փիլիսոփաներ, ինչպիսիք էին Պյութագորասը և Արիստոտելը (կյանքի վերջին տարիներին վերջինս փոխեց իր հայացքները): Միջնադարում այս գաղափարն էր զարգացնում իտալացի ուտոպիստ Թոմազո Կամպանելան: Նա կողմնակից էր հանցագործության և պատժի համապատասխանության, թայլոնի՝ «ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատամ» սկզբունքին: Պատժի հատուցման տեսությունն առավել զարգացում ապրեց գերմանացի փիլիսոփաներ Կանտի և Հեգելի աշխատություններում, որոնք յուրովի հիմնավորեցին այն: Գերմանական դասական փիլիսոփայության հիմնադիր Կանտը (1724-1804) քրեական իրավունքը սահմանում էր որպես պատժի իրավունք և այն դիտում որպես հանցագործին զրկանքների պատճառում: Նա նույնպես կողմնակից էր թայլոնի սկզբունքին՝ չարիքը պահանջում է հատուցում չարիքով և միայն հավասարության սկզբունքով հատուցումը կարող է որոշել պատժի տեսակն ու ծավալը: Հեգելը (1770-1831թթ.) նույնպես պատիժը հիմնավորում էր որպես հանցագործության հատուցում: Նա գտնում էր, որ պատիժը կարող է կիրառվել միայն մարդու հանրորեն վտանգավոր գործունեության արտաքին կողմի նկատմամբ և չի կարող առնչվել նրա գիտակցությանը: Պատիժը հատուցում է, բայց ոչ համարժեք՝ հանցագործությամբ պատճառված և հանցագործին պատժելով պատճառված վնասների միջև: Փաստորեն, պատժի հատուցման հեգելյան ձևակերպումը տարբերվում է իր նախորդներից նրանով, որ Հեգելի մոտ խոսք էր գնում ոչ թե լիարժեք հատուցման մասին, այլ հանցագործի կողմից խախտված իրավունքների վերականգնման մասին: Պատժի հատուցման տեսության կողմնակիցների հետ զուգահեռ, դեռևս հնագույն ժամանակներում որոշ գիտնականներ պատժի նպատակներում միայն հատուցման ընկալումը բավարար չէին համարում և պատիժը կապում էին հասարակության համար ավելի օգտակար, գործնական նպատակների հետ: Նման գաղափարներով առաջին անգամ հանդես եկավ հին հունական փիլիսոփա Պրոտագորասը (մ.թ.ա. 5-րդ դար): Նա առանձնացնում էր մեղավորների ուղղման և անուղղելի հանցագործների վնասագերծման նպատակներ: Հին

² Sմս Курс уголовного права. Общая часть. Т. 2. Учение о наказании. Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, М., 2012, էջ 13:

հույն փիլիսոփա Պլատոնը (մ.թ.ա. 5-րդ դար) հասուն տարիքում արդեն պատժի նպատակը նույնպես համարում էր ահաբեկումը և հանցագործների ուղղումը, չնայած երիտասարդ հասակում այլ կարծիքի էր և գտնում էր, որ պատժի նպատակը «հանցագործությամբ իրեն արատավորած հոգու մաքրումն է»³: Պատժի հատուցման գաղափարի դեմ միջին դարերում հանդես եկան հոլանդացի իրավաբան (միջազգային իրավունքի հիմնադիր) Հ. Հրոցիուսը (1583-1645) և անգլիացի իրավաբան Թ. Հոբբսը (1588-1676): Նրանք պատժի նպատակները տեսնում էին ոչ թե հատուցման, այլ ահաբեկման և հանցագործների ու այլ անձանց ուղղման մեջ: Պատժի ընդհանուր տեսության համար վճռական նշանակություն են ունեցել իտալացի լուսավորիչ-մարդասեր Չ.Բեկկարիայի (1738-1794) հայացքները: Նա մերժելով հատուցման գաղափարը՝ պատժի հետ կապում էր այլ՝ օգտակար և կիրառական նպատակներ: Բեկկարիան պատժի նպատակ էր համարում. «հանցագործի համար խոչընդոտների ստեղծումը, որպեսզի նա, ինչպես նաև այլ անձինք հասարակությանը նոր վնաս չպատճառեն: Այդ նպատակով պետք է կիրառել այնպիսի պատիժ, որը համապատասխանի հանցագործությանը, հանցագործի համար լինի նվազ տանջալից, բայց նրա հոգեկանի վրա ունենա մեծ ազդեցություն»⁴: Բեկկարիան ձևակերպեց մի սկզբունք, որը բավական մեծ ազդեցություն ունեցավ քրեական իրավունքի հետագա զարգացման վրա՝ «արդյունավետ է ոչ թե պատժի խստությունը, այլ նրա անխուսափելիությունը»⁵: Այս սկզբունքն այժմ նույնքան արդիական է, որքան՝ ավելի քան երկու հարյուր տարի առաջ: Բեկկարիայի գաղափարներն առավել հետևողականորեն զարգացրեց գերմանացի քրեագետ Ա. Ֆեյերբախը (1775-1833)՝ ստեղծելով ինքնուրույն քրեաիրավական տեսություն: Նա պատժի նպատակ էր համարում հանցագործությունների կանխումը, բայց այն կապում էր ահաբեկման հետ, նշելով, որ քրեական օրենքում պարունակվող պատժի սպառնալիքը պետք է ազդի պոտենցիալ հանցագործի վրա, ահաբեկի նրան և դրանով իսկ կանխի հանցագործությունը: Պատժի գործնական նպատակների նշանակությունը հիմնավորող փիլիսոփայական հայեցակետերի առումով հետաքրքրական է նաև անգլիացի խոշոր գիտնական Բենթամի (1748-1832) հայացքների շարադրմամբ: Բենտամն առաջ էր քաշում պատժի կիրառման երեք հիմնական պայմաններ: Առաջին՝ պատիժ չի կարող կիրառվել, եթե դրանով չի փոխհատուցվում հանցագործությամբ պատճառված վնասը, երկրորդ՝ կիրառվող պատժի ծախսերը պետության համար չեն կարող լինել ավելի թանկ, քան հանցագործությամբ պատճառված վնասը, և երրորդ՝ եթե վնասը կարող է հատուցվել ավելի արդյունավետ եղանակով: Դրանով իսկ, Բենթամը կողմնակից էր այնպիսի պատիժների, որոնք պետությունից մեծ ծախսեր չէին պահանջում⁶:

Հայ մտածող, գիտնական, օրենսդիր, առակագիր Մխիթար Գոշը հայ իրավունքի հուշարձան՝ «Դատաստանագիրքի» հեղինակն է: Ճիշտ անվանումն է «Գիրք Դատաստանի»: Այդ աշխատության մեջ պատիժը որոշակիորեն ներկայացվում է նաև կրոնական ասպեկտով: 1184 թվականին գրված այս աշխատությունն անվանվեց Դատաստանագիրք Մխիթար Գոշի կամ Հայկական դատաստանագիրք, այն դարձավ հայերի համար գլխավոր օրենսդ-

³ Տե՛ս *Платон, Законы*, Т. 14, П., 2004, էջ 838:

⁴ Տե՛ս *Беккарія Ч.*, О преступлениях и наказаниях, М., 1996, էջեր 243-244:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 373:

⁶ Տե՛ս *Бентам И.*, Избранные сочинения, СПб., 1867, Т. 1, էջեր 167-173:

րություն: Դատաստանագրքում արտացոլված են միջնադարյան Հայաստանին համապատասխան օրենսդրություն: Համաձայն Գոշի իրավագրքի՝ պետությունը և եկեղեցին հասարակության երկու կարևոր հիմնասյուներն են: Հատկանշական է, որ այդ աշխատության «Բ» խմբագրությունը բաժանվում է աշխարհական (130 հոդված) և եկեղեցական մասերի (124 հոդված): Գրքում մեղավորությունը բաժանվում է երկու առանձին մասերի՝ եկեղեցական և աշխարհական, որոնց համապատասխան Գոշն առանձնացնում է պատժի երկու ձև՝ մարմնական-նյութական և եկեղեցահոգևորականական (մահապատիժ, ձերբակալություն, նյութական, ֆինանսական տույժեր): Պատիժը, համաձայն նրա, չպետք է հետապնդի ֆիզիկական նպատակներ կամ վրեժի նպատակ, այլ պետք է ուղղված լինի զղջման, ուղղման և մարդու վերադաստիարակման: Համաձայն Գոշի՝ ամեն մարդ տիրապետում է իր բնական իրավունքին, որի հիմնական պատճառ է համարում Աստծո կողմից շնորհված մարդկային գիտակցությունը: Գոշի առաջադիմական հայացքն այն է, որ նա մահապատժի փոխարեն առաջարկում է հանցագործին մարմնական պատիժների ենթարկել: Դատաստանագրքի գրման ժամանակ Գոշը ուսումնասիրել և օգտագործել է մովսիսական օրենքները, հայոց կանոնական իրավունքը, հայ սովորույթային իրավունքը: Առաջին անգամ որպես պարտադիր օրենք այն օգտագործվել է Կիլիկիան Հայաստանում: «Գիրք դատաստանի»-ն առաջին անգամ հայերեն հրատարակվել է Վ. Բաստամյանցը՝ 1880-ին: Դարերի ընթացքում Գոշի այս աշխատությունը օգտագործվել է ոչ միայն Հայաստանում և Կիլիկիայի հայկական թագավորությունում, այլև հայկական գաղթօջախներում, Լեհաստանում, Հնդկաստանում, Վրաստանում: Վրաստանում՝ 18-րդ դարում Մխիթար Գոշի կանոնները օգտագործվել են Վախթանգի կանոնների մեջ և դրանում արտացոլվել են առանձին գլխով՝ կոչվելով հայկական օրենքներ: Մատենադարանում պահպանվել են Գոշի Դատաստանագրքի 40-ից ավելի օրենքներ:

Դեռևս միջնադարում Դատաստանագիրքը թարգմանվել է լատիներեն, լեհերեն և վրացերեն, կիրառվել է հայ գաղթօջախներում⁷:

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ Մխիթար Գոշի իրավաբանական հայեցակարգը հիմնականում խարսխվել է բնական (աստվածային) իրավունքի տեսության վրա, որի հիմնական սկզբունքներն են՝ մարդկանց հավասարությունը (Աստծո առջև), ազատությունը, ապրելու իրավունքը, սեփականության անձեռնմխելիությունը և այլն: Հետևաբար՝ դրական իրավունքը պետք է բխեցնել բնական իրավունքի սկզբունքներից, որոնք մնայուն են ու անփոփոխ⁸, իսկ դրական իրավունք ստեղծվում է մարդկանց կողմից և դրա վրա իրենց կնիքն են դնում ժամանակն ու կոնկրետ հասարակական պայմանները⁹:

Բացառիկ կարևոր ընդհանրացումներից մեկն էլ այն է, որ ըստ Մխիթար Գոշի՝ յուրաքանչյուր ժողովուրդ և երկիր պետք է ունենա սեփական օրենսդրություն ու իրավական նորմեր, ընտրել դատաստանն «...ըստ ժամանակի, և ազգի, և աշխարհաց»¹⁰: Ըստ Վ.Բաստամյանցի՝ Մխիթար Գոշը «...լավ գիտե որ՝ դատաստանագիրքը յօրինվում է ժողովրդի համար, որ՝ նա

⁷ Տե՛ս [https://hy.wikipedia.org/wiki/Մխիթար_Գոշ#Դատաստանագիրք_\(էլեկտրոնային_հանրագիտարան\)](https://hy.wikipedia.org/wiki/Մխիթար_Գոշ#Դատաստանագիրք_(էլեկտրոնային_հանրագիտարան)):

⁸ Ըստ Մխիթար Գոշի՝ բնական օրենքը «...յայտնի է ամեն մարդուն բնագոյմամբ և չէ կարօտ գրավոր սահմանադրութեանե (Մխիթար Գոշ, Դատաստանագիրք Հայոց /Իրավաբանական հետազոտութիւնք հանդերձ ծանօթութեամբք Վահան Ծ. Վարդապետի Բաստամեանց, Վաղարշապատ, 1880, էջ 94:

⁹ Տե՛ս Միրումյան Կ., Հայ քաղաքական մտքի պատմությունից, Երևան, 2002, էջեր 174-176:

¹⁰ Տե՛ս Մխիթար Գոշ, նշվ. աշխ. (վերջին հղումը), նախադրութիւն գրոց դատաստանի, էջ 3:

պիտի պարունակէ իր մեջ ժողովրդի գաղափարը և հայեացքը իրավաբանական յարաբերութեանց վերայ, որ՝ նա պիտի զարգանայ և կատարելագործուի ժողովրդի իրավաբանական և առհասարակ մտավոր զարգացման հետ միասին»¹¹: Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը հիմք հանդիսացավ 1518 թվականի լեհահայոց դատաստանագրքի կազմման համար, երբ լեհական կառավարության կողմից այստեղ բնակվող հայերին դատական ինքնավարություն արտոնվեց¹²: XII դարի հայ իրավական մտքի կարևոր որակներ են դրսևորվել նաև Ներսես Լամբրոնացու (1153-1198) մոտ: Ինչպես բնական աշխարհում, այնպես էլ սոցիալ-քաղաքական ու բարոյական ոլորտներում ամեն ինչ համարելով հարաբերական՝ Լամբրոնացին միաժամանակ գտնում էր, որ մարդիկ ի վերուստ օժտված են ընտրության (կամքի) ազատությամբ, ուստի ամբողջությամբ պատասխանատու են իրենց բոլոր գործողությունների, արարքների ու դրանց հետևանքների համար: Նա չափազանց կարևորում էր դաստիարակության դերը հասարակության մեջ առկա անօրինականությունների և անարդարությունների հաղթահարման ու վերացման գործում: Գտնում էր նաև, որ հասարակության մեջ եղած թերությունների անտեսումն ու քողարկումը հանգեցնում են առկա սխալների և արատների խորացման:

Կամայականությունների ու օրինազանցությունների դեմ պայքարին էր կոչված նաև Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրքը (1265թ.), որը XIII-XIV դարերում գործնական խոշոր նշանակություն ունեցավ Կիլիկյան հայ պետականության ամրապնդման ու հզորացման գործում¹³: Ընդ որում, հետազոտողներն իրավացիորեն նշում են, որ եթե Մխիթար Գոշի իրավական գիտակցությունն ու ստեղծած համակարգը ոչ միայն ելնում են բնական իրավունքի տեսությունից, այլև ներթափանցված են դրանով, ապա Սմբատ Սպարապետը, թեև ելնում է բնական իրավունքի սկզբունքներից, այդուհանդերձ, նրա ստեղծած համակարգը լիովին վերաբերում է դրական իրավունքի ոլորտին¹⁴: XIV դարի հայ իրավական միտքը՝ հանձին Գրիգոր Տաթևացու (1346-1409), առանձնահատուկ կարևորեց մարդ-հասարակություն փոխհարաբերության խնդիրը և առաջադրեց այն հայեցակարգային մոտեցումը, որ համապետական կարևորագույն խնդիրները պետք է լուծվեն հավաքական բանականությամբ և հավաքական կամքով: Ընդ որում, որպես իրավունքի սուբյեկտ հանդես է գալիս ոչ թե ինքնակալ միապետը, այլ ժողովուրդը, նրա միասնական կամքը: Միապետը, այս հայեցակարգի համաձայն, զրկվում է միահեծան իշխանությունից, համապետական խնդիրները միանձնյա լուծելու իրավունքից: Իրավացի են այն հեղինակները, որոնք գտնում են, որ տվյալ դեպքում գործ ունենք սահմանադրական միապետության որակների հետ¹⁵: Տաթևացին նույնպես տարբերակում է «աստվածային իրավունքը» և դրական իրավունքը, որն ամրագրված է օրենսդրական զանազան փաստաթղթերում: Աստվածային օրենքներն անփոփոխ են ու բացարձակ, դրանց առջև

¹¹ Տե՛ս Մխիթար Գոշ, Դատաստանագիրք Հայոց /Իրավաբանական հետազոտությունք հանդերձ ծանօթութեամբք Վահան ծ. Վարդապետի Բասրամեանց, Վաղարշապատ, 1880, էջ 93:

¹² Այդ դատաստանագիրքը լատիներեն թարգմանությամբ ներկայացվել է լեհաց Սիգիզմունդ I թագավորին և մի շարք փոփոխություններով ու լրացումներով հաստատվել նրա կողմից 1519թ. (տե՛ս Կամենեց-Պոդոլսկ քաղաքի հայկական դատարանի արձանագրությունները (XVI դ.). աշխատասիրությամբ Վ. Գրիգորյանի, Երևան, 1963, էջեր 54-55):

¹³ Տե՛ս Смбат Спарает: Судебник /աշխատասիրությամբ Ա. Գ. Գալստյանի, Երևան, 1958, էջ 195:

¹⁴ Տե՛ս Միրումյան Կ., նշվ. աշխ., էջ 240:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 215:

բոլոր մարդիկ հավասար են: Դրական իրավունքի նորմերը պետք է խարսխված լինեն և բխեն աստվածային օրենքներից՝ ճշմարիտ արտացոլելով հասարակական-քաղաքական իրականությունը¹⁶:

Տաթևացու իրավափիլիսոփայական հայացքներում ակնհայտ առանձնանում են այնպիսի եզրահանգումներ, որոնք ներկա չափանիշներով **սահմանադրական սկզբունքների** դեր ու նշանակություն ունեն¹⁷:

Պատմական տարբեր ժամանակաշրջանների իրավաստեղծ մտքի և հայրենական սահմանադրական մշակույթի ամբողջականացված դրսևորումները ունեն առանձնակի ուշադրության անհրաժեշտություն: Այսպես, 1773 թվականին՝ Հնդկաստանի Մադրաս քաղաքում, հայր և որդի Շահամիրյանները նախաձեռնում և 1788 թվականին ավարտին են հասցնում իրավունքի բացառիկ մի հուշարձան՝ իրենց երազած անկախ Հայաստանի՝ 521 հոդվածից կազմված Սահմանադրությունը, որն անվանեցին «Որոգայթ փառաց»: Այս աշխատությունը հասարակական-իրավական մտքի պատմության եզակի ձեռքբերումներից է, որում որոշակի համակարգով առաջադրված գաղափարները, տեսական խոր ընդհանրացումների արդյունք լինելուց զատ, միջազգային սահմանադրական զարգացումների անկյունաքարային արժեք են: Աշխատության հենց անվանումը, սահմանադրական իրավունքի ճանաչված պրոֆեսոր Դոմինիկ Ռուսոյի գնահատմամբ, իրավական ամբողջ մի տեսություն է: Այս Սահմանադրությունը կոչված էր երաշխավորելու «...ազատությունը պահպանելու հնարավորությունն և ստեղծելու «...անճողոպրելի որոգայթ՝ բոլոր վատթար մարդկանց համար, որպեսզի հարկադրված լինեն մտնելու օգտաշատ գործողության լծի տակ»¹⁸: Այն պետք է անկյունաքարային նշանակություն ունենար արդար օրենքներով կառավարվելու, բնական իրավունքով ու արդարությամբ առաջնորդվելու համար¹⁹:

Այսպիսով, ամփոփելով ամբողջ վերոշարադրյալը՝ եզրահանգում ենք, որ մեղքի և պատժի՝ որպես քննարկվող սահմանադրաիրավական սկզբունքների հիմնական բաղադրիչների ակունքները գալիս են շատ վաղ ժամանակներից: Եթե ստեղծվել է որևէ վարքագծի կանոն, որին մարդ էակը պարտավոր է եղել հետևել, որպիսի ապրի և արարի այդ հասարակության մեջ, ապա այդ կանոնների խախտման դեպքում նախատեսվել է նաև որոշակի պատիժ, որը կվերականգնի այդ խախտմամբ պատճառած վնասը, կկանխի հասարակության մյուս անդամների կողմից հնարավոր այլ խախտումները, ինչպես նաև հենց ինքը՝ իրավախախտը այլևս կղուսափի անտեսել հասարակության մեջ համակեցության և վարքագծի այլ կանոններն անտեսելուց:

Այսինքն՝ ստացվում է, որ նույնիսկ հազարամյակներ առաջ, եթե որևէ արարք համարվել է սխալ, ոչ ճշմարիտ, ապա դա պետք է պատժվեր ընդունված կանոններով և ձևերով, ինչը վկայում է, որ մեղքն ու պատիժը մշտապես եղել են անբաժան փոխգործակցել են միմյանց հետ, արդյունքում մեկը մյուսին իմաստավորելով:

¹⁶ Տե՛ս Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք հարցման, Կ. Պոլիս, 1729, էջ 12:

¹⁷ Տե՛ս Գ. Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ-պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, «Նժար», Երևան 2016, էջ 119:

¹⁸ Տե՛ս Ավագյան Ռ., Հայ իրավական մտքի գանձարան, գիրք 2, Հ. Շահամիրյան «Որոգայթ փառաց», Երևան, 2002, էջ 15:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 16:

Գտնում ենք, որ թե՛ մեղքի, թե՛ պատժի մասին պատկերացումները սկսվել են ձևավորվել դեռևս այն ժամանակներից, երբ բանական մարդը (լատ.՝ Homo sapiens) սկսել է տարբերակել թույլատրելի անթույլատրելիից, սկսել է գիտակցել, որ այս կամ այն գործողությունն արգելված է, այլապես դրան կհետևի ոչ բարենպաստ ինչ-որ գործողություն կամ իրողություն:

Ավելին, անկախ տարբեր ժամանակաշրջաններում տարբեր ժողովուրդների ու հասարակությունների մոտ գործող պատժի տեսություններից, ընդհանուր առմամբ, պատժի նպատակների բուն էությունը կարելի է նույնացնել պատժի նպատակների առնչությամբ մեր օրերում գոյություն ունեցող սկզբունքներին:

Այնուամենայնիվ, «մեղք» և «պատիժ» հասկացությունների ծագումնաբանությունը և պատմաիրավական էվոլյուցիան, դրանց վերածումն իրավական սկզբունքների, ունեն խորը ուսումնասիրության անհրաժեշտություն, որը թույլ կտա բացահայտել տարբեր ժամանակաշրջաններում և հասարակություններում դրանց դերն ու նշանակությունը, ինչպես նաև կբացահայտվի հայրենական իրավական մտքի նշանակալից ներդրումն այդ գործում:

Իվերջո, կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում կարող ենք առանձնացնել «մեղք» և «պատիժ» հասկացությունների ձևավորման և զարգացման հետևյալ պատմաիրավափիլիսոփայական փուլերը.

- 1) **մարդկային (անձնամիջյան) գիտակցական փոխհարաբերությունների առաջացման ժամանակաշրջան,**
- 2) **մարդու համար որոշակի վարքագծի կանոնների սահմանման ժամանակաշրջան,**
- 3) **առանձին հասարակական հարաբերությունների ձևավորման ժամանակաշրջան,**
- 4) **սովորության իրավունքում դրանց էության արտացոլման ժամանակաշրջան,**
- 5) **սովորության իրավունքից ավելի շար պետության կողմից ընդունված (հռչակված) նորմերի անցման ժամանակաշրջան,**
- 6) **նորմատիվային առանձին ակտերում ամրագրման ժամանակաշրջան,**
- 7) **իրավական համակարգի արիճանակարգության մեջ ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտերում (սահմանադրություններ, միջազգային իրավական փաստաթղթեր) արտացոլման գործընթացների ժամանակաշրջան:**

Annotation. The work highlights the peculiarities of the emergence of the concepts of “guilt”, “punishment” and the formation of legal significance. Conditional stages of development of the mentioned concepts were distinguished.

The article reveals the essence of the concepts of “guilt” and “punishment” as the main components of the constitutional principles of the proportionality of guilt and punishment.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности понятий «вина», «наказание», а также формирования у них юридического значения. Мы также выделили условные этапы развития указанных концепций. В статье раскрывается также сущность понятий «вина» и «наказание» как основных составляющих конституционных принципов соразмерности вины и наказания.

Բանալի բառեր - մեղք, պատիժ, պատմաիրավական ակունքներ, պատմափիլիսոփայական զարգացում, սահմանադրական սկզբունք:

Keywords: *guilt, punishment, historical-legal sources, historical-philosophical development, constitutional principle.*

Ключевые слова: *вина, наказание, историко-правовые источники, историко-философское развитие, конституционный принцип.*

Ա. Խաչատրյան - Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, էլ. հասցե՝ a.khachatryan@inbox.ru:

Վ. Վարդանյան - Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, էլ. հասցե՝ virab_vardanyan@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրություն 01.02.2022 թ., տրվել է գրախոսության 01.02.2022 թ., երաշխավորվել է ԵՊՀ Պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 02.05.2022 թ.:

ՀԱՄԼԵՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի քրեական արդարադատության ոլորտում և Ջինված ուժերում իրավունքների պաշտպանության դեպարտամենտի գլխավոր մասնագետ, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

HAMLET HARUTYUNYAN

Chief Specialist at the Department General for Protection of Human Rights in the Criminal Justice and Armed Forces of Human Rights Defender's Office, Ph.D. Student at the Chair of Constitutional Law, Law Department, Yerevan State University

ГАМЛЕТ АРУТЮНЯН

Главный специалист Департамента по защите прав человека в сфере уголовного правосудия и в вооруженных силах Аппарата Защитника прав человека РА, соискатель кафедры конституционного права юридического факультета ЕГУ

**ԶՈՐԱՀԱՎԱՔԱՅԻՆ ԶՈՐԱԿՈՉԻՑ ԱԶԱՏԵԼՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐՆ
ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

**THE ISSUES OF RELEASE FROM THE MILITARY SERVICE
DURING MOBILIZATION IN THE CONTEXT OF THE
CONSTITUTIONAL FUNDAMENTAL FOR FAMILY PROTECTION**

**ПРОБЛЕМЫ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ МОБИЛИЗАЦИОННОЙ ВОЕННОЙ
СЛУЖБЫ В КОНТЕКСТЕ КОНСТИТУЦИОННОЙ ОСНОВЫ ЗАЩИТЫ
СЕМЬИ**

Սահմանադրության 2015 թվականի փոփոխություններով սահմանադրական նորամուծություններից էր ընտանիքի պաշտպանությունը սահմանադրական կարգի հիմունք ճանաչելը: Այս սահմանադրական նորմն ուղենիշ է ընտանիքի պաշտպանության ոլորտում հանրային իշխանության խնդիրները հստակեցնելու համար: Մասնավորապես Սահմանադրության 16-րդ հոդվածի համաձայն՝ ընտանիքը՝ որպես հասարակության բնական և հիմնական բջիջ, բնակչության պահպանման և վերարտադրման հիմք, ինչպես նաև մայրությունը և մանկությունը պետության հատուկ պաշտպանության և հովանավորության ներքո են¹:

¹ Տե՛ս, «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք. գիրք առաջին», Երևանի պետական համալ-

Երկրի Սահմանադրության մակարդակով պետության այսպիսի պարտավորություն նախատեսելը, իհարկե, ինքնանպատակ չէ, և այս դրույթից են բխում պետության տարաբնույթ պարտավորություններ, քանի որ ինչպես նշել է իրավաբանական գիտությունների դոկտոր Գ. Բ. Դանիելյանը. «Սահմանադրական կարգի հիմունքները սահմանադրական կարգի բաղադրիչներն են, որոնց առաքելությունն առավելապես արտահայտվում է նրանում, որ համալիր ամրագրվի Սահմանադրությունը պահպանելու պետության գործառույթը, իսկ հանրային իշխանությունը սահմանափակվի մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք:

Սահմանադրական կարգը ժողովրդավարության սկզբունքներին համահունչ՝ հանրային իշխանության կողմից մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների երաշխավորումն ու պահպանումն է»²:

Ընտանիքի պաշտպանությունը՝ որպես սահմանադրական կարգի հիմունք, տարբեր իրավահարաբերություններում տարբեր դրսևորումներ ունի: Այն իր ուրույն դրսևորումն ունի նաև զինվորական հարաբերություններում:

Սույն հոդվածով քննարկման առարկա են դառնալու հենց զինվորական հարաբերություններում, մասնավորապես ռազմական դրության շրջանակում հայտարարված զորահավաքի ընթացքում ընտանեկան պայմանների հաշվառմամբ՝ զինապարտ քաղաքացիներին զորահավաքային զինվորական ծառայության ներգրավման հետ կապված օրենսդրական խնդիրները, որոնց ուսումնասիրությունը կառուցելիս ընտանիքի պաշտպանության պետության պարտավորությունը, դրա հետ կապված սկզբունքներն ու կարգավորումներն ունենալու են առանցքային նշանակություն:

Զինվորական հարաբերությունները կարգավորող ոլորտային օրենսդրական մի շարք դրույթներ քաղաքացիներին զինվորական ծառայության տարբեր տեսակների ներգրավման ընթացքում հաշվի են առնում նաև զինապարտ քաղաքացիների ընտանեկան պայմանները (տարկետում տրամադրելուց մինչև ծառայությունից առհասարակ ազատում):

Ընտանեկան պայմաններից ելնելով՝ քաղաքացիներին զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում տրամադրելը և ծառայությունից նրանց ազատելը հետապնդում է հստակ նպատակ. ընտանեկան պայմանները հաշվի առնելը պայմանավորված է տարբեր հանգամանքներով՝ ընտանիքի անդամների խնամքի իրականացում, երեխայի լավագույն շահ, ընտանիքի սոցիալական ապահովություն ու ապրուստը հոգալու անհրաժեշտություն և այլն:

Նշվածը բխում է ոչ միայն սահմանադրական կարգի հիմունք հանդիսացող «ընտանիքի պաշտպանություն»-ից, այլև ընտանիքի պաշտպանության և աջակցության տրամադրման պետության պարտավորությունն ամրագրված է նաև միջազգային վերաբերելի փաստաթղթերով:

Օրինակ, ընտանիքի պաշտպանությանն են նվիրված Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի³ 12-րդ, 16-րդ և 25-րդ հոդվածները: Այս հիմնարար փաստաթղթի 16-

սարան, Երևան, Տիգրան Մեծ հրատ., 2016, պատասխանատու խմբագիր՝ իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ն.Ա. Այվազյան, էջ 121:

² Տե՛ս, «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք. գիրք առաջին», Երևանի պետական համալսարան, Երևան, Տիգրան Մեծ հրատ., 2016, պատասխանատու խմբագիր՝ իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ն. Ա. Այվազյան, էջ 107:

³ Ընդունվել է Միավորված ազգերի կազմակերպության գլխավոր ասամբլեայի կողմից, 1948 թվականի դեկտեմ-

րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ ընտանիքը հասարակության բնականոն ու հիմնարար խմբային միավորն է և ունի *հասարակության ու պետության կողմից պաշտպանության իրավունք*: 25-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի իր և իր ընտանիքի առողջության ու բարեկեցության համար բավարար կենսամակարդակի, այդ թվում՝ սննդի, հագուստի, բնակարանի և առողջապահության ու սոցիալական անհրաժեշտ ծառայությունների իրավունք, ինչպես նաև ապահովության իրավունք՝ գործազրկության, հիվանդության, հաշմանդամության, այրիանալու, ծերության կամ իր կամքից անկախ հանգամանքներում գոյության այլ միջոցներից զրկվելու դեպքում:

Ընտանիքի պաշտպանության դրույթներ են նախատեսված նաև Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին⁴, ինչպես նաև Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին⁵ միջազգային դաշնագրերում:

Մասնավորապես, վերը նշված առաջին փաստաթղթի 23-րդ հոդվածի 1-ին մասով ընդգծվում է, որ ընտանիքը հասարակության բնական ու հիմնական բջիջն է և ունի *հասարակության ու պետության կողմից պաշտպանվելու իրավունք*:

Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 10-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ընտանիքին, որը հասարակության բնական ու հիմնական խմբային միավորն է, պետք է, ըստ հնարավորին, տրամադրվեն **ամենալայն պաշտպանություն և աջակցություն**:

Ի տարբերություն Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 16-րդ հոդվածի և Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 23-րդ հոդվածի՝ Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 10-րդ հոդվածը վերաբերում է ոչ միայն պետության կողմից ընտանիքի *պաշտպանությանը*, այլև *աջակցությանը*: «Աջակցություն» բառի ավելացումը պետության «պաշտպանելու» պարտավորությանն ամրապնդում է Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի մասնակից պետությունների պարտավորության հայեցակարգային և նորմատիվ հիմքերը⁶:

Ինչպես նշվեց, որպես սահմանադրական կարգի հիմունք ամրագրված ընտանիքի պաշտպանությունը զինվորական հարաբերություններում դրսևորվում է, ի թիվս այնի, նաև ընտանեկան պայմաններից ելնելով՝ քաղաքացիներին տարկետում տրամադրելու կամ զինվորական ծառայությունից ազատելու եղանակով:

Այսպես, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրեն-

բերի 10-ին Փարիզի Շայո պալատում, հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=37342>:

⁴ Միավորված ազգերի կազմակերպության դաշնագիր, որը հիմնված է Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի վրա: Ընդունվել է 1966 թվականի դեկտեմբերի 16-ին 2200 (XXI) բանաձևով, ուժի մեջ է մտել 1976 թվականի մարտի 23-ին, հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=18500>:

⁵ Միավորված ազգերի կազմակերպության դաշնագիր, ընդունվել է 1966 թվականի դեկտեմբերի 16-ին 2200 (XXI) բանաձևով, ուժի մեջ է մտել 1976 թվականի մարտի 23-ին, հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=37347>:

⁶ Տեն, *Абашидзе А. Х., Клишас А. А.*, Защита семьи по международному праву в свете современных реалий // Журнал: Правовое государство: теория и практика, изд.: научно-исследовательский институт проблем правового государства, Пдф, 2014, էջ 158: *Гущина К. А., Спицына Е. Б., Ерина Е. С., Айба Э. А.*, Семья как объект международно-правовой защиты, էջ 101, հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://cyberleninka.ru/article/n/semya-kak-obekt-mezhdunarodno-pravovoy-zaschity/viewer>:

քի 24-րդ հոդվածով սահմանվում են այն դեպքերը, երբ քաղաքացուն ընտանեկան պայմաններից ելնելով՝ պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տրվում է տարկետում: Նշված հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ շարքային կազմի պարտադիր զինվորական ծառայության հայտարարված զորակոչից ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետում տրվում է այն քաղաքացուն, որն ունի՝

1) 65 տարին լրացած կամ առաջին խմբի հաշմանդամություն ունեցող կամ երկրորդ խմբի հաշմանդամություն (որը սահմանվել է ինքնասպասարկման ապահովման ունակության առնվազն երկրորդ աստիճանի կենսագործունեության սահմանափակման հիմքով) ունեցող կամ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած վճռով անգործունակ ճանաչված ծնողներ (միայնակ ծնող), եթե ծնողները (միայնակ ծնողը)՝ ա) չունեն այլ զավակ կամ բ) ունեն այլ զավակ, որն անչափահաս է կամ ունի հաշմանդամության խումբ կամ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած վճռով ճանաչված է անգործունակ կամ գտնվում է պարտադիր զինվորական ծառայության մեջ,

2) առանց մոր մեծացող երեխա,

3) երկու կամ ավելի երեխա, բացառությամբ որդեգրված երեխաների,

4) երկրորդ երեխայով կամ առնվազն զույգ երեխայով վեցամսյա հղիության մեջ գտնվող կին,

5) մինչև 18 տարեկան կամ 18 տարեկանից բարձր, բայց առաջին խմբի հաշմանդամություն ունեցող կամ երկրորդ խմբի հաշմանդամություն (որը սահմանվել է ինքնասպասարկման ապահովման ունակության առնվազն երկրորդ աստիճանի կենսագործունեության սահմանափակման հիմքով) ունեցող կամ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած վճռով անգործունակ ճանաչված քույր կամ եղբայր, եթե չկա վերջիններիս ընտանիքի անդամ համարվող այլ անձ, կամ կա այդպիսի անձ, որը, սակայն, ունի հաշմանդամության խումբ կամ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած վճռով ճանաչված է անգործունակ, կամ տարիքային աշխատանքային կենսաթոշակի իրավունք տվող տարիքը լրացած անձ է:

Բացի հստակ սահմանված դեպքերից՝ նույն հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսվում է, որ օրենքով չնախատեսված դեպքերում քաղաքացուն ընտանեկան պայմաններից ելնելով՝ տարկետում կարող է տրվել քաղաքացու դիմումի հիման վրա և Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարի հրամանով (այսինքն՝ Պաշտպանության նախարարին տրված է որոշակի հայեցողություն, մեջբերումը՝ հեղինակի):

Նույն հոդվածի 6-րդ մասով սահմանված են նաև պահեստազորի սպայական կազմի պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետում տրամադրելու հիմքերը:

Դրանից բացի՝ օրենքով ամրագրված է, որ ստացված տարկետումը մինչև զինապարտության տարիքը լրանալը պահպանելու դեպքում քաղաքացիներն ազատվում են զինվորական ծառայությունից:

Բացի խաղաղ պայմաններում զինվորական ծառայության հետ կապված հարաբերություններից՝ օրենքով կարգավորված են նաև պատերազմական իրավիճակներում, մասնավորապես, ռազմական դրության պայմաններում հայտարարված զորահավաքային զինվորական ծառայությանը քաղաքացիների ներգրավման այն դեպքերը, երբ հաշվի են առնվում նաև ընտանեկան պայմանները:

Ավելի հստակ, զորահավաքային զինվորական ծառայության ներգրավման հետ կապված հարաբերությունները կարգավորող «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված է ընտանեկան պայմաններից ելնելով՝ զորահավաքային ծառայությունից ազատող **միայն մեկ դեպք՝ չորս և ավելի երեխա ունենալը:**

Հասկանալով պատերազմական իրավիճակներում երկրի պաշտպանության և մարդկային ռեսուրսների անհրաժեշտ քանակի ապահովման կարևորությունը՝ այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ նույնիսկ զորահավաքային զինվորական ծառայության համատեքստում վերը նշված միայն մեկ հիմքի սահմանումն օրենքի մեխանիկական և խնդրահարույց կարգավորում է, ինչը հատկապես ընդգծվեց 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին տեղի ունեցած մարտական գործողությունների ընթացքում:

Առհասարակ, ընտանեկան պայմանների գնահատումը, ի տարբերություն առողջական վիճակի կամ այլ հանգամանքների, կրում է որոշակիորեն սուբյեկտիվ բնույթ, և տարբեր իրավիճակներում այդ պայմանների դրսևորումները, բարդության աստիճանը տարբեր են ու յուրաքանչյուր դեպքում անհատական գնահատման ենթակա: Այս իսկ պատճառով «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքով միայն 4 և ավելի երեխա ունենալը, որպես զորահավաքային զինվորական ծառայությունից ազատման միակ հիմք նախատեսելը, չի կարող ամբողջությամբ արտացոլել ընտանեկան տարբեր պայմաններն իրենց համամասնության ու տարաբնույթ դրսևորումների մեջ, ինչով պայմանավորված էլ կրում է մեխանիկական և սահմանափակ բնույթ:

Օրինակ, հնարավոր են դեպքեր, երբ քաղաքացին թեև չունենա 4 երեխա, սակայն ունենա առանց մոր մեծացող և առողջական լուրջ խնդիրներ ունեցող (հաշմանդամություն ունեցող) անչափահաս երեխա (երեխաներ), որոնց խնամքն իրականացնողը միայն ինքն է, կամ, քաղաքացին կարող է նաև ունենալ հաշմանդամություն ունեցող ամուսին, որի թե՛ խնամքն իրականացնողը, թե՛ միակ կերակրողը կրկին ինքն է, կամ տարեց ու անաշխատունակ միայնակ ծնող և այլն:

Այս խնդիրն արդարացիորեն բարձրացվել է նաև ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից, ավելին՝ արձանագրվել է նաև Պաշտպանության նախարարությունից խնդրի կապակցությամբ ստացված տեղեկատվությունն այն մասին, որ թեև «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը զորահավաքային զորակոչից չի ազատում, օրինակ, մարտական գործողությունների արդյունքում գտնվելու վայրն անհայտ կամ գերության մեջ գտնվող զինծառայողի ընտանիքի անդամին, սակայն ստեղծված իրավիճակով պայմանավորված՝ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումներում (զինկոմիսարիատներում) գործնականում ձեռնպահ են մնացել այդպիսի անձանց զորահավաքային զորակոչին ընդգրկելու գործողություններից:

Ընտանեկան դրությամբ պայմանավորված (անչափահասի միակ խնամակալ, հաշմանդամություն ունեցող ընտանիքի անդամի միակ խնամակալ և այլն) զորահավաքային միջոցառումներին ընդգրկված քաղաքացիների վերաբերյալ Պաշտպանության նախարարության թե՛ գիծը ստացել է շուրջ 20 հեռախոսազանգ: Դիմումատուներին պարզաբանվել է, որ օրենքով սահմանված են այն դեպքերը, երբ անձը ենթակա չէ զորահավաքային զորակոչով զորակոչվելու: Սակայն, դիմում-բողոքներ ստանալուն պես ուսումնասիրվել է ընտանիքի կազմը և դիմումում նշված փաստերի իսկության դեպքում ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային

համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումները հնարավորության սահմաններում ձեռնպահ են մնացել նշված կատեգորիայի անձանց զորահավաքային զորակոչին ընդգրկելու գործողություններից⁷:

Այսինքն, ստացվում է, որ օրենսդրական թերի կարգավորումն արդեն իսկ իր դրսևորումն է ստացել նաև գործնականում, և պրակտիկայում, փաստորեն, Պաշտպանության նախարարությունը ծագող խնդիրներին տվել է անհատական և իրավիճակային լուծումներ:

Խնդիրը քննարկելիս կարևոր է նաև մեջբերել մի քանի երկրների օրինակներ, որոնք նախատեսում են զորահավաքային զինվորական ծառայությունից քաղաքացիների ազատման համար հիմք հանդիսացող հանգամանքների լայն շրջանակ:

«Ռուսաստանի Դաշնությունում զորահավաքային նախապատրաստության և զորահավաքի» մասին դաշնային օրենքի⁸ 18-րդ հոդվածի համաձայն՝ զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում է տրվում այն քաղաքացիներին,

- ովքեր իրականացնում են այն հոր, մոր, կնոջ, ամուսնու, եղբոր, քրոջ, պապի, տատի կամ որդեգրողի մշտական խնամքը, որոնք բժշկասոցիալական փորձաքննության դաշնային հաստատության եզրակացության համաձայն՝ առողջական վիճակի պատճառով մշտական խնամքի (օգնություն, հսկողություն) կարիք ունեն կամ 1-ին խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձ են և բացակայում են այլ անձինք, որոնք օրենքով պարտավոր են աջակցել նշված քաղաքացիներին.
- ովքեր հանդիսանում են անչափահաս եղբոր և (կամ) քրոջ խնամակալը կամ հոգաբարձուն, եթե բացակայում են այլ անձինք, ովքեր օրենքով պարտավոր են խնամել այդ քաղաքացիներին.
- ունեն մինչև 16 տարեկան չորս և ավելի երեխա կամ առանց մոր մեծացող մինչև 16 տարեկան մեկ կամ ավելի երեխա (մինչև 16 տարեկան մեկ և ավելի երեխա ունեցող կին քաղաքացիներ, ինչպես նաև առնվազն 22 շաբաթական հղիություն).
- ունեն մինչև 16 տարեկան երեք երեխա և առնվազն 22 շաբաթական հղի կին և այլն:
«Զորահավաքային նախապատրաստության և զորահավաքի» մասին Ուկրաինայի Հանրապետության օրենքի⁹ 23-րդ հոդվածի համաձայն՝ զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչի ենթակա չեն՝
 - մինչև 18 տարեկան երեք և ավելի երեխա ունեցող կանայք և տղամարդիկ, (կարող են զորակոչվել զինվորական ծառայության համաձայնության դեպքում).
 - մինչև 18 տարեկան երեխայի խնամքը միայնակ իրականացնող կանայք և տղամարդիկ (կարող են զորակոչվել զինվորական ծառայության համաձայնության դեպքում).
 - մինչև 18 տարեկան «A» խմբի հաշմանդամություն ունեցող երեխայի խնամք իրականացնող կանայք և տղամարդիկ.
 - I կամ II խմբի հաշմանդամություն ունեցող չափահաս երեխա ունեցող կանայք և տղամարդիկ, մինչև երեխայի 23 տարին լրանալը.

⁷ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին 2020 թվականի տարեկան հաղորդման մեջ, էջ 1095-1096, հետևյալ հղմամբ՝ <https://ombuds.am/images/files/883f55af65e3c33553139031c7ac0ce6.pdf>:

⁸ Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_13454/:

⁹ Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T354300.html:

- այն քաղաքացիները, որոնք Ուկրաինայի օրենսդրությանը համապատասխան զբաղված են կարիքավոր անձանց մշտական խնամքով, նման օգնություն ցուցաբերելու հնարավորություն ունեցող այլ անձանց բացակայության դեպքում և այլն:

«Սոցիալական արդարության համաձայն՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը օրենքով ամրագրել է տարկետման ճկուն համակարգ: Տարկետման համակարգը և հանգամանքները, զինապարտին փաստացի զինծառայությունից ազատելը, ընդհանուր առմամբ, կարելի է դասակարգել ըստ ստորև ներկայացվածի. (...) տարկետում՝ պայմանավորված ընտանիքի անդամների խնամքով (...)»¹⁰:

Զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետման այսպիսի լայն հիմքեր են նախատեսված նաև Ուզբեկստանի Հանրապետության «Համընդհանուր զինվորական պարտավորության և զինվորական ծառայության մասին» օրենքի 21-րդ հոդվածով¹¹:

Ինչպես երևում է վերևում բերված օրինակներից, մի շարք այլ երկրներում ընտանեկան պայմանները խորապես կարևորվում և հաշվի են առնվում նույնիսկ պատերազմական իրավիճակներում, բացի դրանից, նաև Հայաստանի Հանրապետությունում 2020 թվականին առնվազն ձևավորվել է այսպիսի հանգամանքները հաշվի առնելու պրակտիկա, ինչը տրամաբանական է և արդարացված:

Ելնելով վերը նշվածից, հաշվի առնելով ինչպես ՀՀ Սահմանադրությամբ, այնպես էլ միջազգային իրավական փաստաթղթերով պետության ստանձնած՝ ընտանիքի պաշտպանության պարտավորությունը, դրանց տարաբնույթ դրսևորումները, միևնույն ժամանակ նկատի ունենալով այլ երկրների փորձն ու 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների ընթացքում Հայաստանում քննարկվող հարցի հետ կապված արձանագրված խնդիրներն ու ձևավորված պրակտիկան՝ առաջարկվում է «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում կատարել լրացում՝ ընդլայնելով ընտանեկան պայմաններից ելնելով զորահավաքային զինվորական ծառայությունից ազատման հիմքերի շրջանակը (հիմք ընդունելով ինչպես Հայաստանի ներպետական օրենսդրությամբ, թեկուզև խաղաղ պայմանների համար, սակայն արդեն իսկ նախատեսված ընտանեկան պայմանները, այնպես էլ այլ երկրների փորձը):

Միևնույն ժամանակ, ինչպես նշվեց վերևում, ընտանեկան պայմանների բազմաբնույթ լինելով պայմանավորված՝ դրանք յուրաքանչյուր դեպքում անհատական մոտեցում պահանջող և գնահատման ենթակա են, այսինքն, գրեթե անհնար է նախատեսել և օրենքով ամրագրել այն բոլոր պայմանները, որոնք հաշվի կառնվեն քաղաքացուն զորահավաքային զորակոչից ազատելիս: Կարծում ենք՝ հենց դա է պատճառը, որ խաղաղ պայմաններում պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետման հիմքերը նախատեսելիս օրենքով զորակոչիկների համար ամրագրվել է նաև չնախատեսված հիմքերի առկայության դեպքում Պաշտպանության նախարարին դիմելու և հայեցողական լիազորության շրջանակներում տարկետում ստանալու հնարավորություն (այսինքն, օրենքով չնախատեսված, սակայն որոշակի հատուկ դեպքերի նկատմամբ նաև անհատական մոտեցում ցուցաբերելու հնարավորություն):

Նշվածի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է նաև մշակել յուրաքանչյուր քաղաքացու ընտա-

¹⁰ Տեն, Ֆիլիպ Ֆլորի, Վալենտին Բադրակ, «Հետազոտություն զինապարտության կարգերի մասին. Խորվաթիա, Իսրայել, Իրան և Ուկրաինա», Ժնև-Երևան, 2016, էջ 30:

¹¹ Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://lex.uz/ru/docs/78721?ONDATE=19.04.2018%2000>

նեկան պայմանների գնահատման և անհատական մոտեցում ցուցաբերելու մեխանիզմ (կառուցակարգ): Ընդ որում, դա հնարավոր է նաև իրականացնել խաղաղ պայմաններում, ինչն, իհարկե, պետք է լինի մշտապես իրականացվող և դինամիկ գործընթաց, որպեսզի իրավասու մարմինների տրամադրության տակ գտնվող համապատասխան տեղեկությունները մշտապես թարմացվեն (օրինակ, այդ գործընթացը կարող է կազմակերպվել պարբերաբար իրականացվող վարժական հավաքների շրջանակում):

Annotation. The article is devoted to the legislative issues of citizens' exemption from conscription for the military service during mobilization for family circumstances. In particular, it is highlighted that the current legislation provides only one such basis, which, through analysis, was assessed as limited and mechanical regulation. The analysis is carried out by emphasizing the protection of the family as the fundamental of the constitutional order, the obligations of the state arising from this, as well as from the principles and regulations stipulated by international documents, which reflect their unique role in military relations. Based on these principles, as well as on the experience of other countries, proposals for amendments to the legislation, as well as improvement of the practice, are presented.

Аннотация. В статье рассматриваются законодательные вопросы освобождения граждан от призыва на мобилизационную военную службу по семейным обстоятельствам. В частности, обсужден вопрос о том, что действующим законодательством предусмотрено лишь одно такое основание, которое в результате анализа было оценено ограниченным и механическим регулированием. При анализе учитывалась защита семьи как основа конституционного строя, вытекающая из этого, а также из предусмотренных международными документами принципов и регулирований, обязательств государства, отражая их уникальное проявление в военных отношениях. Основываясь на данных принципах, а также на опыте других стран, мы представили наши предложения по внесению изменений в законодательство, а также по совершенствованию практики.

Բանալի բառեր - զինվորական հարաբերություններ, զորահավաք, ընտանիքի պաշտպանություն, սահմանադրական կարգի հիմք, զորահավաքից ազատում, ընտանեկան հանգամանքներ, զորակոչ:

Keywords: military relations, mobilization, family protection, the fundamentals of the constitutional order, exemption from mobilization, family circumstances, conscription.

Ключевые слова: военные отношения, мобилизация, защита семьи, основа конституционного строя, освобождение от мобилизации, семейные обстоятельства, призыв.

Հ. Հարությունյան – ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի քրեական արդարադատության ոլորտում և Զինված ուժերում իրավունքների պաշտպանության դեպարտամենտի գլխավոր մասնագետ, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, էլ. փոստ՝ haroutyunyan.h@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 10.02.2022 թ., տրվել է գրախոսության 10.02.2022 թ., երաշխավորվել է Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Վարդան Այվազյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 02.05.2022 թ.:

ՆՈՐԱՅՐ ԱՎԱԳՅԱՆ

ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

NORAYR AVAGYAN

YSU, Chair of Constitutional Law, PHD Student

НОРАЙР АВАГЯН

Аспирант кафедры конституционного права, ЕГУ

ԱՌԱՆՁԻՆ ՏԵՍԱԿԻ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ

ISSUES OF CLASSIFICATION AND LEGALITY OF CERTAIN TYPES OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

ПРОБЛЕМЫ КЛАССИФИКАЦИИ И ЛЕГАЛЬНОСТИ ОТДЕЛЬНЫХ ВИДОВ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРОИЗВОДСТВ

Ժողովրդավարական և իրավական պետություններում կարևորվում է ոչ այնքան անձանց իրավունքների ճանաչումն ու ամրագրումը, որքան դրանց իրականացման, ինչպես նաև պաշտպանության արդյունավետ կառուցակարգերի ու միջոցների նախատեսումը: Վերջիններս իրավական երաշխիքներ են և ծառայում են անձանց իրավունքների հետևողականորեն ու լիովին իրականացմանը¹: Ուստի, պետության համար մարդու իրավունքների իրականացման ու պաշտպանության համակարգի շարունակական բարելավումը՝ կառուցակարգային և ընթացակարգային երաշխիքների ներդրման տեսանկյունից առաջնահերթ խնդիրներից է:

Նշվածի անհրաժեշտության գիտակցումը հանգեցրել է Սահմանադրությամբ պատշաճ վարչարարության իրավունքի ամրագրմանը, որն անձանց հիմնարար իրավունքներից մեկն է և հանրային իրավահարաբերություններում մի կողմից հանդիսանում է անձանց իրավունքների և ազատությունների ապահովման երաշխիք, մյուս կողմից հանրային իշխանության սահմանափակվածության չափորոշիչ: Ընդ որում, որպես անձանց իրավունքների իրականացման և պաշտպանության երաշխիք, հատկապես, կարևորվում է վարչական վարույթի դերը, որը պատշաճ վարչարարության սահմանադրական իրավունքի իրացման կարևորագույն ինստիտուտ հանդիսանալուց զատ, նաև կարևորագույն նշանակություն է ձեռք բերում անձանց բոլոր այն իրավունքների և ազատությունների իրացման ընթացքում, որոնք այս կամ այն կերպ առնչվում են հանրային իրավունքի ոլորտում հանրային իշխանության հետ փոխհարաբերու-

¹ Տես *Մելքումյան Մ.*, «Ետևանքների վերացման պահանջի առանձնահատկությունները վարչական վարույթում և վարչական դատավարությունում», Դատական իշխանություն, մայիս-հունիս, 2021, էջ 35:

թյուններին: Վարչական վարույթը սահմանափակված չէ միայն պատշաճ վարչարարության սահմանադրական իրավունքի իրացման խնդիրներով:

Տվյալ դեպքում մեր հետաքրքրությունը վարչական վարույթն է՝ որպես անձանց իրավունքների իրականացման, ինչպես նաև պաշտպանության կառուցակարգ: Մեր նպատակն է վարչական վարույթը՝ որպես իրավակարգավորում ստացած գործընթաց ուսումնասիրել անձանց իրավունքների և ազատությունների իրականացման ու պաշտպանության կառուցակարգերի իրավականության գնահատման չափորոշիչների համատեքստում, այդ մեթոդաբանությունը թույլ կտա նաև կատարել վարչական վարույթի որոշակի տիպաբանական դասակարգում, որին կանդրադառնանք ստորև:

Մինչև այդ նկատենք, որ իրավակարգում վարչական վարույթի գործառութավորված բնույթի սահմանումն ամենևին ամբողջական և լիարժեք չի բնորոշում իրավակարգավորում ստացած նմանօրինակ գործընթացի կարևորությունը՝ անձանց իրավունքների իրականացման և պաշտպանության տեսանկյունից: Ըստ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի² 19-րդ հոդվածի՝ վարչական վարույթը վարչական մարմնի՝ վարչական ակտ ընդունելուն ուղղված գործունեությունն է: Նման բնորոշումից հետևում է, որ վարչական վարույթն իրավական գործընթաց է, այն իրականացնում է վարչական մարմինը վարչական ակտ ընդունելու նպատակով: Այսինքն՝ օրենսդիրը վարչական վարույթն ընդամենը բնորոշում է որպես որոշակի սուբյեկտների՝ վարչական մարմինների կողմից վարչական ակտ ընդունելուն ուղղված գործունեություն: Եթե առանձին դիտարկելու լինենք, ապա գրեթե էական ոչինչ չի բացահայտվում նշված օրենսդրական կարգավորումից, սակայն, որոշակի հստակություն ենք ունենում, երբ այն վերլուծության ենք ենթարկում «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի 30-րդ, 53-րդ և 75-րդ հոդվածներով նախատեսված իրավակարգավորումների համադրությամբ: Մասնավորապես, հնարավոր է դառնում հետևություն անել, որ վարչական վարույթի իրականացման նախաձեռնությամբ կարող են հանդես գալ նաև այն անձինք, ովքեր իրենց իրավունքների իրականացման կապակցությամբ ներկայացնում են դիմում կամ իրավունքների պաշտպանության նպատակով ներկայացնում են բողոք: Որպես հետևություն կարող ենք նշել, որ վարչական վարույթը վարչական մարմինների իրավասության շրջանակում անձանց սուբյեկտիվ իրավունքների իրականացման, ինչպես նաև իրավունքների պաշտպանության կառուցակարգ է: Վարչական վարույթն իրավական գործընթաց է, որի միջոցով անձը կարող է հասնել վարչական մարմնից կախված իր սուբյեկտիվ իրավունքների իրականացմանը: Վարչական վարույթի անցկացմամբ և դրա արդյունքում վարչական ակտի ընդունմամբ վարչական մարմինը սահմանում կամ ճանաչում է անձի սուբյեկտիվ իրավունքները:

Հանրային իրավահարաբերություններում անձանց սուբյեկտիվ իրավունքների իրականացման մեկ միասնական կառուցակարգի առկայությունն ինքնին ողջունելի է, սակայն խնդրահարույց է այն, որ տվյալ իրավական գործընթացը ոչ միայն ծառայում է անձանց իրավունքների իրականացմանը, այլ նաև անձանց համար պարտականություններ նախատեսելուն և իրավունքների վարչաիրավական պաշտպանությանը:

Հատուկ իրականացվող ցանկացած գործունեություն, ինչպես և վարչական վարույթը,

² Ընդունվել է 18.02.2004 թվականին, ուժի մեջ է մտել 31.12.2004 թվականին, ՀՕ-41-Ն:

ունի որոշակի նպատակային նշանակություն: Վերջինս կանխորոշում է տվյալ իրավական գործընթացի հիմնական ընթացակարգային առանձնահատկությունները, վարույթի մասնակիցների իրավունքներն ու պարտականությունները, վարույթն իրականացնող մարմնի լիազորությունները և այլն: Ավելին, ակադեմիական գրականությունում արտահայտվում է այն կարծիքը, որ իրավական գործընթացների էությունն ի հայտ է գալիս դրա նպատակային կարգադրագրերի բացահայտմամբ: Նպատակային կարգադրագրերն ամրագրում և արտացոլում են իրավական գործընթացի էությունը՝ ի հայտ բերելով տվյալ իրավական երևույթի տելեոլոգիական բնույթը³:

Վարչական վարույթի նպատակները, ըստ մեզ, այն արդյունքներն են, որոնց պետք է ձգտել, որոնք պետք է ապահովվեն, կենսագործվեն տվյալ գործունեությամբ: Նկատի ունենալով այս փաստարկը՝ գտնում ենք, որ անձանց իրավունքների իրականացման կապակցությամբ հարուցված վարչական վարույթի նպատակները չեն կարող նույնացվել անձի բողոքի հիման վրա կամ վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ հարուցված վարչական վարույթի նպատակներին, ինչից էլ հետևում է, որ անձանց իրավունքների իրականացման կապակցությամբ անձանց դիմումի հիման վրա իրականացվող վարչական վարույթը կարող է և նույնիսկ անհրաժեշտ է, որ ունենա ընթացակարգային առանձնահատկություններ անձանց իրավունքների վարչական պաշտպանության նպատակով վարչական բողոքի հիման վրա իրականացվող վարչական վարույթից, իսկ վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ իրականացվող վարչական վարույթից՝ առավել ևս: Սակայն, հարկ է շեշտել, որ ասվածը բնավ չի նշանակում, թե պետք է հրաժարվել վարչարարության ընդհանուր սկզբունքներից, այլ հակառակը՝ անհրաժեշտ է, վարչական վարույթի նպատակներից և խնդիրներից ելնելով, վարչարարության ընդհանուր սկզբունքների⁴ կենսագործման համար նախատեսել համապատասխան ընթացակարգային առանձնահատկություններ⁵:

Ռուս իրավագետները կարևորում են առաջին հերթին հասկանալ և պատասխանել այն հարցին, թե ինչ նպատակ է ունի տվյալ վարչական ընթացակարգը, որին պետք է հետևի հանրային իշխանությունը⁶: Նմանաբնույթ նպատակները, ըստ ռուս իրավագետի, կարող են

³ Իրավական գործընթացների նպատակային բնույթի մասին առավել մանրամաս տես, օրինակ, *Протасов В. Н. О насущной потребности в новой учебной дисциплине – «Общая теория процессуального права» // Государство и право, 2003, №12. - էջ 54-56; Талапина Э. В., Административные процедуры и право // Журнал российского права, № 4, 2002.-էջ 8-9; Бахрах Д. Н., Юридический процесс и административное судопроизводство // Журнал российского права, № 9, 2000. - էջ 6-7:*

⁴ Վարչարարության համընդհանուր սկզբունքների մասին առավել մանրամասն տես, օրինակ, *Mirlinda Batalli, Artan Fejzullahu «Principles of Good Administration under the European Code of Good Administrative Behavior» // Pecs Journal of International and European Law, 2018/1, էջ 26-35 կամ Karl-Peter Sommermann, Prinzipien des Verwaltungsrechts, v: von Bogdandy/ Cassese/ Huber (Hrsg.), Handbuch Ius Publicum Europaeum, Bd. V: Verwaltungsrecht in Europa: Grundzüge, C.F. Mueller Verlag: Heidelberg 2014, S. 863-892.:*

⁵ Նույն կարծիքին է նաև Գ. Բ. Դանիելյանը. «Երաշխիքները (խոսքը պատշաճ վարչարարության երաշխիքների մասին է, - Ն. Ա.) առավել իրատեսական դարձնելու տեսանկյունից հարկ է լինում նախատեսելու նաև որոշ առանձնահատկություններ, որոնք, սակայն, կարող են իրավաչափ համարվել բացառապես իրավունքի հիմնարար սկզբունքներին համահունչ լինելու պարագայում»: Տես Գ. Բ. Դանիելյան «Վարչարարության առանձնահատկությունները ազգային անվտանգության ոլորտում», ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, ԵՊՀ, Երևան, ԵՊՀ, 2018, էջ 59:

⁶ Տես *Малыгина Н. Б., Административные процедуры в зарубежных странах // Вестник ЧелГУ. 2008, №22., էջ 93, <https://cyberleninka.ru/article/n/administrativnye-protsedury-v-zarubezhnyh-stranah>.*

հստակ ամրագրված լինել իրավական աղբյուրներում⁷: Ընդհանուր առմամբ ողջունելի է իրավական գործընթացի նպատակների նախատեսումն իրավական ակտում, օրինակ՝ Ղազախստանի Հանրապետությունում, վարչական ընթացակարգերի նպատակային կարգադրագերը կարևորելով, դրանք սահմանվել են օրենսդրական մակարդակով: Նորմատիվ իրավական ակտի նախաբանում օրենսդիր մարմինն ամրագրել է, որ վարչական ընթացակարգերի սահմանումը նպաստում է կառավարման կազմակերպման բարելավմանը, պետական մարմինների անխափան գործունեության ապահովմանը, որոշումների արագ կայացմանը, քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների հարգմանը, պետական շահերի պաշտպանությանը, հանրային ծառայողների կողմից ոչ պաշտոնական նպատակներով լիազորությունների օգտագործումը կանխելուն⁸:

Մի խումբ հայ իրավագետներ, փորձելով ընդհանրացնել «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի խնդիրներն ու նպատակները, արձանագրել են, որ այդ նպատակներն են՝ 1) մեկ միասնական ակտի միջոցով կանոնակարգել վարչական մարմինների և ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց միջև ծագող հարաբերությունները, 2) ապահովել վարչարարության հրապարակայնությունը, 3) կանխել վարչական մարմինների կամայականությունները, 4) կանխարգելել կոռուպցիան և 5) ապահովել վարչական մարմինների արդյունավետ աշխատանքը⁹:

Անկախ նրանից իրավական գործընթացի խնդիրներն ու նպատակներն ուղղակիորեն ամրագրված կլինեն, թե ածանցված եղանակով կբխեն գործընթացը կարգավորող իրավա-նորմերից՝ գտնում ենք, որ դրանք կարող են կրել ընդհանրական կամ անմիջական բնույթ: Եթե, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքով նախատեսված կամայականության արգելքի սկզբունքից բխող վարչական մարմինների կամայականությունները կանխելու նպատակը, կրում է ընդհանրական բնույթ և վերաբերում է թե՛ անձի դիմումի հիման վրա հարուցված վարչական, թե՛ անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ հարուցված վարչական վարույթներին, ապա վարչական իրավախախտումները կանխելը բացառապես վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերով վարույթի խնդիրն է: Ստացվում է, որ վարչական մարմինների կամայականությունները կանխելու նպատակն ընդհանուր է բոլոր տեսակ վարչական վարույթների համար, իսկ վարչական իրավախախտումները կանխելը՝ բացառապես վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերով վարույթի անմիջական խնդիրն է: Նույնկերպ անմիջական նպատակներով են պայմանավորված վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերով վարույթի առանձնահատկությունները:

Իր հերթին որոշակի անմիջական նպատակների պետք է ծառայի նաև անձանց դիմումի հիման վրա հարուցվող վարչական վարույթը: Անձի կողմից այդպիսի իրավական գործընթաց նախաձեռնելու շարժառիթն իր իրավունքների իրականացումն է, ինչը նշանակում է, որ անձի դիմումի հիման վրա հարուցված վարչական վարույթն առաջին հերթին որպես

⁷ Տե՛ս *Сизов И. Ю.*, Административная процедура нострификации // Вестник Московского университета МВД России, № 5/2017, էջ 85:

⁸ Տե՛ս Ղազախստանի Հանրապետության օրենքը վարչական ընթացակարգերի մասին հետևյալ հղմամբ՝ <https://almatycontrol.gov.kz/?p=488>:

⁹ Տե՛ս «Հարցեր և պատասխաններ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի վերաբերյալ», Եր., Տիգրան Մեծ, 2015, էջ 13:

կառուցակարգ պետք է ծառայի դրա արդյունավետությանը: Ասվածը համահունչ է նաև Սահմանադրության 75-րդ հոդվածին, համաձայն որի՝ հիմնական իրավունքները և ազատությունները կարգավորելիս օրենքները սահմանում են այդ իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր: Հանրային իշխանությանը և հատկապես օրենսդիր մարմնին ուղղված վերոգրյալ սահմանադրաիրավական կարգադրագիրն ուղղակիորեն կանխորոշում է անձանց իրավունքների իրականացման համար անհրաժեշտ կառուցակարգերի և ընթացակարգերի իրավականության ծավալը: Օրենսդրի կողմից սահմանվող այդպիսի իրավական գործընթացներն անհրաժեշտ է, որպեսզի համապատասխանեն տվյալ սահմանադրաիրավական դրույթով նախատեսված արդյունավետության բովանդակությանը: Վերջինս այնպիսի պայմանների համակարգ է՝ առանց որոնց հնարավոր չէ (*conditio sine qua non*) երաշխավորել անձանց իրավունքների պատշաճ իրականացումը: Ժամանակակից իրավական համակարգերում արդյունավետության սկզբունքն անձանց իրավունքների պաշտպանության սկզբունքի հետ մեկտեղ հանդիսանում են այն ելակետերը, որոնց հիման վրա, ընդհանուր առմամբ, կառուցվում է վարչարարությունը¹⁰:

Այնուամենայնիվ, նպատակային բնույթով տարբերակված վարչական վարույթների արդյունավետության բովանդակությունը և իրավականության ծավալը նույնական են: Եթե անձանց համար միջամտող վարչական ակտ ընդունելու նպատակով վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ հարուցված վարչական վարույթի ընթացքում տվյալ անձին լսելու պայմանը կարող ենք որակել պարտադիր, ապա նույն պայմանը բարենպաստ վարչական ակտ ստանալու շարժառիթով անձի դիմումի հիման վրա հարուցված վարչական վարույթի դեպքում այդպիսին չենք կարող որակել:

Իր հերթին բողոքարկման վարույթի իրավականության գնահատման չափորոշիչները համալրվում են այնպիսի հարցադրումներով, որոնք բնորոշ են միայն անմիջապես վերանայման իրավագորային գործընթացներին: Վերջիններիս արդյունավետության բովանդակությունը համալրվում է այնպիսի պայմաններով, որոնք կերաշխավորեն անձանց իրավունքների պաշտպանությունն ու պատշաճ իրականացումը տվյալ տեսակի վարչական գործընթացում: Եթե իրավունքի գիտությանը հայտնի դեպի վատթարացում շրջադարձի անթույլատրելիության (*ne reformatio in pejus* կամ *ne pejus*) սկզբունքի կարիքն անձի դիմումի հիման վրա կամ վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ հարուցված վարչական վարույթները չունեն, ապա բողոքարկման վարույթի դեպքում առանց դրա հնարավոր չէ անխոչընդոտ իրացնել անձանց բողոքարկման ազատության իրավունքը :

Ինչպես արդեն նշեցինք, հատուկ իրականացվող գործընթացն ինքնանպատակ չէ, իսկ բողոքարկման վարույթը որպես այդպիսին նպատակ է հետապնդում վերականգնելու անձանց խախտված իրավունքները: Վերջինս իրավական, արտադատական իրավունքների պաշտպանության եղանակ է, որն իրականացվում է վարչական մարմինների կողմից: Սահմանադրական դատարանը 15.07.2011 թվականի թիվ ՍԴՈ-984 որոշմամբ արտահայտել է հետևյալ դիրքորոշումը. «Խախտված իրավունքների վերականգնումը պահանջում է խախտման արդյունքում տվյալ անձի համար առաջացած բացասական հետևանքների վերացում,

¹⁰ Տե՛ս *D. J. Galligan*, *Due Process and Fair Procedures: A Study of Administrative Procedures*, Oxford, Clarendon Press, 1996, էջ 128:

ինչն իր հերթին պահանջում է հնարավորինս վերականգնել մինչև իրավախախտումը գոյություն ունեցած վիճակը (*restitutio in integrum*)»: Իսկ այն դեպքերում, երբ անհնար կամ անարդյունավետ է լինում ամբողջությամբ վերականգնել մինչև իրավախախտումը եղած դրությունը, ապա կիրառվում է «just satisfaction» փոխհատուցման եղանակը:

Փաստորեն, բողոքարկման վարույթի նպատակային բնույթն այն կանխորոշիչն է, որով իրավասահմանման կամ իրավակիրառման գործընթացներում պետական մարմինները պետք է ընկալեն, որ բողոքարկման վարույթը քննող վարչական մարմինն օժտված պետք է լինի առնվազն այնպիսի լիազորություններով, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի վերականգնել մինչև անձանց իրավունքի խախտումը եղած դրությունը, իսկ դրա անհնարին կամ անարդյունավետ լինելու դեպքում փոխհատուցում տրամադրելը¹¹: Այսպիսով, գտնում ենք, որ նպատակային կարգադրագրերից առկախված են նաև վարույթի սուբյեկտների լիազորությունները, իրավունքներն ու պարտականությունները, ինչը նշանակում է, որ բողոքարկման վարույթի՝ որպես վերանայման իրավազորային գործընթացի իրավականության ծավալն ու արդյունավետության բովանդակությունը տարբերվում է:

Ամփոփելով հետազոտությունը կարող ենք կատարել հետևություններ այն մասին, որ

1) վարչական վարույթը ներկայիս սոցիալ-իրավական միջավայրում առաջնահերթ դրուևորվում է որպես իրավունքների իրականացման, ինչպես նաև իրավունքների պաշտպանության կառուցակարգ,

2) պատշաճ վարչարարության իրավունքի հետ մեկտեղ վարչական վարույթի իրավականության ծավալի չափորոշիչ է իրավազորային գործընթացի սահմանադրաիրավական «արդյունավետության» սկզբունքը,

3) ըստ նպատակային բնույթի՝ փոփոխության է ենթարկվում վարչական վարույթի իրավականության ծավալն ու արդյունավետության բովանդակությունը,

4) նպատակային բնույթով պայմանավորված հնարավոր է տարբերակել անձի իրավունքների իրականացման նպատակով հարուցված, անձի բողոքի հիման վրա հարուցված, ինչպես նաև վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ անձի համար միջամտող ակտ ընդունելու նպատակով հարուցված վարչական վարույթներ,

5) միայն վարչական վարույթի նպատակների և խնդիրներից ելնելով այն կարող է և նույնիսկ անհրաժեշտ է, որ ունենա առանձնահատկություններ, որպեսզի համապատասխանի տվյալ գործընթացի իրավականության ծավալին՝ որպես առանձնահատկությունների սահմանման չափորոշիչ:

Այսպիսով, վերը նշված եզրահանգումների համատեքստում կարող ենք փաստել, որ վար-

¹¹ ՀՀ ՊԵԿ հարկային և մաքսային մարմինների բողոքարկման հանձնաժողովը 02 նոյեմբերի 2018 թվականի N 63/12 որոշմամբ նշել է, որ (...) միասնական հաշվից վճարված գումարները՝ որպես դեբետային գումարներ վերադարձնելու դրույթ օրենսգրքով սահմանված չէ, սակայն սույն գործով առկա փաստական հանգամանքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տվյալ դեպքում առկա է մի իրավիճակ, երբ տեղի ունեցածը թյուրիմացության արդյունք է (...) տես հետևյալ հղմամբ՝ https://www.petekamutner.am/Shared/Documents/_ts/_vl/Appeal_Against_Tax_Body_Or_Servant_Actions/2018/739_vr_gh_2018_11_A.Avetisyan.PDF: Նման ոչ իրավական հիմնավորմամբ է միայն ՀՀ ՊԵԿ հարկային և մաքսային մարմինների բողոքարկման հանձնաժողովը բողոքարկման վարույթի ընթացքում բավարարել անձի բողոքը՝ կիրառելով մինչև իրավունքի խախտումը եղած դրությունը վերականգնելու «*restitutio in integrum*» եղանակը: Այնինչ, բողոքարկման վարույթն իրականացնող պետական մարմնի առաջին իսկ խնդիրը անձանց խախտված իրավունքների վերականգնում է, ինչով պայմանավորված պետք է օրենսդրությամբ օժտված լինի համապատասխան լիազորություններով:

չական վարույթը, լինելով պատշաճ վարչարարության սահմանադրական իրավունքի իրացման լրջագույն ինստիտուտ, բնավ չի սահմանափակվում նշված իրավունքի իրացման խնդիրներով, այլ մեծապես թելադրված է անձի բոլոր այն իրավունքների և ազատությունների իրացման հարցադրումներով, որոնք այս կամ այն կերպ առնչվում են հանրային իրավունքի ոլորտում հանրային իշխանության հետ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց փոխհարաբերություններին:

Annotation. In the article “Issues of classification and legality of certain types of administrative proceedings” the author properly conducted a comprehensive study concerning the legality of classification of certain types of administrative proceedings. The article highlights the fundamental qualities that may be suitable for improving domestic legislation according to predictable criteria.

In the article, the author put forward the following reasoned positions:

1) administrative proceeding in the current social-legal environment is primarily manifested as a structure for the exercise of rights, as well as the protection of rights.

2) along with the right of proper administration, the criterion of the scope of the legality of administrative proceedings is the constitutional and legal principle of the “effectiveness” of the competent process.

3) according to the purposeful nature the scope of legality and the content of the effectiveness of administrative proceeding is changing.

4) Due to the purposeful nature, it is possible to distinguish between administrative proceedings initiated for the implementation of a person’s rights, initiated on the basis of a person’s complaint, as well as initiated proceedings to adopt an intervening act for a person on the initiative of an administrative body.

5) only based on the purposes and problems of administrative proceedings, it may and even must have features, in order to correspond to the scope of legality of this process as a criteria for determining the features.

Аннотация. В данной статье проведено комплексное исследование отдельных видов административного производства: рассматриваются те основополагающие качества, которые могут быть пригодны для совершенствования отечественного законодательства на основе прогнозируемых критериев.

В статье автор выдвинул следующие обоснованные позиции:

1) административное производство в нынешней социально-правовой среде в первую очередь проявляется как структура реализации, а также защиты прав,

2) наряду с правом надлежащего администрирования критерием объема легальности административного производства является конституционно-правовой принцип «эффективности» правомочного процесса,

3) согласно целевому характеру, изменяется объем критерий легальности и содержание эффективности административного производства,

4) в связи с целевым характером можно различать административные производства, возбужденные с целью реализации осуществления прав лица, возбужденные на основании жалобы лица, а также возбужденные по инициативе административного органа с целью принятия акта вмешательства для лица,

5) только исходя из целей и задач административного производства, возможно и даже необходимо, чтобы оно имело особенности для соответствия объему легальности данного процесса как критерию установления особенностей.

Բանալի բառեր – վարչական վարույթի առանձին տեսակների դասակարգում, առանձին տեսակի վարչական վարույթի իրավականություն, վարչական վարույթի իրավականության ծավալ, վարչական վարույթի նպատակ և խնդիր:

Keywords: *classification of certain types of administrative proceedings, the legality of certain types of administrative proceedings, the scope of the legality of administrative proceedings, the purpose and task of administrative proceedings.*

Ключевые слова: *классификация отдельных видов административного производства, легальность отдельных видов административного производства, объем легальности административного производства, цель и задачи административного производства.*

Ն. Ավագյան - ԵՊՀ Սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, էլ. հասցե՝ norayravagyan96@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 28.03.2022 թ., տրվել է գրախոսության 28.03.2022 թ., երաշխավորվել է Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի պրոֆեսոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Գևորգ Դանիելյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 02.05.2022 թ.:

ՆՈՐԱՅՐ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի
ասպիրանտ, Բարձրագույն դատական խորհրդի աշխատակազմ.

Դատական դեպարտամենտի դատական կարգադրիչների ծառայության վերաքննիչ քրեա-
կան դատարանում ծառայություն իրականացնող բաժնի դատական կարգադրիչ, արդարա-
դատության ավագ սերժանտ

NORAYR STEPANYAN

PhD student at the Institute of Philosophy, Sociology and Law NAN RA

Apparatus of the Supreme Judicial Council - Judicial Assistance Services of the Judicial
Departments Judicial Department, senior sergeant

НОРАЙР СТЕПАНИЯН

Аспирант института философии, социологии и права НАН РА

Аппарат Высшего судебного совета – Судебный пристав Службы судебных приставов
Судебного департамента, старший сержант юстиции

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄՈԴԵԼՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

JURISDICTION-LAW ANALYSIS CONTEMPORARY MODEL CONSTITUTIONAL STRUCTURES JUDICIAL

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ МОДЕЛЕЙ КОНСТИТУЦИОННОГО УСТРОЙСТВА ПРАВОСУДИЯ

Իրավական պետության գլխավոր բնութագրիչներից մեկը հենց երկրի հիմնական օրենքի՝ Սահմանադրության գերակայության ապահովումն է: Սահմանադրությունը պետք է խարսխված լինի մարդկանց բնական իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության, ժողովրդավարության, արդարության ու քաղաքացիական համերաշխության սկզբունքների վրա¹:

Ըստ ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի՝ Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, իսկ օրենքները պետք է համապատասխանեն սահմանադրական օրենքներին²:

¹ Հարությունյան Գ. Գ., Մանասյան Ա. Ա., Սահմանադրական վերահսկողություն «Իրավունք», Երևան, 2015, էջ 20:

² Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, ընդունվել է 06.12.2015 թ.՝ փոփոխություններով:

Սահմանադրություններից շատերը չեն նշում կամ չեն կարգավորում արդարադատության խնդիրները՝ սահմանափակվելով միայն դատական համակարգի կազմակերպման, դատավորների նշանակման կամ ընտրության կարգի, դատական գործընթացների և անձի անհատական դատավարական իրավունքների սահմանմամբ: Սահմանադրական կարգավորման այս մոդելը գործում է Ավստրալիայում, Ավստրիայում, Ալբանիայում, Արգենտինայում, Աֆղանստանում, Բահրեյնում, Բելառուսում, Բելգիայում, Բրազիլիայում, Ինդոնեզիայում, Իրաքում, Իսլանդիայում, Չինաստանում և մի շարք այլ պետություններում: Այս երկրների հիմնական օրենքներում արդարադատությունը հիմնականում դիտարկվում է որպես ակնհայտ պահանջ, որը չի ենթադրում առանձին սահմանադրական կարգավորում:

Մի շարք երկրների սահմանադրություններ լեյլայն անցնում են արդարադատության վրայով՝ դրանց մեջ պարունակվող նորմերի լապիդարության պատճառով: Այսպիսով, Լիբանանի Սահմանադրությունը պարունակում է ընդամենը երկու, իսկ Իսլանդիայի սահմանադրությունը՝ ընդամենը երեք հոդված, որոնք վերաբերում են դատական համակարգի կազմակերպման կոնկրետ խնդիրներին³: Սաուդյան Արաբիայի Սահմանադրության դրույթները դատական համակարգի վերաբերյալ շատ ժլատ են, հենց այս Սահմանադրությունն է, որ պետական իշխանության այլ ճյուղերից դատարաններին տալիս է առաջին տեղը (հոդված 44):

Սահմանադրությունները հավատարիմ են արդարադատության կարգավորման տարբեր մոտեցումներին՝ այն մեկնաբանելով որպես դատարանների գործունեության օբյեկտ, նպատակ, սկզբունք, գործառույթ կամ բովանդակություն:

Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրությունն արդարադատությունը համարում է դատարանների գործունեության օբյեկտ, գործառույթ և բովանդակություն, ներառյալ կարճ, բայց շատ տարողունակ բանաձևը. «Ռուսաստանի Դաշնությունում արդարադատությունն իրականացնում է միայն դատարանը» (118 -րդ հոդվածի 1 -ին մաս)⁴:

Նույն ձևակերպումն ամրագրված է նաև Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեջ. «Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատությունն իրականացնում են միայն դատարանները՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան» (հոդված 162)⁵:

Հաճախ հիմնական օրենքներն իրենց պահանջները դնում են ոչ թե դատարանների, այլ դատավորների վրա: Մասնավորապես, նշվում է, որ արդարադատությունը պետք է իրականացվի «անկախ և անփոփոխելի դատավորների կողմից, որոնք ենթարկվում են միայն Սահմանադրությանը և օրենքին» (Անդորրայի Սահմանադրության 85-րդ հոդվածի 1-ին մաս), մշտական դատավորներ, որոնք «օգտվում են գործառնական և անձնական անկախությունից» (Հունաստանի Սահմանադրության 87 -րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Որոշ հիմնական օրենքներ նեղացնում են արդարադատության շրջանակը: Օրինակ, Վրաստանի Սահմանադրության համաձայն, արդարադատությունը չի ընդգրկում սահմանադրական դատավարության որոշ ասպեկտներ, (հոդված 82): Այս ակտը տարբերակում է սահմանադրական վերահսկողությունը, արդարադատությունը և դատական իշխանության

³ <https://worldconstitutions.ru/?p=90>

⁴ Конституция России, <http://www.constitution.ru/>

⁵ ՀՀ Սահմանադրությունն ընդունվել է 1995 թ. հուլիսի 5-ին (փոփոխություններ են կատարվել 2005 և 2015 թվականներին):

իրականացման կանոնադրական այլ ձևերը:

Արդարության նպատակները հիմնավորելու հաջորդ մոտեցումը ներկայացված է սոցիալիստական պետությունների հիմնական օրենքներում: Մասնավորապես, Վիետնամի Սահմանադրությունը դատարանների առջև դնում է «սոցիալիստական համակարգի, սոցիալիստական օրինականության և ժողովրդի իշխանության պաշտպանության, պետական և հասարակական սեփականության, քաղաքացիների կյանքի, ունեցվածքի, ազատության, պատվի և մարդկային արժանապատվության պաշտպանության» նպատակները (հոդված 126):

Շատ սահմանադրություններ ապահովում են արդարադատությունը «պատշաճ գործընթացի» երաշխիքների միջոցով, որոնք վերցված են ընդհանուր կամ անգլոսաքսոնական իրավունքից:

Սա առաջին հերթին վերաբերում է ԱՄՆ Սահմանադրությանը (փոփոխություններ V և XIV):

Կարելի է նշել, որ վերջին տարիներին սահմանադրություններն ավելի շատ են անդրադառնում արդարադատության խնդիրներին: Միևնույն ժամանակ, կա դրանց ավելի լայն համախմբման միտում, ինչպես նաև դրանց սահմանադրական և օրինական գրանցման նոր մոդելների և ձևերի որոնում:

Հայ իրականության մեջ բացառիկ ուշադրության է արժանի Շահամիր և Հակոբ Շահամիրյանների «Որոգայթ փառաց» ամբողջական Սահմանադրությունը, որն առաջին անգամ հրապարակվեց Մադրասում 1788 թվականին: Այն բովանդակում է 521 հոդված, դասական Սահմանադրության ամբողջական ու եզակի նմուշ է: Պատահական չէր սահմանադրական իրավունքի միջազգային խոշոր հեղինակություններից մեկի՝ ֆրանսիացի պրոֆեսոր Դոմինիկ Ռուսսոյի զարմանքը, երբ 1998 թվականին ծանոթանալով «Որոգայթ փառաց»-ին, ծոցատետրում գրառեց. այս Սահմանադրության միայն վերնագիրն իրավական մի ամբողջ տեսություն է⁶:

Սահմանադրության գերակայությունն ապահովվում է սահմանադրական արդարադատության և վերահսկողության միջոցով: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության վերջին փոփոխություններով, սահմանվեց, որ Սահմանադրական արդարադատությունն իրականացնում է Սահմանադրական դատարանը⁷:

Սահմանադրական արդարադատությունը, որպես դատական իշխանության իրականացման յուրահատուկ ձև, վերապահված է միայն Սահմանադրական դատարանին: Սահմանադրական այդպիսի կարգավորումը նպատակ է հետապնդում սահմանադրական արդարադատությունն առանձնացնել արդարադատության իրականացման մյուս ձևերից՝ քաղաքացիական, քրեական, վարչական, որոնք իրականացվում են ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից⁸:

Սահմանադրական արդարադատությունը հասարակության կայուն և դինամիկ զարգացմանը հաղորդում է նոր որակ, էապես բարձրացնում զսպումների և հակակշիռների գործադրման սկզբունքները: Վերջին երկու հարյուրամյակների ընթացքում կարևորվեց դա-

⁶ Հարությունյան Գ. Գ., Մանասյան Ա. Ա., Սահմանադրական վերահսկողություն, «Իրավունք» Երևան, 2015, էջ 26:

⁷ ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 167:

⁸ Դիլբանդյան Ս. Ա., Հարությունյան Ա. Ռ., Ղազինյան Գ. Ս., Ղուկասյան Հ. Հ., Հայաստանի Հանրապետության դատարանակազմությունը և իրավապահ մարմինները, Երևան, 2014, էջ 232:

տական սահմանադրական վերահսկողության դերը, որի էությունը՝ գնահատել նորմատիվ իրավական ակտերի ու պետական իշխանության մարմինների գործողությունների համապատասխանությունը երկրի Հիմնական օրենքին: Այլ կերպ, սահմանադրական արդարադատությունն իրականացվում է դատական սահմանադրական վերահսկողության միջոցով՝ հիմքում ունենալով սահմանադրական իրավունքի իրավանորմերի համակարգը:

XVIII դարի երկրորդ կեսից ի հայտ է գալիս, ձևավորվում և ամրապնդվում սահմանադրական վերահսկողության գաղափարը, այսինքն՝ պետական մարմինների գործունեությունն օրենքների և սահմանադրության այլ իրավական ակտերին ստուգելու համապատասխանությունը: Այս գաղափարը բնական փուլ էր ժողովրդավարության, իրավունքի և պետության զարգացման մեջ: Սահմանադրական վերահսկողության գաղափարը ինչ-որ առումով կարելի է անվանել իշխանությունների տարանջատման գաղափարի և հակակշիռների մեխանիզմի զարգացման հետևանք և արդյունք:

Այս գաղափարի ակունքները գտնվում են նախորդ դարում, օրինակ՝ Մ. Ա. Ալեքսանդրովան գրում է. «Մեծ Բրիտանիայում 17-րդ դարում Գաղտնի խորհուրդը անվավեր է ճանաչել ամերիկյան գաղութների օրենսդիր ժողովների (օրենսդիր մարմինների) օրենքները, եթե դրանք հակասում են Անգլիայի խորհրդարանի օրենքներին կամ ընդհանուր օրենքին: Թեև այս դեպքում ավելի հավանական է, որ խոսքը ոչ թե սեփական սահմանադրական վերահսկողության, այլ ենթակա գաղութների վերահսկողության և նրանց անկախության սահմանափակման մասին է:

Վ. Շապովալին իր «Սահմանադրական վերահսկողության էական բնութագրերը» հոդվածում առանձնացնում է մասնագիտացված սահմանադրական հսկողությունը և սահմանադրական վերահսկողությունը, թեև նա նշում է, որ կան մոտեցումներ, որոնք նույնացնում են այդ հասկացությունները, պատմական նախադրյալներ են տալիս սահմանադրական վերահսկողության և դրա երկու հիմնական համակարգերի առաջացման վերաբերյալ, նաև վերլուծում է սահմանադրական վերահսկողության, վերահսկողության էությունը, հիմնականում Ուկրաինայի սահմանադրական վերահսկողության հետ կապված⁹:

Վ. Շապովալին որոշումների օրինական ուժով առանձնացնում է սահմանադրական հսկողությունը սահմանադրական վերահսկողությունից, առաջին դեպքում դրանք պարտադիր են և ենթադրում են ամբողջական կամ մասնակիորեն ստուգվող փաստաթղթի իրավական ուժի կորուստ, եթե այն հակասում է սահմանադրությանը, երկրորդ դեպքում. որոշումներն ունեն խորհրդատվական բնույթ և ուղղված են միայն համապատասխան ակտ ընդունած մարմինին: Այն մոտեցման մեջ, որում նույնացվում է հսկողությունն ու վերահսկողությունը, խոսքը պարտադիր և խորհրդատվական սահմանադրական վերահսկողության մասին է: Երրորդ մոտեցումը սահմանադրական վերահսկողությունը սահմանում է որպես ուժի մեջ չմտած ակտերի նկատմամբ պետական մարմինների սահմանադրական հսկողության տեսակ¹⁰:

Ն. Ս. Բոնդարն իր «Սահմանադրական արդարադատություն՝ ժամանակակից հասարակության սոցիալական հակասությունների լուծման ունիվերսալ ինստիտուտ» հոդվածում սկ-

⁹ Бондарь Н., Конституционное правосудие – универсальный институт разрешения социальных противоречий современного общества // Конституционное правосудие, Вестник Конференции органов конституционного контроля стран молодой демократии, 2007, № 1.

¹⁰ Шаповал В., Сущностные характеристики конституционного контроля // Конституционное правосудие, 2005, № 2.

սել է սոցիալական կոնֆլիկտ հասկացությունից: Սահմանադրությունը հեղինակը համարում է տարբեր քաղաքական ուժերի և շահերի կոնսենսուսի արդյունք, ինչպես նաև մշակվող դինամիկ երևույթ¹¹:

Ն. Բոնդարը սահմանում է դատական սահմանադրական վերահսկողությունը որպես սոցիալական հակասությունների և հակամարտությունների լուծման հատուկ ունիվերսալ ինստիտուտ, որին հեղինակը, սահմանադրական վերահսկողությունից բացի, անդրադառնում է իշխանությունների ուղղահայաց և հորիզոնական բաժանման ինստիտուտներին, ֆեդերալիզմին, քաղաքական և տնտեսական բազմակարծությանը և այլ սոցիալական և իրավական պետության ինստիտուտներ բարդություններին¹²:

Այսպիսով, վերը նշված տեսակետներից կարելի է եզրակացնել, որ դատական սահմանադրական հսկողությունը սոցիալական հակամարտությունների լուծման ինստիտուտ է, որն արտահայտվում է պետական իշխանության մարմինների ակտերի սահմանադրականությունը ստուգելու լիազորված պետական մարմինների գործունեության տեսքով, որոնց որոշումներն ընդհանուր առմամբ պարտադիր բնույթ ունեն:

Ընդհանրապես համաձայնելով վերոնշյալ հեղինակների եզրահանգումներին՝ կարող ենք ավելացնել, որ սահմանադրական արդարադատությունն, առաջին հերթին, ուղղված է սահմանադրականության կերտմանն ու կատարելագործմանը, սահմանադրության գերակայության պաշտպանությանն ու ապահովմանը, ինչպես նաև մարդու սահմանադրական իրավունքների պաշտպանությանը:

Սա է սահմանադրական արդարադատության՝ որպես ընդհանրապես պետական-իրավական ինստիտուտի վերացական նպատակը: Ինչ վերաբերում է սահմանադրական արդարադատության կոնկրետ նպատակին, ապա, նման նպատակ կարելի է անվանել նախ՝ խախտված սահմանադրական իրավունքի պաշտպանությունը (օրենքով վերականգնում, վնասի հատուցում, որպես կանոն, կոնկրետ բողոքով), երկրորդ՝ Սահմանադրության՝ որպես հիմնական իրավական ակտի կամ ակտերի համակարգի, օրենքների գերակայության ապահովում (օրենքները սահմանադրությանը անհամապատասխան ճանաչելը և դրանց չեղարկումը, որպես կանոն, վերացական բողոքով), ինչպես նաև իրավասության վերաբերյալ վեճերի լուծում (այստեղ Սահմանադրական դատարանն արդեն իսկ հանդես է գալիս որպես արբիտր՝ իշխանությունների միջև վեճում):

Թ. Ա. Նիկոլաևան իր «Սահմանադրական վերահսկողության եվրոպական համակարգի մարմիններում քաղաքացիների կողմից նախաձեռնված դատական ընթացակարգերը» հոդվածում դիտարկում է սահմանադրական բողոքների տարբեր տեսակներ¹³: Ընդհանուր առմամբ, սահմանադրական բողոքները կարելի է բաժանել երեք մեծ խմբի: Վերացական բողոքներ կամ ուղղակի բողոքներ, որոնց առարկան, որպես կանոն, նորմատիվ իրավական

¹¹ *Бондарь Н.*, Конституционное правосудие – универсальный институт разрешения социальных противоречий современного общества // Конституционное правосудие, Вестник Конференции органов конституционного контроля стран молодой демократии, 2007, № 1.

¹² *Бондарь Н.*, Конституционное правосудие – универсальный институт разрешения социальных противоречий современного общества // Конституционное правосудие, Вестник Конференции органов конституционного контроля стран молодой демократии, 2007, № 1.

¹³ *Николаева Т. А.*, Судебные процедуры, инициируемые гражданами в органах европейской системы конституционного контроля // Вестник Томского государственного университета, 2008, № 307.

ակտ է, նման բողոքների նկատմամբ հսկողությունը վերացական է, իսկ որոշումը, ընդհանուր առմամբ, պարտադիր է: Կոնկրետ սահմանադրական գանգատները ենթադրում են դիմում սահմանադրական դատարան՝ կոնկրետ գործով վարույթում:

Նման բողոքի նպատակն է, որպես կանոն, պաշտպանել դիմողի իրավունքները, հաստատել վիճարկվող ակտի օրինականությունը տվյալ գործով կողմերի համար: Սահմանադրական բողոքների երրորդ խումբը ներառում է խառը բողոքները, որոնք պարունակում են ինչպես վերացական, այնպես էլ կոնկրետ բողոքարկման նշաններ: Մեջբերված Թ. Ա. Նիկոլանի դասակարգմամբ, կարելի է եզրակացնել, որ տարբեր երկրներում սահմանադրական դատավարություն սկսելու ընթացակարգերի տարբերությունը պայմանավորված է իրավական համակարգերի, մշակույթի և ավանդույթների բազմազանությամբ, սահմանադրական վերահսկողության հաստատված համակարգերով, ինչպես նաև ինստիտուտի համեմատաբար երիտասարդությամբ¹⁴:

Սահմանադրական արդարադատությունը, ինչպես շատ այլ պետական-իրավական ինստիտուտներ, արհեստական երևույթ չէ, այլ պետության զարգացման բնական և միանգամայն բնական հետևանք է:

Ուստի զարմանալի չէ, որ ի սկզբանե սահմանադրական արդարադատության երկու տարբեր համակարգերի ի հայտ գալը՝ կենտրոնացված, այն սովորաբար կոչվում է եվրոպական, ինչպես նաև ավստրիական, կելսենյան և միախառնված և ապակենտրոնացված, որը նաև կոչվում է ցրված, որը հայտնի է որպես ամերիկյան մոդել:

Դոկտոր Պ. Պերես Թրեմպսն իր «Ներկայիս Սահմանադրական արդարադատությունը. Լատինական Ամերիկային հատուկ հղումը» տալիս է սահմանադրական արդարադատության մոդելների հեղինակային դասակարգումը: Ըստ հեղինակի՝ ներկայումս սահմանադրական արդարադատության բազմազանությունը չի կարող կրճատվել երկու մոդելի՝ կենտրոնացված և ապակենտրոնացված (ցրված): Ըստ ինստիտուցիոնալ չափանիշի՝ Պ. Պերես Թրեմպսը Լատինական Ամերիկայում առանձնացնում է սահմանադրական արդարադատության երեք «կազմակերպչական համակարգեր»: Առաջին մոդելը հատուկ սահմանադրական դատարանի կամ տրիբունալի համակարգն է: Մի շարք երկրներում, գրում է Պ. Պերես Թրեմպսը, կա սահմանադրական դատարան, որը մենաշնորհային սահմանադրական արդարադատություն է իրականացնում, թե ոչ, և գտնվում է դատական համակարգից դուրս՝ որպես ոչ միայն մասնագիտացված, այլև հատուկ մարմին: Այս համակարգը գործում է Բոլիվիայում, Չիլիում, Կոլումբիայում, Էկվադորում, Գվատեմալայում և Պերուում: Երկրորդ մոդելը դատական իշխանության մեջ մասնագիտացված մարմնի համակարգն է: Այն պաշտպանում է այն սկզբունքը, որ սահմանադրական արդարադատության մարմինը մասնագիտացված մարմին է, բայց ներդրված դատական համակարգում:

Այս համակարգը ներառում է Սալվադորը, Կոստա Ռիկան, Նիկարագուան, Պարագվայը և Վենեսուելան: Երրորդ մոդելը ոչ մասնագիտացված դատական մարմիններին սահմանադրական արդարադատություն իրականացնելու լիազորությունների համակարգն է: Այս երկրներում սահմանադրական արդարադատությունը, ըստ հեղինակի, ֆունկցիոնալ և ինստիտուցիոնալ միախառնված է սովորական արդարադատության հետ: Պ. Պերես Թրեմպսը

¹⁴ Perez Tremps P., La Justicia Constitucional en la Actualidad. Especial Referencia a America Latina // Revista brasileira de direito constitucional, v. 1, n. 1, 2003.

երրորդ մոդելի երկրներին անդրադարձել է Արգենտինային, Բրազիլիային, Մեքսիկային, Պանաման, Դոմինիկյան Հանրապետությանը և Ուրուգվային: Բրազիլիայում սահմանադրական վերահսկողությունը վստահված է միայն դաշնային գերագույն դատարանին, որն ունի նաև այլ լիազորություններ, սակայն ընդհանուր իրավասության դատարան չէ:

Պ. Պերես Թրեմպսը առանձին նշում է, որ նախ, սահմանադրական արդարադատության իրականացումը մասնագիտացված մարմնի կողմից չի նշանակում, որ այլ դատական մարմինները, հատկապես Գերագույն դատարանը կամ տրիբունալը, չունեն սահմանադրական արդարադատություն իրականացնելու իրավասություն (օրինակ, Նիկարագուայում և Պարագվայում): Երկրորդ, նույնիսկ երրորդ խմբի երկրներում, որտեղ չկան սահմանադրական արդարադատության մասնագիտացված մարմիններ, միտում կա, որ դատական իշխանության բարձրագույն մարմինները մասնագիտանան որպես սահմանադրական արդարադատության մարմիններ¹⁵:

Հարկ է նշել, որ երկրորդ մոդելը (դատական իշխանության մեջ մասնագիտացված մարմնի համակարգը), որը տրվել է Պ. Պերես Թրեմպսի կողմից, գործնականում կրկնում է նրա երրորդ մոդելը (ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից սահմանադրական արդարադատության իրականացման համակարգը) որոշ աննշան առանձնահատկություններով:

Սահմանադրական արդարադատությունը Ռուսաստանում ի հայտ եկավ միայն անցյալ դարի 90-ական թվականներին՝ Ամերիկայում և Եվրոպայում այս ինստիտուտի ի հայտ գալուց բավական ժամանակ անց:

Ս. Վ. Տարադոնովը և Դ. Ս. Պետրենկոն «Ռուսաստանի Դաշնության սահմանադրական իրավունքի վրա միջազգային և արտաքին ազդեցության որոշ ասպեկտներ» հոդվածում դիտարկում է 90-ականներից ի վեր Ռուսաստանի Դաշնությունում սահմանադրական վերահսկողության ձևավորումը և դրա վրա արտաքին մեխանիզմների, մոդելների և միտումների ազդեցությունը:

Մասնավորապես, հեղինակները գրում են, որ 90-ականների սկզբին շատ սուբյեկտներ փորձարկել են սահմանադրական ոչ դատական վերահսկողության ֆրանսիական մոդելը, որը, ըստ հեղինակների, սահմանադրական վերահսկողությունն է: 90-ականների կեսերին Ռուսաստանի Դաշնության որոշ բաղկացուցիչ սուբյեկտներում ընդհանուր իրավասության դատարաններ իրականացնում էին սահմանադրական վերանայման լիազորություններ, ինչը ակնհայտորեն համապատասխանում է սահմանադրական վերանայման ամերիկյան մոդելին:

Այնուամենայնիվ, 1996 թվականի «Դատական համակարգի մասին» ՌԴ դաշնային օրենքը սահմանեց սահմանադրական արդարադատության եվրոպական (ավստրիական) մոդելը ինչպես դաշնային, այնպես էլ տարածաշրջանային մակարդակներում: Ս. Վ. Տարադոնովը և Դ. Ս. Պետրենկոն նման որոշումը կապում են սահմանադրական վերահսկողության մոդելների ներգրավման հետ համապատասխան իրավական համակարգեր (ընտանիքներ), այս դեպքում սահմանադրական արդարադատության եվրոպական մոդելը համապատասխանում է ռոմանո-գերմանական իրավական համակարգին¹⁶:

¹⁵ *Perez Tremps P.*, La Justicia Constitucional en la Actualidad, Especial Referencia a America Latina // Revista brasileira de direito constitucional, v. 1, n. 1, 2003.

¹⁶ *Тарадонов С. В., Петренко Д. С.*, Некоторые аспекты международного и зарубежного влияния на конституционное

Չնայած դրան, հեղինակները Ռուսաստանի սուբյեկտների համար սահմանադրական արդարադատության ամերիկյան մոդելի որոշակի առավելություն են տեսնում: Ս. Վ. Տարադոնովը և Դ. Ս. Պետրենկոն նաև համեմատական վերլուծություն են անցկացրել Ռուսաստանում և Գերմանիայում սահմանադրական վերահսկողության համակարգերի վերաբերյալ և պարզել, որ դրանք հիմնականում նույնն են, ուստի սահմանադրական արդարադատության ռուսական համակարգը ինչ-որ իմաստով կարելի է անվանել սահմանադրական վերահսկողության գերմանական մոդել: Սահմանադրական վերահսկողության եվրոպական և ամերիկյան մոդելներն ունեն իրենց առանձնահատկություններն ու առանձնահատկությունները, իրենց առավելություններն ու թերությունները:

Արդարության համար պետք է նշել, որ ամերիկյան մոդելում ակտի հակասահմանադրականության վերաբերյալ որոշումները ի սկզբանե միայն պարտադիր են գործի կողմերի համար, որոնցում բարձրացվել է հակասահմանադրականության հարցը, բայց եթե գործը հասնի ԱՄՆ Գերագույն դատարան, նրա որոշումը դառնում է ընդհանուր առմամբ պարտադիր: Այսինքն՝ դատական սահմանադրական վերահսկողության մարմինների որոշումների ընդհանուր պարտադիր բնույթն առկա է ԱՄՆ համակարգում, սակայն ունի կատարման բարդ ընթացակարգ՝ համեմատած եվրոպական մոդելի:

Ինչ վերաբերում է ԱՄՆ սահմանադրական արդարադատության մոդելի առավելություններին և թերություններին, Է. Է. Ժերեբցովն իր «Դատական վերահսկողության ձևավորումն ու զարգացումն ԱՄՆ-ում» հոդվածում հեղինակը անդրադառնում է այս մոդելի թերություններին.

- դատական գործընթացի տևողությունը,
- պարտադիր որոշում միայն կողմերի համար,
- ընդհանուր պարտադիր բնույթի որոշում կայացնելու բարդությունը,
- տարբեր դատարանների կողմից սահմանադրության հակասական մեկնաբանությունների հնարավորությունը:

Չնայած ամերիկյան մոդելի թերությունների նման ընդարձակ ցանկին, այն ունի նաև մի շարք առավելություններ: Ս. Վ. Տարադոնովը և Դ. Ս. Պետրենկոն ընդգծում են սահմանադրական արդարադատության ամերիկյան մոդելի որոշ առավելություններ Ռուսաստանի համար, սակայն պայմանով, որ այդ մոդելը պետք է կիրառվի ֆեդերացիայի սուբյեկտներում, որի դեպքում նման առավելությունները կօգնեն.

- «լուծել կադրերի համալրման խնդիրները՝ մրցութային հիմունքներով մարզերում սահմանադրական վերահսկողության իրականացմանը ներգրավելով փորձառու, պրոֆեսիոնալ դատավորների,

- խուսափել սահմանադրական (կանոնադրական) դատարանների և ընդհանուր իրավասության դատարանների միջև կրկնությունից, մրցակցությունից, իրավասությունների բախումից,

- սահմանադրական արդարադատությունը նյութապես հասանելի դարձնել սուբյեկտներին, քանի որ դրա ֆինանսավորումը կիրականացվի դաշնային իրավունքի հարցերի վրա,

- հաշվին և չի պահանջի ծախսեր մարզերի բյուջետային միջոցներից թանկարժեք դա-

տական ենթահամակարգի գործարկման համար,

- ստեղծել սահմանադրական (կանոնադրական) արդարադատություն իրականացնող ստորադաս դատարանների որոշումների վերանայման ընթացակարգային մեխանիզմներ,
- սահմանադրական վերահսկողությունը դարձնել համատարած և փաստացի պարտադիր՝ ֆեդերացիայի բոլոր սուբյեկտների համար,
- սահմանադրական արդարադատության գործունեությունը հնարավորինս հեռու տեղափոխել քաղաքականության ոլորտից,
- սահմանադրական (կանոնադրական) արդարադատության իրականացումը հարստացնել դատական ողջ համակարգի պրակտիկայի փորձով»¹⁷:

Ե. Ժերեբցովան իր «Եվրոպական մոդելի սահմանադրական վերահսկողության մարմինների պարբերականացման և գործունեության մասին» հոդվածում դիտարկում է սահմանադրական մոդելը եվրոպական տարբեր երկրների օրինակով, ինչպես նաև խոսում է եվրոպական մոդելի դրական հատկանիշների մասին, ինչպիսիք են «նախաձեռնումը». սահմանադրական վերահսկողության ընթացակարգը զգալի թվով նախաձեռնությամբ (և ոչ միայն անհատների նախաձեռնությամբ, անձանց ինչպես սահմանադրական վերահսկողության ամերիկյան մոդելում). դեպքերի արագ շրջադարձային ժամանակներ, պարտադիր որոշում իրավունքի բոլոր սուբյեկտների համար (և ոչ միայն կողմերի համար, ինչպես սահմանադրական վերահսկողության ամերիկյան մոդելում)»¹⁸:

Հարկ է նշել, որ սահմանադրական վերահսկողության երկու մոդելներում էլ կան առավելություններ ինչպես դաշնային մակարդակի, այնպես էլ սուբյեկտների մակարդակի համար: Իմ կարծիքով, մոդելներից մեկը չպետք է միակ ճիշտը համարել, այլ սահմանադրական արդարադատության համակարգի կազմակերպման գործում պետք է օգտագործել տարբեր մոդելների տարրեր՝ հաշվի առնելով պետության, սուբյեկտների առկա իրողությունները և բնութագրերը՝ պետությունը, իրավունքի համակարգը և այլ գործոններ:

Այսպիսով, ժամանակակից աշխարհում սահմանադրական արդարադատության համակարգերը տարբեր աստիճանի որոշակիությամբ կարող են վերագրվել իրավագիտության մեջ հաստատված մոդելներից մեկին՝ ցրված (ամերիկյան), կենտրոնացված (եվրոպական) կամ պիրենյան (հարավամերիկյան): Այնուամենայնիվ, նկատվում է այս մոդելների սերտաճման, դրանց տարբերակիչ հատկանիշների ներդրման, ինչպես նաև սահմանադրական արդարադատության խառը համակարգի կիրառման միտում: Այս միտումը միանգամայն բնական փուլ է համաշխարհային սահմանադրական արդարադատության զարգացման մեջ:

Annotation. One of the most important preconditions for supremacy is the deprivation of the supremacy of the basic law of foreign parties, constitutions, which are mediated by the control of the constitutional judiciary.

Constitutional constipation is not an experiential influence, and the result is the development of power, a consequence, therefore undeniable, of which there are two constitutional models: centralized / European / decentralized /American/.

Constitutional Court in the Republic of Armenia has a Constitutional Court.

¹⁷ Тарадонов С. В., Петренко Д. С., Некоторые аспекты международного и зарубежного влияния на конституционное правосудие Российской Федерации // Государство и право, 2007, № 3 стр. 93.

¹⁸ Жеребцова Е. Е., Становление и развитие судебного конституционного контроля в США // Вестник Саратовской государственной академии права, 2009, № 6, стр.45

Аннотация. Одной из важнейших предпосылок верховенства права является обеспечение верховенства основного закона страны, Конституции, которое осуществляется посредством контроля конституционного правосудия.

Конституционная юстиция не искусственное явление, а результат развития государства, следствие, поэтому неудивительно, что существуют две конституционные модели: централизованная/европейская/децентрализованная /американская/.

Конституционное правосудие в Республике Армения осуществляет Конституционный суд.

Բանալի բառեր - Սահմանադրություն, սահմանադրական արդարադատություն, սահմանադրական վերահսկողություն, սահմանադրական արդարադատության մոդելներ:

Keywords: Constitution, constitutional law, constitutional control, models of constitutional law.

Ключевые слова: Конституция, конституционное правосудие, конституционный контроль, модели конституционного правосудия.

Ն. Ստեփանյան - ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ, Բարձրագույն դատական խորհրդի աշխատակազմ. Դատական դեպարտամենտի դատական կարգադրիչների ծառայության վերաքննիչ քրեական դատարանում ծառայություն իրականացնող բաժնի դատական կարգադրիչ, արդարադատության ավագ սերժանտ, էլ. հասցե՝ stepanyan-norayr@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրություն 28.04.2022 թ., տրվել է գրախոսության 28.04.2022 թ., երաշխավորվել է իրավ. գիտ. դոկ., պրոֆեսոր Գ. Սաֆարյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 02.05.2022 թ.:

**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ / CIVIL PROCEDURE /
ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕСС**

ՀԱՍՄԻԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ԱՀ գերագույն դատարանի դատավոր

HASMIK KHACHATRYAN
Judge of the Supreme Court of the Republic of Armenia

АСМИК ХАЧАТРЯН
Судья Верховного суда Республики Арцах

**ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ՓԱՍՏԵՐԻ
ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐՆ
ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

**PROBLEMS OF PRACTICAL APPLICATION OF EVIDENCE OF LEGAL
SIGNIFICANCE IN THE ARTSAKH REPUBLIC**

**ПРОБЛЕМЫ ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ ИМЕЮЩИХ
ЮРИДИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В РЕСПУБЛИКЕ
АРЦАХ**

ԼՂՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 13-րդ հոդվածով քաղաքացիների քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանությունն իրականացնում է դատարանը, և քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության եղանակների շարքում (նույն օրենսգրքի 14-րդ հոդված) ընդգրկվել նաև իրավունքը ճանաչելը:

Վկայակոչված իրավադրույթներից, որոնք առաջնային են (դատավարական իրավունքը կոչված է ծառայելու նյութական նորմի պահանջների իրագործմանը), հետևում է, որ յուրաքանչյուր մարդու իրավունք է վերապահված իր խախտված իրավունքները վերականգնելու և/կամ իր օրինական շահերը պաշտպանելու համար դիմել դատական պաշտպանության:

Դատավարագիտության մեջ հատուկ վարույթը բնորոշվում է իբրև առաջին ատյանի դատարանի գործունեության տեսակ, գործերի քննության այնպիսի դատավարական կարգ, որը, իրավունքի մասին դատարանին ենթակա վեճի բացակայությամբ, ուղղված է քաղաքացիների և կազմակերպությունների օրենքով պահպանվող և իրավական բնույթ ունեցող շահերի

պաշտպանությանը¹:

Եվ նախկին, և գործող քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությունն անձանց իրավունքների պաշտպանության հայցային վարույթների գործերից բացի՝ դատարանի իրավասությանն է հանձնել նաև հատուկ վարույթի գործերի քննությունն ու լուծումը, այդ թվում՝ իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման գործերը: Նշված գործերն ունեն իրենց առանձնահատկությունները, քանի որ դրանցով դատական քննության առարկա են հանդիսանում և պաշտպանության ենթակա են իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց օրենքով պահպանվող տարբեր իրավունքներ (շահեր), հետևաբար, դրանք տարբեր են նաև իրենց բնույթով: Հենց պաշտպանության ենթակա իրավունքների (շահերի) բնույթով և իրավունքի մասին վեճի բացակայությամբ էլ պայմանավորված է նմանօրինակ գործերի հարուցման, քննության և դատավարական առանձնահատկությունների, ինչպես նաև դրանցով կայացված դատական որոշումների կատարման կարգը: Այստեղ խոսքը վերաբերում է ոչ թե վեճի բացակայությանն ընդհանրապես, այլ դատական մարմինների քննությանն օրենքով հանձնված իրավունքի մասին վեճի բացակայությանը:

Պրակտիկայում հաճախ խնդիրներ են առաջանում իրավունքի մասին վեճի առկայության որոշման հարցում, որը բացառում է տվյալ փաստի հաստատումը: Որպես ընդհանուր կանոն, կարծում ենք, արժե հաշվի առնել, որ փաստի մասին վեճի առկայությունն իրավունքի մասին վեճի առկայությունն չէ, և դրա համար որոշակի փաստի հերքումը կարող է իրականացվել առանձին վարույթի շրջանակում: Այսինքն, պետք է դատաքննության ընթացքում տարբերել փաստի վիճարկումն իրավունքի մասին վեճից: Օրինակ, պատկան մարմնի կողմից տրված տեղեկանքն այն մասին, որ իր տվյալներով անձը չի գտնվել մահացածի խնամքին, չի բացառում դատական կարգով նրա խնամքին գտնվելու հնարավոր փաստի հաստատումը: Կամ, արխիվային տեղեկանքն այն մասին, որ արխիվում չեն պահպանվել անձի՝ տվյալ ժամանակահատվածում տվյալ կազմակերպությունում աշխատած լինելու մասին տվյալները, չի բացառում նման փաստի հաստատումը դատական կարգով: Ընդամենը, պետք է նման տեղեկանքները գնահատել ԼԴՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ նաև՝ ՔԴՕ) 49-րդ հոդվածի կանոններով: Իսկ եթե փաստի մասին վեճը վեր է ածվում իրավունքի մասին վեճի, ապա նրա լուծումը պետք է իրականացնել հայցային վարույթով, որի մասին դատարանը պարզաբանում է կողմերին՝ դիմումը թողնելով առանց քննության:

Հատուկ վարույթին բնորոշ են մի շարք դատավարական առանձնահատկություններ, որոնցով այդ վարույթը տարբերվում է հայցային վարույթից: Ամենաէական տարբերությունն այն է, որ հատուկ վարույթում բացակայում է նյութաիրավական վեճը, քանի որ դիմողն այլ անձանց որևէ նյութաիրավական պահանջ չի ներկայացնում: Նյութաիրավական վեճի բացակայությունն իր հերթին պայմանավորում է մյուս տարբերությունները: Որոշ դեպքերում էլ նյութաիրավական վեճի առկայությունը և վարույթի սխալ ընտրությունն ակնհայտ է լինում հենց ի սկզբանե: Ուստի, մեր կարծիքով, ճիշտ կլիներ իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման կամ ըստ ներկայացնողի ու օրդերային կորցրած արժեթղթով հավաստված իրավունքները վերականգնելու մասին դիմումներն առանց քննության թողնելու հնարավորություն նախատեսել նաև գործի հարուցման փուլում: Հարցն այդպես է կարգավոր-

¹ Պեդրոսյան Ռ. Գ., Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2007 թ., էջ 303:

ված նաև Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 263-րդ հոդվածի 3-րդ մասում:

Հատուկ վարույթի գործերը ոչ միայն տարբերվում են ընդհանուր հայցային վարույթի գործերից, այլև միմյանցից՝ թե՛ իրենց քննության կարգով, թե՛ իրավաբանական հետևանքներով:

«Իրավաբանական փաստերն օրենքով նախատեսված իրավիճակներ (հանգամանքներ) են, որոնք հիմք են հանդիսանում կոնկրետ իրավահարաբերությունների ծագման, փոփոխման, դադարման համար»²:

Չնայած նրան, որ գործող օրենսդրությունն անձանց իրավունքների հիմք հանդիսացող իրավաբանական փաստերի մեծամասնության ձևակերպման, վավերացման փաստաթղթային կարգ է սահմանել, այնուամենայնիվ, պրակտիկայում քիչ չեն դեպքերը, երբ շահագրգիռ անձը տվյալ փաստը հաստատող պատշաճ փաստաթղթերը չունի և գրկված է դրանք այլ կարգով ստանալու հնարավորությունից:

Հետխորհրդային երկրների օրենսդրական կարգավորումները նմանօրինակ վարույթներով գրեթե նույն մոտեցումն են ցուցաբերում: Կարգավորող դատավարական նորմն ունի նույն վերնագիրը՝ իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման վերաբերյալ դատարանի կողմից քննվող գործեր: Սահմանում են նույնական փաստերի հաստատման ցանկ, որոնք վերաբերում են անձանց ազգակցական հարաբերությունների, անձի ուրիշի խնամքի տակ գտնվելու, ծննդյան, որդեգրման, ամուսնության, ապահարզանի և մահվան գրանցման, անձի՝ որոշակի ժամանակում և որոշակի հանգամանքներում մահվանը, եթե քաղաքացիական ակտերի գրանցման մարմինները մերժում են մահվան գրանցումը, ժառանգությունն ընդունելու և ժառանգության բացման վայրի, դժբախտ պատահարի, իրավունք սահմանող փաստաթղթերի պատկանելիության փաստերի հաստատմանը:

Կարևոր է մեկնաբանել, թե ինչ է իրենից ներկայացնում փաստաթուղթը: Իրավաբանորեն «փաստաթուղթ» եզրույթի տակ հասկացվում է գրավոր կամ պաշտոնապես ընդունված, ձևակերպված ակտը, որով ընդունվում է իրավաբանական փաստը, ուստի նաև՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց՝ այդ փաստի հետ կապված գույքային կամ անձնական իրավունքը կամ շահը: Վերջիններիս ծագումը, փոփոխումը և դադարումը կախված է այդ փաստաթղթի բովանդակությունից:

Հայաստանի Հանրապետության, Ռուսաստանի Դաշնության, Ուկրաինայի Հանրապետության, Բելառուսի Հանրապետության, Վրաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքերը քննարկվող հարցում ունեն գրեթե նույն մոտեցումը (նաև՝ բացառությունների մասով³):

Այստեղ տարբեր մոտեցումներ են ցուցաբերվում իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման ցանկը սպառիչ լինելու կամ չսահմանափակելու հարցում: Նշված բոլոր երկրները (բացի Վրաստանի Հանրապետության) սահմանում են օրենքով նախատեսված իրավաբանական նշանակություն ունեցող այլ փաստերի հաստատման դատական իրավասություն ևս: Օրինակ, ՀՀ ՔԴՕ 237-րդ հոդվածի 3-րդ մասը՝ ի հավելումը վերը նշված փաստերի, իսկ ԼՂՀ ՔԴՕ 173-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 10-րդ կետը, ՌԴ ՔԴՕ 264-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 10-րդ կետը, ԲՀ ՔԴՕ 364-րդ հոդվածի վերջին պարբերությունն օգ-

² Արզումանյան Գ. Մ., «Իրավունքի մասին վեճը», «Դատական իշխանություն», 2012 թ. 8-9, էջ 41:

³ Большой юридический словарь, Москва, «Издательский дом» ИНФРА-М, 1993 г., с. 731.

տագործում են «իրավաբանական նշանակություն ունեցող այլ փաստեր» եզրույթը: Վրաստանի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 312-րդ հոդվածը դատարանի իրավասությանն է հանձնում միայն կոնկրետ իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատումը՝ անձանց ազգակցական կապի, անձի ուրիշի խնամքի տակ գտնվելու, հայրության, ամուսնության, ամուսնալուծության, որդեգրման, անվան, ազգանվան փոփոխման, փաստաթուղթն անձին պատկանելիության, եթե դրանում նշված անունը, ազգանունը կամ հայրանունը չի համապատասխանում տվյալ անձի անձնագրում կամ ծննդյան վկայականում նշված անվանը, ազգանվանը կամ հայրանվանը⁴:

Ռուսաստանի Դաշնության ՔԴՕ 264-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 10-րդ կետը սահմանում է. «Դատարանը հաստատում է նաև այլ փաստեր, եթե դրանք դիմողի համար կառաջացնեն իրավաբանական հետևանքներ»: ՌԴ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունից հետևում է, որ այլ իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերը վերաբերում են, մասնավորապես՝ փաստական ամուսնական հարաբերությունների մեջ գտնվելուն, փաստացի ամուսնալուծության, որդեգրման փաստերի հաստատմանը՝ նախկինում գործող օրենսդրության համապատասխան, Հայրենական մեծ պատերազմի ժամանակ օկուպացված տարածքներում գտնվելու, բռնադատվածի կարգավիճակ ունենալու վերաբերյալ փաստերին, ֆաշիստական համակենտրոնացման ճամբարներում որոշակի ժամանակ որոշակի վայրում գտնվելուն, մշտապես ՌԴ տարածքում բնակված լինելուն, որը կրերի ՌԴ քաղաքացիության փաստի հաստատմանը, Չեռնոբիլի ատոմակայանի վթարի հետևանքների վերացման աշխատանքներին մասնակցած լինելու փաստերի հաստատմանը⁵:

Ուկրաինայի 2017 թվականի խմբագրությամբ ՔԴՕ 256-րդ հոդվածի 2-րդ մասը նախատեսում է, որ դատական կարգով կարող են հաստատվել նաև այլ իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստեր այն պայմանով, որ օրենքով այլ կարգ սահմանված չէ դրանց վերականգնման համար⁶:

Պետք է նկատել, որ նշված երկրների օրենսդրական կարգավորումը նույնական է նաև իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման համար անհրաժեշտ պայմանների նախատեսման առումով, որոնք հանգեցնում են հետևյալին.

- օրենքի համաձայն՝ այդպիսի փաստերն առաջացնում են իրավաբանական հետևանքներ, այսինքն՝ դրանցից կախված են քաղաքացիների անձնական կամ գույքային իրավունքների ծագումը, փոփոխումը կամ դադարումը,
- գործող օրենսդրությամբ նախատեսված չէ դրանց հաստատման այլ կարգ,
- դիմողը այլ հնարավորություն չունի ստանալու կամ վերականգնելու կորցրած կամ ոչնչացված փաստաթուղթը, որը հաստատում է իրավաբանական նշանակության փաստը,
- փաստի հաստատումը կապված չէ հետագայում իրավունքի մասին վեճի լուծման հետ:

Օրենսդիրը ԼՂՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ գլխին ամբողջությամբ (173-176 հոդվածներ) նվիրել է իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի

⁴ Նշված բոլոր երկրների օրենսդրությունն արգելում է անձնագրի և զիվորական գրքույկի պատկանելիության փաստերի հաստատումը դատական կարգով:

⁵ Гражданско-процессуальный кодекс Грузии, ст. 312.

⁶ *Խրոպանյուկ Վ. Ն.*, «Պետության և իրավունքի տեսություն», էջ 375:

հաստատմանը: Օրենսգրքի 173-րդ հոդվածը սահմանում է.

«1. Առաջին աստիճանի դատարանը հաստատում է այն փաստերը, որոնցից կախված է քաղաքացիների կամ իրավաբանական անձանց անձնական կամ գույքային իրավունքների ծագումը, փոփոխումը կամ դադարումը:

2. Դատարանը փաստերի հաստատման վերաբերյալ քննում է այն գործերը, որոնք վերաբերում են՝

1) անձանց ազգակցական հարաբերություններին.

2) անձի՝ ուրիշի խնամքի տակ գտնվելուն.

3) ծննդյան, որդեգրման (դստերագրման), ամուսնության, ապահարզանի և մահվան գրանցմանը.

4) անձի՝ որոշակի ժամանակում և որոշակի հանգամանքներում մահվանը, եթե քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմինները մերժում են մահվան գրանցումը.

5) ժառանգությունն ընդունելուն և ժառանգության բացման վայրին.

6) դժբախտ պատահարին.

7) իրավունք սահմանող փաստաթղթերի պատկանելությանը, բացառությամբ անձնագրի և զինվորական փաստաթղթերի.

8) սեփականության իրավունքով գույքի տիրապետմանը.

9) անհաղթահարելի ուժի առկայությանը.

10) իրավաբանական նշանակություն ունեցող այլ փաստերին»:

Ինչպես տեսնում ենք, ԼԴՀ օրենսդիրը հատուկ վարույթի կարգով հաստատվող իրավաբանական փաստերի սպառիչ ցանկ չի նախատեսել, սակայն ընդգրկել է ավելի տարածված գործերի մոտավոր ցանկը: Նշված փաստերի հաստատմամբ երաշխավորվում է ծերության, անաշխատունակության լրիվ կամ մասնակի կորստյան դեպքում նյութական ապահովություն ստանալու, սեփականության իրավունքի, ժառանգական իրավունքների, աշխատանքային և այլ հարաբերություններից ծագող իրավունքների և շահերի պաշտպանության իրականացումը:

Իսկ նույն օրենսգրքի 175-րդ հոդվածը նախատեսում է այն պայմանները, որոնց առկայության դեպքում միայն դատարանը կարող է հաստատել իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստը: Այն է. «Դատարանն իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստը հաստատում է միայն այն դեպքում, եթե դիմողը հնարավորություն չունի այլ կարգով ստանալու այդ փաստը հավաստող պատշաճ փաստաթղթեր կամ անհնար է վերականգնել կորցրած փաստաթղթերը»:

«Իրավաբանական փաստ» եզրույթը ենթադրում է այնպիսի իրավիճակ, երբ առկա են հանգամանքներ, որոնք իրավահարաբերությունների ծագման, փոփոխման կամ դադարման պատճառ են: Դրանք ձևակերպվում են իրավական նորմի հիպոթեզում:

Ըստ իրավահարաբերության սուբյեկտի կամքից կախվածության հանգամանքի իրավաբանական փաստերը բաժանվում են՝

1) մարդու կամքով առաջացող, բայց հետագայում նրա հսկողությունից դուրս եկող.

2) մարդու կամքից անկախ առաջացող և հետագայում նրա հսկողությանը չենթարկվող (ֆորս մաժոր):

Մարդու կամքով վրա հասնող իրավաբանական փաստերն իրենց հերթին բաժանվում են՝

Ա) իրավաչափ գործողություններ:

Այնպիսի գործողություններն են, որոնք միտված են իրավահարաբերությունների մեջ մտնելուն: Սրանք իրենց հերթին բաժանվում են՝

- 1) իրավաբանական ակտեր,
- 2) իրավաբանական արարքներ:

Բ) ոչ իրավաչափ գործողություններ (իրավախախտումներ):

Այն իրավական փաստերն են, որոնք կհամարվեն հակաիրավական գործողություններ:

Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ԱՀ դատարանները յուրաքանչյուր տարի ավելի բազմաբնույթ և քանակական առումով առավել շատ դիմումներ են ստանում հատուկ վարույթի կարգով քննելու խնդրանքով, որոնց մեծ բաժինը վերաբերում է իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերին:

Ռ. Պետրոսյանն իր «Քաղաքացիների իրավունքների և շահերի դատական պաշտպանություն» մենագրության մեջ նշում է, որ դատական պրակտիկայում հնարավոր է համարվել ամուսիններից մեկի մահվան դեպքում հաստատել չամուսնալուծված ամուսիններից մեկի միջոցներով տունը կառուցված լինելու, ավտոմեքենային կամ հատուկ գրանցման ենթակա այլ գույքին տիրապետելու, հայրության գրանցման և այլ փաստերը, միաժամանակ հավելել, որ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունից պարզվել է, որ այլ փաստերի հաստատման պահանջով դատարաններ դիմումներ մուտք չեն գործել⁷:

Կարծում ենք, օրենսդիրը, հաշվի առնելով քաղաքացիական իրավահարաբերությունների բարդությունը և դրանց ծագման, փոփոխման կամ դադարման հիմք հանդիսացող իրավաբանական փաստերի սպառիչ թվարկման անհնարինությունը, հետևաբար նաև աննպատակահարմարությունը, նախատեսել է վերը վկայակոչված 173-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 10-րդ կետը, դրանով իսկ դատարաններին իրավունք վերապահելով հաստատել իրավաբանական նշանակություն ունեցող այլ փաստեր: Այս առումով վկայակոչված ձևակերպումն ավելի լայն կարող է մեկնաբանվել, քան ՀՀ ՔԴՕ նույն կարգավորումն այն տարբերությամբ, որ տվյալ նորմը ձևակերպված է «օրենքով նախատեսված այլ իրավաբանական փաստեր» եզրույթով:

Վերջին տասը տարիների ընթացքում՝ 2012-2021 թվականներին, ԱՀ ընդհանուր իրավասության դատարան է մուտք գործել իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման մասին 3201 դիմում, որոնցից 2660-ը բավարարվել են: Դրանցից 1159 դիմումը վերաբերել է օրենքով նախատեսված այլ իրավաբանական փաստերի հաստատմանը, որոնց մեջ գերակշիռ տեղ են զբաղեցնում աշխատանքային ստաժի հաստատման, երեխայի սերման փաստի՝ հայրության ճանաչման, ժառանգական գույքի փաստացի տիրապետման, պայմանագիրը կնքված լինելու և այլ պահանջների վերաբերյալ դիմումները:

Պետք է նկատել, որ աշխատանքային ստաժի հաստատման պահանջի քննության դեպքում դատարանը նախ պարտավոր է պարզել, որ այլ կարգով անձը չի կարող ստանալ պատշաճ փաստաթուղթ, իսկ այդ փաստաթղթերի ցանկը նախատեսված է «Պետական կենսաթոշակների մասին» ԼԴՀ օրենքի 32-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերով:

Այսպես, նշված հոդվածի համաձայն՝ «1. Մինչև 2014 թվականի հունվարի 1-ն ընկած ժամանակահատվածի համար աշխատանքային ստաժը հաստատող հիմնական փաստաթուղթն

⁷ ГПК Украина, ст. 256, Киев, 2017 г.

աշխատանքային գործույկն է կամ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կառավարության սահմանած այլ փաստաթուղթը, 1995 թվականի հունվարից մինչև 2014 թվականի հունվարի 1-ը՝ նաև սոցիալական վճարներ կատարելը կամ աշխատավարձ ստանալը հաստատող փաստաթուղթը, բացառությամբ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կառավարության սահմանած դեպքերի:

Սոցիալական վճարներ կատարելը և աշխատավարձ ստանալը հաստատող փաստաթղթերի վավերապայմանները սահմանում է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կառավարությունը:

2. 2014 թվականի հունվարի 1-ից հետո ընկած ժամանակահատվածի աշխատանքային ստաժը հաստատվում է սույն օրենքով սահմանված տեղեկատվական շտեմարան ներառված տվյալների հիման վրա»:

Հետևաբար, մեր կարծիքով, այն բոլոր դեպքերում, երբ շահագրգիռ անձի աշխատանքային գործույկում պատշաճ կարգով լրացված է վիճելի ժամանակահատվածին վերաբերող կամ վիճելի պաշտոն զբաղեցնելու մասին աշխատանքի ընդունելու հրամանը, իսկ կենսաթոշակային մարմինը հրաժարվում է այն որպես փաստ ընդունելուց, ապա անձն իրավունք ունի դիմել դատարան ոչ թե հատուկ վարույթի կարգով աշխատանքային ստաժի հաստատման պահանջով, այլ վարչական վարույթի կարգով՝ բարենպաստ վարչական ակտ կայացնելու պահանջով:

Աշխատանքային ստաժի հաստատման գործերով դատարանները պարտավոր են հաշվի առնել, որ միայն որոշակի ժամանակահատվածում որոշակի վայրում աշխատած լինելու փաստի հաստատումը բավարար չէ, այլ անհրաժեշտ է հաստատել կամ հերքել որոշակի մասնագիտական աշխատանքային ստաժի առկայությունը, որը նախատեսված է տվյալ աշխատողի հետ կնքված աշխատանքային պայմանագրում: Սրա անհրաժեշտությունն այն է, որ որոշակի աշխատանքների կատարումն աշխատողին տալիս է արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք⁸:

Արցախի Հանրապետության հետպատերազմյան իրականությունում հազվադեպ չեն իրավիճակները, երբ քաղաքացիները չեն հասցրել իրենց կողմից փաստացի և օրինական հիմքերով կառուցված անշարժ գույքի նկատմամբ օրենսդրությամբ սահմանված եղանակով ձևակերպել իրենց սեփականության իրավունքը: Խնդիրն առավել բարդ է, երբ տվյալ գույքը, ինչպես նաև դրա վերաբերյալ բոլոր իրավահաստատող փաստաթղթերը մնացել են բռնազավթված տարածքներում:

Այս պարագայում առաջարկում ենք, որպեսզի դատարանը քննարկի և լուծում տա նաև այնպիսի հարցերին, որոնք մինչ օրս դատական պրակտիկայում չեն հանդիպել: Այսպես, «Գույքի նկատմամբ իրավունքների գրանցման մասին» ԼՂՀ օրենքի՝ «Ավարտված շինությունների նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման առանձնահատկությունները» վերտառությամբ 37-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ կառուցապատողի կողմից քաղաքաշինական գործունեության իրականացման արդյունքում նոր ստեղծված շինությունների նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման համար, սույն օրենքով սահմանված փաստաթղթերից բացի, պետք է ներկայացվեն նաև այդ շինության նախագծային փաս-

⁸ Պեդրոսյան Ռ. Գ., Քաղաքացիների իրավունքների և շահերի դատավարական պաշտպանություն, Երևան, «Հայաստան», 1988 թ., էջ 50:

տաթղթերի մշակման համար տրամադրված ճարտարապետահատակագծային առաջադրանքը, սահմանված կարգով հաստատված շինության նախագիծը, շինարարության ավարտի ակտը, հասցեների տրամադրման որոշումը և չափագրման փաստաթղթերը:

Քննարկվող օրինակներում, նշված անհրաժեշտ փաստաթղթերը կամ դրանց պատշաճ վավերացված կրկնօրինակներն օբյեկտիվ պատճառներով ձեռք բերելն անհնար լինելու պարագայում, քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության միակ տարբերակը հատուկ վարույթի կարգով դատարան դիմելն է: Միաժամանակ, պետք է ուշադրություն դարձնել տվյալ դիմումի պարագայում իրավունքի մասին վեճի բացակայությանը:

Պատերազմի հետևանքով Արցախում խնդիրներ են առաջացել նաև որոշակի անձանց ընտանիքներին կամ ամուսնուն տրամադրվող պետական աջակցություններից օգտվելու հարցերում, այն պարագայում, երբ առկա է ամուսնության գրանցումը, իսկ ԼՂՀ ընտանեկան օրենսգրքի 1-ին հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ճանաչվում է միայն քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմիններում գրանցված ամուսնությունը, հետևաբար, միայն գրանցված ամուսնությունն է առաջացնում իրավաբանական հետևանքներ: Ավելին, «Արցախի Հանրապետության պաշտպանության ժամանակ զինծառայողների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասների հատուցման մասին» օրենքի 2-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ զինծառայողի զոհվելու (մահանալու) կամ անհայտ բացակայող ճանաչվելու դեպքում շահառու է համարվում զինծառայողի ամուսինը, այսինքն՝ այն անձը, ում հետ գրանցված ամուսնության մեջ է եղել զոհված զինծառայողը:

Այս հարցն Արցախյան առաջին պատերազմի ժամանակ լուծվել է ԼՂՀ գերագույն խորհրդի նախագահության 1992 թվականի հունիսի 16-ի՝ Հ.նխ-0216-1 հրամանագրով, որի համաձայն՝ ամուսիններից մեկի մահվան կամ անհայտ կորած լինելու դեպքում ճանաչվում է փաստացի ամուսնական հարաբերությունը: Համաձայն այդ կարգի՝ 1989 թվականից մինչև ռազմական դրության ժամանակաշրջանի ավարտը, փաստացի ամուսնական հարաբերությունների մեջ գտնվող անձանցից մեկի մահվան կամ անհայտ բացակայող ճանաչվելու դեպքում, մյուս կողմն իրավունք ունի նման փաստացի ամուսնական հարաբերությունների մեջ լինելու փաստի հաստատման համար դիմել ժողդատարան⁹: Կարծում ենք, որ ներկայումս հարցի լուծումը կարող է տրվել դատական պաշտպանության միջոցով՝ դատարան հատուկ վարույթի կարգով դիմում ներկայացնելու եղանակով: Դիմումատուն կարող է խնդրել հաստատել այն իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստը, որ պատերազմի ժամանակ զոհված անձը հանդիսացել է իր փաստացի ամուսինը, սակայն ամուսնությունը չի գրանցվել ՔԿԱԳ մարմնում իր կամքից անկախ պատճառներով՝ անհաղթահարելի ուժի՝ պատերազմի պատճառով: Ճիշտ է, օրենսդրական կարգավորումից հետևում է, որ ամուսնությունը ոչ այնքան փաստ է, որքան օրենքով սահմանված կարգի պահպանմամբ, այսինքն՝ դրա գրանցմամբ փոխադարձ իրավունքներ և պարտականություններ ձեռք բերելու հնարավորություն, սակայն չպետք է անտեսել այն իրողությունը, որ ամուսնական տարիքի հասած անձինք դիմել են ՔԿԱԳ մարմիններին ամուսնության գրանցման խնդրանքով, սակայն անհաղթահարելի ուժի՝ պատերազմի, իսկ այնուհետև կողմերից մեկի զոհվելու պատճառով, մինչև այդ պահը, գտնվելով փաստական ամուսնական հարաբերությունների մեջ, չեն հասցրել գրանցել ամուսնությունը:

⁹ Օրինակ՝ որպես էլեկտրիկ աշխատած անձի համար կարևոր է հաստատել նաև կարգը կամ զինվորական անձի համար՝ մարտական գործողություններին մասնակցած լինելու հանգամանքը և այլն:

Նման առաջարկների համար հիմք ենք ընդունում այն, որ դիմողին իր օրինական շահերի պաշտպանության համար դատարան դիմելն անհրաժեշտ է ոչ թե լրկ հանուն պաշտպանության, այլ ապագայում սուբյեկտիվ քաղաքացիական իրավունք ձեռք բերելու կամ սուբյեկտիվ քաղաքացիական իրավունքի իրացման խոչընդոտները վերացնելու համար: Իսկ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքը ոչ միայն այն իրավունքն է, որը փաստացի առկա և գրանցված է, այլ նաև այդ իրավունքի ձեռք բերման օրինական ակնկալիքը: Նման դիրքորոշում է արտահայտել նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր նախադեպային որոշումներով¹⁰: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի համապատասխան վճիռը վկայակոչված է նաև ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2010 թ. հուլիսի 7-ի ՍԴՈ-902 որոշման մեջ: Իսկ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-723, ՍԴՈ-741, ՍԴՈ-881 որոշումներում Սահմանադրական դատարանը փաստել է սեփականության իրավունք ձեռք բերելու նկատմամբ լեգիտիմ ակնկալիքների հիմքով սեփականության իրավունքի պաշտպանության հնարավորությունը: Ավելին, ՍԴՈ-741 որոշման 8-րդ կետում Սահմանադրական դատարանը նշել է. «Սահմանադրական դատարանն արձանագրում է նաև, որ ՀՀ Սահմանադրության 31-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ սեփականության իրավունքի պաշտպանություն տրամադրվում է այն անձանց, ում սեփականության իրավունքն օրենքով սահմանված կարգով արդեն իսկ ճանաչված է, կամ ովքեր օրենքի ուժով ունեն սեփականության իրավունք ձեռք բերելու օրինական ակնկալիք»:

Հարկ ենք համարում նշել նաև, որ ավելի արդյունավետ կլինի իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման գործերի դատական քննության համար սահմանել դատավարական կարճ ժամկետներ կամ նշված գործերը քննել արագացված դատավարական ընթացակարգով՝ հաշվի առնելով այն, որ այս գործերով չկան հակադիր շահերով օժտված կողմեր (հայցվոր և պատասխանող), ինչպես նաև բացակայում են հայցային վարույթի հետ անխզելիորեն կապված դատավարական այնպիսի ինստիտուտներ, ինչպիսիք են հայցից հրաժարվելը, պատասխանողի կողմից պատասխան ներկայացնելը, հաշտության համաձայնություն կնքելը և այլն: Օրենսդիրը ԲԴՕ 116-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի «բ» ենթակետով նախատեսում է, որ դատարանը կիրառում է արագացված դատաքննություն, եթե եզրակացնում է, որ գործով ապացուցման ենթակա փաստերի մասին հնարավոր է եզրակացության հանգել գործում առկա ապացույցների հետազոտման և գնահատման հիման վրա ու չկա իրավունքի հետ կապված վեճ:

Annotation. The main purpose of the article under discussion is to reveal the procedural peculiarities of the cases of confirmation of facts of legal significance through special proceedings, the existing problems related to the examination of those cases in the Artsakh Republic.

We have also studied the term “facts of other legal significance” and suggested the need for several new ones which is important to the regulation of post-war legal relations.

Аннотация. Основной целью данной статьи является выявление процессуальных особенностей по делам об установлении фактов, имеющих юридическое значение, в порядке особого производства, а также выявление существующих проблем, связанных с рассмотрением этих дел в Республике Арцах.

¹⁰ ԼԴՀ ԳԽՆ, 1993 թ. հուլիսի 16-ի հրամանագիրը, թ. Նխ-0309-1:

Мы также изучили термин «иные факты, имеющие юридическое значение», и в данном контексте, в связи с урегулированием послевоенных правоотношений, предложили необходимость внесения ряда новых фактов, имеющих юридическое значение.

Բանալի բառեր - հատուկ վարույթ, իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստ, փաստաթուղթ, այլ իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատում, իրավունքի մասին վեճ, փաստի վերաբերյալ վեճ, իրավաբանական հեղևանք:

Keywords: *special proceedings, fact of legal significance, document, confirmation of facts of other legal significance, dispute over law, dispute over fact, legal consequence.*

Ключевые слова: *особое производство, факт, имеющий юридическое значение, документ, подтверждение иного факта, имеющего юридическое значение, спор о праве, спор о факте, правовые последствия.*

Հ. Խաչատրյան - ԱՀ գերագույն դատարանի դատավոր, էլ. հասցե՝ khachatryan-hasmik@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրություն 06.04.2021 թ., տրվել է գրախոսության 28.03.2022 թ., երաշխավորվել է ի.գ.թ. Արցախի պետական համալսարանի իրավունքի ամբիոնի դոցենտ Գրետա Միքայելի Արզումանյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 02.05.2022 թ.:

ՏԱԹԵՎԻԿ ՍԱՐՈՒԽԱՆՅԱՆ

*ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ,
ՀՀ վարչապետի աշխատակազմի իրավաբանական վարչության
գլխավոր իրավաբանի պաշտոնակատար*

TATEVIK SARUKHANYAN

*PhD student at YSU Chair of Civic Procedure,
Acting chief counsel of the department for legal affairs of the Prime Minister's office*

TATEVIK SARUKHANYAN

*Аспирант кафедры гражданского процессуального права ЕГУ,
И.О. Главного юриста юридического департамента аппарата Премьер-министра*

**ՆԱԽՔԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ ԴԻՄԵԼԸ ՊԱՐՏԱԴԻՐ
ՀԱՇՏԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԴՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

**THE PROBLEM OF IMPLEMENTATION OF COMPULSORY
MEDIATION BEFORE APPLYING TO THE COURT IN THE REPUBLIC
OF ARMENIA**

**ПРОБЛЕМА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬНОЙ МЕДИАЦИИ
ПЕРЕД ОБРАЩЕНИЕМ В СУД В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ**

Իրավունքի էությունը և սոցիալական նշանակությունն ամենից առաջ բացահայտվում ու հստակեցվում են իրավունքի սկզբունքներում և գործառույթներում¹: Իրավունքի սկզբունքները «ելակետային, հիմնարար գաղափարներ են, դրույթներ, որոնք կազմում են իրավունքի ծագման, զարգացման և գործողության բարոյական և իրավական հիմքը»²:

Որպես ընթացակարգային գործունեության տեսակ՝ հաշտեցման գործընթացը չի կարող կազմակերպվել և հաջողությամբ իրականացվել առանց որոշակի սկզբունքների պահպանման, որոնք արտահայտում են հանրության պատկերացումները և հաշտարարի օժանդակությամբ վեճի լուծման կազմակերպման և իրականացման հետ կապված պահանջները (ստան-

¹ Տե՛ս *Մ. Ի. Բայտին*, Օ принципах и функциях права: новые моменты, Правоведение N 3, 2000, ըստ՝ Դ. Ս. Кулапов, Принципы медиации: многообразие подходов к регулированию, Вестник Саратовской государственной юридической академии, N 2 (97), 2014, էջ 47-52:

² Տե՛ս նույն աշխատությունը, էջ 47-52:

դարտները)³:

«Հաշտարարության մասին» օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հաշտարարությունն իրականացվում է կամավորության, գաղտնիության, կողմերի հավասարության, հաշտարարի անկախության և անկողմնակալության սկզբունքների հիման վրա:

Պատահական չէ, որ հաշտարարության սկզբունքները թվարկելիս առաջին հերթին հիշատակվում է կամավորությունը: Հաշտարարության ընթացակարգի համար կամավորությունն ունի առանցքային նշանակություն և շատ դեպքերում այն հանդիսանում է հաշտարարության կիրառման խթան՝ ապահովելով գրավչությունն ընթացակարգի նկատմամբ:

Կամավորության սկզբունքը կանոն է, համաձայն որի՝ հաշտեցման ընթացակարգի սկիզբը և ավարտը, ինչպես նաև համաձայնության կնքումը և կատարումն իրականացվում են բացառապես հաշտարարության մասնակիցների կամքով: Կամավորության սկզբունքը գործում է ինչպես կողմերի փոխհարաբերություններում, այնպես էլ՝ հաշտարարի հետ հարաբերություններում: Կամավորության սկզբունքը նախևառաջ ենթադրում է հաշտարարության իրականացում՝ կողմերի փոխադարձ համաձայնության հիման վրա: Երկրորդ՝ հաշտարարության հետագա ընթացքը շարունակելը ևս կախված է կողմերի կամահայտնությունից: Երրորդ՝ կողմերի համար փոխադարձաբար ընդունելի որոշումը կայացվում է առանց որևէ արտաքին միջամտության⁴:

Հաշտարարության կամավորության սկզբունքը, սակայն բացարձակ բնույթ չունի և գործնականում իրացվում է մասամբ, որի արդյունքում ծագում է կամավորության սկզբունքի սահմանափակման հնարավորության և թույլատրելի սահմանների խնդիրը⁵:

Հաշտեցման ընթացակարգերի զարգացման սկզբնական փուլում անհրաժեշտ է վիճելի իրավահարաբերության կողմերին պարզաբանել հաշտարարության առավելությունները և հնարավորությունները, ինչպես նաև խթանել դրա կիրառման պրակտիկան: Այդ նպատակով թույլատրելի են կամավորության սկզբունքի գործողության որոշ սահմանափակումներ, օրինակ՝ պարտադիր կարգով հաշտարարի հետ տեղեկատվական հանդիպում կազմակերպելու առումով: Միաժամանակ, վիճելի իրավահարաբերության մասնակիցները պետք է պահպանեն առաջին իսկ հանդիպումից հետո հաշտարարությունից հրաժարվելու իրավունքը: Հակառակ պարագայում մեծ է հավանականությունը, որ հաշտարարությանը կողմերի մասնակցությունը կարող է կրել ձևական բնույթ՝ հանգեցնելով գործի քննության ժամկետների անհիմն ձգձգման⁶:

Հաշտարարությունը որպես պարտադիր ընթացակարգ նախատեսելն ամենից առաջ հետապնդում է հաշտարարության կիրառությունը խրախուսելու և դատարանների ծանրաբեռնվածությունը նվազեցնելու նպատակ: Պարտադիր հաշտարարության ներդրման տեսանկյունից առանցքային է դատական պաշտպանության իրավունքը երաշխավորող նորմերի հետ մրցակցության հիմնախնդիրը: Պարտադիր հաշտարարության կիրառման արդյունավետությունը և արդարացիությունը մշտապես եղել է քննարկման առարկա՝ դատական պաշտ-

³ Տե՛ս *Сухова Н. В.*, Принципы процесса медиации, Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования, N 3, 2013:

⁴ Տե՛ս *Калашникова С. И.*, Медиация в сфере гражданской юрисдикции, дис.... канд. юрид. наук, Уральская государственная юридическая академия, Екатеринбург, 2010, էջ 32:

⁵ Տե՛ս *Калашникова С. И.*, նշվ. աշխ., էջ 33:

⁶ Տե՛ս *Калашникова С. И.*, նշվ. աշխ., էջ 34-35:

պանության իրավունքի և արդարադատության մատչելիության հետ հարաբերակցության առումով:

Պարտադիր հաշտարարությունն անկասկած կարող է նպաստել դատարանների ծանրաբեռնվածության նվազեցմանը, սակայն հաշտեցման ընթացակարգերի զարգացումը ոչ միայն պետք է ծառայի պետության շահերին, այլև համապատասխանի վիճելի իրավահարաբերության մասնակիցների շահերին: Այս առումով կողմերին հաշտարարության դիմելուն հարկադրելը միշտ չէ, որ կարող է լինել արդյունավետ կամ նպատակահարմար՝ հատկապես այն դեպքերում, երբ ակնհայտորեն առկա չեն երկխոսության և հաշտության եզրեր:

ՀՀ կառավարության 2019 թվականի հոկտեմբերի 10-ի «Հայաստանի Հանրապետության դատական և իրավական բարեփոխումների 2019-2023 թվականների ռազմավարությունը և դրանից բխող գործողությունների ծրագրերը հաստատելու մասին» թիվ 1441-Լ որոշմամբ (այսուհետ՝ Դատական և իրավական բարեփոխումների ռազմավարություն) նախատեսվեց դիտարկել որոշակի իրավահարաբերությունների (ընտանեկան, աշխատանքային, բանկային և այլն) վերաբերյալ վեճերով դատարանի կողմից անվճար հաշտարարություն նշանակելը պարտադիր դարձնելու իրավական հնարավորությունը: Դատական և իրավական բարեփոխումների ռազմավարության նշված պահանջի իրացումն ապահովելու նպատակով ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից մշակվել և հանրային քննարկման է ներկայացվել «Հաշտարարության մասին» օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» օրենքի նախագիծ (այսուհետ՝ նաև Նախագիծ)՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշտարարության ինստիտուտի կայացման և զարգացման, ինչպես նաև դատարանների ծանրաբեռնվածության թեթևացման հիմնավորումներով»⁷: Նախագծի 1-ին հոդվածով լրացվող 2.1-ին կետի համաձայն՝ «ամուսնալուծության, երեխայի բնակության վայրի որոշման, ալիմենտի (ապրուստարարության) բռնազանձման, ամուսինների ընդհանուր սեփականությունը համարվող գույքի բաժանման, ծնողական իրավունքների իրականացման, երեխայի մերձավոր ազգականների՝ երեխայի հետ շփվելու արգելքները վերացնելու, երեխայի տեսակցության կարգ սահմանելու, ամուսնական պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման վերաբերյալ գործերով նախքան դատարան դիմելը հաշտարարության իրականացումը պարտադիր է»: Միաժամանակ, նախագծով նախատեսվում է, որ «նախքան դատարան դիմելը կողմերը կարող են չդիմել պարտադիր հաշտարարության այն դեպքում, երբ՝

1) կողմերից որևէ մեկը պատասխանարկության է ենթարկվել «Ընդհանրում բռնության կանխարգելման, ընդհանրում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընդհանրում համերաշխության վերականգնման մասին» օրենքով նախատեսված պատասխանարկության միջոցներից որևէ մեկով՝ անկախ այդ անձի կանխարգելիչ հաշվառման վերցված լինելու կամ հաշվառումից հանված լինելու հանգամանքից:

2) կողմերից մեկը օրենքով սահմանված կարգով ճանաչվել է անհայտ բացակայող կամ անգործունակ, գտնվում է կալանքի տակ կամ ազատազրկման կամ ազատության սահմանափակման այլ ձևով պաշտի է կրում»:

Միաժամանակ, Նախագիծն կից ներկայացված «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մա-

⁷ Տե՛ս «Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք»՝ <https://www.e-draft.am/projects/3897> 14.03.2022թ. դրությամբ:

սին» օրենքի նախագծի 2-րդ հոդվածով առաջարկվում է օրենսգրքի 109-րդ հոդվածը լրացնել նոր՝ 8-րդ մասով՝ հետևյալ բովանդակությամբ.

«Եթե օրենքով նախատեսված է մինչև դատարան դիմելը պարտադիր հաշտարարության իրականացման պահանջ, ապա անկախ գործի ելքից դատական ծախսերը լրիվ դրվում են գործին մասնակցող այն անձի վրա, որը հրաժարվել կամ խուսափել է մասնակցել հաշտարարությանը»:

Այսպիսով, առաջարկվում է նախատեսել, որ վերը թվարկված ընտանեկան գործերով նախքան դատարան դիմելը հաշտարարության իրականացումը պարտադիր է՝ բացառությամբ սահմանելով միայն ընտանեկան բռնության համար պատասխանատվության ենթարկված լինելու դեպքերի, ինչպես նաև այն դեպքերի համար, երբ օբյեկտիվ հանգամանքներով պայմանավորված առկա է հաշտարարության իրականացման անհնարինություն: Ընդ որում, նախքան դատարան դիմելը հաշտարարության իրականացման պարտադիր պահանջ նախատեսված լինելու պարագայում դատարանն իրավասու է անկախ գործի ելքից դատական ծախսերը լրիվ դնել գործին մասնակցող այն անձի վրա, որը հրաժարվել կամ խուսափել է մասնակցել հաշտարարությանը:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ ՔԴՕ) 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ այն դեպքերում, երբ օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված է մինչև դատարան դիմելը կողմերի միջև առկա վեճի կարգավորման արտադատական կարգ, վեճը կարող է հանձնվել առաջին ատյանի դատարանի քննության այն արտադատական կարգով լուծելուն ուղղված օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված գործողությունները ձեռնարկելու օրվանից երեսուն օրացուցային օր հետո, եթե այլ կարգ կամ ժամկետ սահմանված չէ օրենքով կամ պայմանագրով: Նշված հոդվածի ուսումնասիրությունից բխում է, որ օրենսդրի կողմից հստակ չեն տարանջատվել վեճի կարգավորման մինչդատական կարգը և արտադատական կարգը: Այսպես՝ վեճի կարգավորման մինչդատական կարգը ներառում է բոլոր այն ընթացակարգերը կամ գործողությունները, որոնք օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված են որպես դատական պաշտպանության իրավունքի ծագման պարտադիր պայման և դատական պաշտպանության իրավունքը կարող է ծագել բացառապես նշված պայմանը պահպանելու պարագայում: Ընդ որում, վեճի կարգավորման մինչդատական կարգը միշտ չէ, որ կողմերի կամքի ազատ արտահայտության արդյունք է և սովորաբար նախատեսված է օրենքով՝ որպես հայց հարուցելու իրավունքի ծագման նախադրյալ և վեճի կարգավորման ընթացակարգի պարտադիր փուլ (օրինակ՝ ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 167-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված կոլեկտիվ աշխատանքային վեճերի քննարկումը հաշտեցման հանձնաժողովում): Վեճի կարգավորման արտադատական կարգը նախատեսվում է կողմերի կամքի ազատ արտահայտության արդյունքում, երբ իրավահարաբերության մասնակիցները որոշում են իրենց միջև առկա կամ հետագայում ծագող վեճերը լուծել այս կամ այն ընթացակարգով: Վեճի կարգավորման արտադատական կարգ նախատեսված լինելու պարագայում կողմը կարող է իրավունքի պաշտպանության հայցով դիմել դատարան, սակայն դատարանը վերադարձնում կամ առանց քննության է թողնում հայցը, եթե պատասխանողը մինչև հայցադիմումի պատասխան ներկայացնելու համար սահմանված ժամկետի ավարտը հղում է կատարում տվյալ վեճը հաշտարարի միջոցով լուծելու վերաբերյալ համաձայնությանը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դատարանը գտնում է, որ այդ համաձայնությունն առ ոչինչ է,

ուժը կորցրել է կամ ակնհայտորեն չի կարող կատարվել:

Այսպիսով՝ հաշտարարությունը կարող է հանդես գալ և՛ որպես վեճի կարգավորման մինչ-դատական կարգ, եթե օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված է մինչև դատարան դիմելը վեճը հաշտարարի միջոցով լուծելու վերաբերյալ պարտադիր պահանջ, և՛ որպես վեճի կարգավորման արտադատական կարգ, եթե կողմերը կնքել են վեճը հաշտարարի միջոցով լուծելու վերաբերյալ համաձայնություն՝ սահմանելով, որ իրենց միջև առկա կամ հետագայում ծագող վեճերը ենթակա են լուծման հաշտարարության միջոցով: Առաջին դեպքում դատարանը վերադարձնում կամ առանց քննության է թողնում հայցը, եթե հայցվորի կողմից չի պահպանվել մինչև դատարան դիմելը կողմերի միջև առկա վեճի կարգավորման օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված կարգը: Երկրորդ դեպքում՝ դատարանը վերադարձնում կամ առանց քննության է թողնում հայցը, եթե պատասխանողը մինչև հայցադիմումի պատասխան ներկայացնելու համար սահմանված ժամկետի ավարտը հղում է կատարում տվյալ վեճը հաշտարարի միջոցով լուծելու վերաբերյալ համաձայնությանը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դատարանը գտնում է, որ այդ համաձայնությունն առ ոչինչ է, ուժը կորցրել է կամ ակնհայտորեն չի կարող կատարվել:

Նախագծի ընդունման անհրաժեշտության հիմնավորումներից բխում է, որ դրա ընդունման նպատակը հաշտարարությունը որպես վեճի կարգավորման մինչդատական կարգ նախատեսելն է, որը չպահպանելու համար առաջարկվում է սահմանել սանկցիա՝ դատական ծախսերը լրիվ դնելով գործին մասնակցող այն անձի վրա, որը հրաժարվել կամ խուսափել է մասնակցել հաշտարարությանը: Մինչդեռ, ՔԴՕ 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասի ուժով վեճը կարող է հանձնվել առաջին ատյանի դատարանի քննության այն մինչդատական կարգով լուծելուն ուղղված օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված գործողությունները ձեռնարկելու օրվանից երեսուն օրացուցային օր հետո, եթե այլ կարգ կամ ժամկետ սահմանված չէ օրենքով կամ պայմանագրով: Այսինքն՝ վեճի կարգավորման մինչդատական կարգը չպահպանելն առաջացնում է ՔԴՕ 127-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետով նախատեսված հետևանքը (հայցադիմումը վերադարձվում է) կամ ՔԴՕ 180-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետով նախատեսված հետևանքը (հայցը թողնվում է առանց քննության): Հետևաբար, կարող ենք արձանագրել, որ վեճի կարգավորման մինչդատական կարգը չպահպանելու հետևանքը հստակ կանխորոշված է ՔԴՕ՝ վերը հիշատակված հոդվածներում և Նախագծի 2-րդ հոդվածով հաշտարարությանը մասնակցելուց հրաժարվող կամ խուսափող գործին մասնակցող անձի վրա դատական ծախսերը դնելու վերաբերյալ սանկցիա նախատեսելու անհրաժեշտությունը բացակայում է:

Իրավաբանական գրականության մեջ և դատավարագետների կողմից տարբերակվում են պարտադիր և հարկադիր հաշտարարության դեպքերը: Մասնավորապես՝ բոլոր այն դեպքերում, երբ օրենսդիրը դատավարական հարկադրանքի միջոցների ներգործության սպառնալիքով դատարանին հնարավորություն է ընձեռում կողմերին հարկադրել վեճը կարգավորել հաշտարարության միջոցով, գործ ունենք ոչ թե պարտադիր, այլ՝ հարկադիր հաշտարարության հետ:

Այսպես՝ ՔԴՕ (այսուհետ՝ ՔԴՕ) 184-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ եթե մեծ է վեճը հաշտությամբ ավարտելու հավանականությունը, ապա դատարանն իր նախաձեռնությամբ մեկ անգամ կարող է նշանակել մինչև 4 ժամ անվճար հաշտարարություն: Դատարանի նախաձեռնությամբ նշանակված հաշտարարությունը պարտադիր է կողմերի համար. ընդ

որում, ՔԴՕ 187-րդ հոդվածի 4-րդ մասի ուժով դատարանն իրավասու է անկախ գործի ելքից դատական ծախսերը լրիվ կամ մասնակի դնել գործին մասնակցող այն անձի վրա, որը դատարանի կողմից անհարգելի ճանաչված պատճառներով հրաժարվել է մասնակցել հաշտարարությանը:

Վերը նշված կառուցակարգը վկայում է հարկադիր հաշտարարության գոյության մասին, քանի որ օրենսդիրը, փաստորեն, դատարանին հնարավորություն է ընձեռում կողմերին հարկադրել վեճը կարգավորել հաշտարարության միջոցով՝ միաժամանակ հնարավորություն ընձեռելով անհամաձայն բեռ դնել դատավարության այն մասնակցի վրա, որը դատարանի կողմից անհարգելի ճանաչված պատճառներով հրաժարվել է մասնակցել հաշտարարությանը՝ անկախ գործի ելքից:

Միաժամանակ, ՔԴՕ 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասը վեճի կարգավորման՝ օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված արտադատական կարգի պահպանումը դիտարկում է որպես հայց հարուցելու իրավունքի ծագման նախադրյալ և դատարանն իրավասու է նշված կարգը պահպանված չլինելու պարագայում վերադարձնելու հայցադիմումը կամ հայցը թողնելու առանց քննության: Նշված կառուցակարգի դեպքում գործ ունենք պարտադիր հաշտարարության հետ, քանի որ կողմի՝ դատական պաշտպանության իրավունքը ծագում է բացառապես այն դեպքում, երբ վերջինս պահպանել է մինչև դատարան դիմելը վեճը հաշտարարի միջոցով լուծելու պարտադիր պահանջը:

Այսպիսով, այն դեպքում, երբ կողմի՝ դատական պաշտպանության իրավունքը ծագում է մինչև դատարան դիմելը վեճը հաշտարարի միջոցով լուծելու պարտադիր պահանջը պահպանելու պարագայում, գործ ունենք պարտադիր հաշտարարության կառուցակարգի հետ, որը չպահպանելու դատավարական հետևանքը հայց հարուցելու իրավունքի բացակայությունն է: Միաժամանակ, բոլոր այն դեպքերում, երբ առկա է դատավարական հարկադրանքի միջոցների ներգործության կիրառման հնարավորությամբ կողմերին հաշտարարության ուղղորդելու հնարավորություն, գործ ունենք ոչ թե պարտադիր, այլ՝ հարկադիր հաշտարարության կառուցակարգի հետ, որի դեպքում իրացվում է դատական պաշտպանության իրավունքը, սակայն կողմի վրա կարող է դրվել անհամաձայն բեռ՝ անկախ գործի ելքից:

Եվրոպական խորհրդարանի և խորհրդի «Քաղաքացիական և առևտրային հարցերով հաշտարարության որոշ հարցերի վերաբերյալ» 2008 թվականի մայիսի 21-ի թիվ 2008/52/EC դիրեկտիվով նախատեսված կարգավորումներից բխում է, որ անդամ պետությունները ոչնչով կաշկանդված չեն, որպեսզի ներպետական օրենսդրությամբ հաշտարարության կիրառությունը համարվի պարտադիր կամ դրա համար սահմանվեն խրախուսական միջոցներ կամ սանկցիաներ՝ **պայմանով, որ օրենսդրությունը կողմերին չխոչընդոտի իրականացնել իրենց դատական պաշտպանության (դատարանի մատչելիության) իրավունքը:**

Անդրադառնալով դատարանի մատչելիության իրավունքի սահմանափակմանը՝ Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ) արձանագրել է, որ դատարանի իրավունքը բացարձակ չէ և կարող է ենթարկվել սահմանափակումների: Այդ սահմանափակումները թույլատրվում են, քանի որ մատչելիության իրավունքն իր բնույթով պահանջում է պետության կողմից որոշակի կարգավորումներ և այս առումով պետությունը որոշակի հայեցողական լիազորություն ունի: Սակայն դատարանի մատչելիության իրավունքի սահմանափակումը պետք է իրականացվի այնպես, որ չխախտի կամ զրկի անձին մատչելիության

իրավունքից այնպես կամ այն աստիճան, որ խախտվի այդ իրավունքի բուն էությունը (տե՛ս, «Tolstoy Miloslavsky v. The United Kingdom» (18139/91) գործով ՄԻԵԴ-ի 13.07.1995 թվականի վճիռը, 59-րդ կետ): Ըստ ՄԻԵԴ-ի՝ դատարանի մատչելիության իրավունքի սահմանափակումը չի կարող համատեղելի լինել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի հետ, եթե այն չի հետապնդում իրավաչափ նպատակ, և եթե առկա չէ ողջամիտ հարաբերակցություն ձեռնարկվող միջոցների և հետապնդվող նպատակների միջև՝ համաչափության առումով (տե՛ս «Khalfaoui v. France» (34791/97) գործով ՄԻԵԴ-ի 14.12.1999 թվականի վճիռը, 36-րդ կետ):

Եթե փորձենք ընդհանրացնել պարտադիր հաշտարարության և դատական պաշտպանության իրավունքի ու դատարանի մատչելիության հարաբերակցությունը՝ կարող ենք արձանագրել, որ պարտադիր հաշտարարության ներդրումն իսկապես ունի իրավաչափ նպատակ, այն է՝ պետության կողմից դատարանների ծանրաբեռնվածությունը նվազեցնելուն ուղղված միջոցներ ձեռնարկելու անհրաժեշտությունը: Միաժամանակ, ձեռնարկվող միջոցների և հետապնդվող նպատակների միջև համաչափության առումով ողջամիտ հարաբերակցությունը երաշխավորելու նպատակով անհրաժեշտ է նախատեսել այնպիսի օրենսդրական կարգավորումներ, որ հաշտեցման ընթացակարգերի զարգացումը ծառայի ոչ միայն պետության շահերին, այլև համապատասխանի վիճելի իրավահարաբերության մասնակիցների շահերին: Այս առումով կողմերին հաշտարարության դիմելուն հարկադրելը նպատակահարմար չէ այն դեպքում, երբ ակնհայտորեն առկա չեն երկխոսության և հաշտության եզրեր: Հերևաբար, բացի Նախագծով նախատեսված բացառություններից, անհրաժեշտ է նախատեսել կողմի՝ **հիմնավորված միջնորդությամբ** դատարանի կողմից վերջինիս նախքան դատարան դիմելը հաշտարարության իրականացման պարտադիր պահանջից **ազատելու հնարավորություն**, քանի որ որոշ դեպքերում վիճելի իրավահարաբերության մասնակիցների միջև երկխոսությունը բացառված է (օրինակ՝ ծայրաստիճան լարվածության դեպքում) և հաշտարարության պարտադրելն անխուսափելիորեն ազդելու է դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետության վրա:

Իրավաբանական գրականության մեջ արդարացիորեն արտահայտվում է տեսակետ, համաձայն որի՝ պարտադիր հաշտարարության մեխանիզմը կողմերին պարտադրում է **միայն սկսել հաշտարարություն, սակայն չի պարտադրում արդյունքում հասնել համաձայնության**⁸: Իտալիայում, օրինակ, պարտադիր հաշտարարությունը ենթադրում է միայն հաշտարարի հետ նախնական հանդիպման անհրաժեշտություն: Եթե առաջին հանդիպման ընթացքում կողմերը եզրահանգում են, որ հաշտարարության գործընթացի հետագա շարունակությունը նպատակահարմար չէ, դրանով իսկ հաշտարարությունն ավարտվում է, իսկ վեճի լուծման արտադատական կարգը համարվում է պահպանված⁹:

Գտնում ենք, որ նշված մոտեցումը միանգամայն արդարացված է՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ յուրաքանչյուր վեճ ունի առանձնահատուկ փաստակազմ և կողմերի փոխհարաբերությունները տարբեր վեճերով տարբեր են: Ուստի կոնկրետ վեճով հաշտության համաձայնության կնքման հնարավորությունը կարող է բացահայտվել միայն հաշտարարության փորձի ընթացքում: Միաժամանակ, հաշտարարության մասնակցի համար պետք է անվերա-

⁸ Տե՛ս Melissa Hanks Perspectives on mandatory mediation, UNSW Law Journal, Volume 35 (3), 2012, էջ 952:

⁹ Տե՛ս Загайнова С. К., Чудиновская Н. А., Шереметова Г. С., Обязательная медиация в Италии: проблемы реализации // Электронное приложение к Российскому юридическому журналу, 2017, №6, էջ 57-58:

պահորեն երաշխավորվի հաշտարարությունից ցանկացած պահի (առաջին իսկ հանդիպումից հետո) հրաժարվելու իրավունքը, եթե վերջինս համարում է, որ հաշտարարության ընթացակարգն արդյունավետ չէ, այլապես հաշտարարության հետագա ընթացքը շարունակելը կարող է կրել ձևական բնույթ՝ ազդելով իրավունքի պաշտպանության արդյունավետության վրա:

Միաժամանակ, կարևորում ենք այն հանգամանքը, որ ՔԴՕ 186-րդ հոդվածի 1-ին մասը **յուրաքանչյուր կողմի իրավունք է վերապահում հաշտարարությունը սկսելուց հետո ցանկացած պահի դադարեցնել հաշտարարության գործընթացը:**

Նախագծի կարգավորումներից, սակայն, հնարավոր չէ միանշանակ հետևության հանգեցնել, թե պարտադիր հաշտարարություն սկսելուց հետո որ պահից սկսած կողմը կարող է իրացնել ՔԴՕ 186-րդ հոդվածի 1-ին մասով երաշխավորված իրավունքը՝ դադարեցնել հաշտարարության գործընթացը, որպեսզի դատարանն այդ վարքագիծը չգնահատի որպես ոչ իրավաչափ՝ դատական ծախսերն անկախ գործի ելքից լրիվ դնելով հաշտարարությունից հրաժարվող կողմի վրա:

Նախագծում հստակեցված չէ, թե մինչև որ պահն է կողմը պարտավոր մասնակցել հաշտարարությանը, այսինքն՝ որ դեպքում դատարանը կհամարի, որ նախքան դատարան դիմելը հաշտարարության իրականացման պահանջը կամ վեճի կարգավորման արտադատական կարգը պահպանված է և հաշտարարությունից հրաժարվող կողմի նկատմամբ չի կիրառի համապատասխան անբարենպաստ հետևանքը՝ դատական ծախսերն անկախ գործի ելքից լրիվ դնելով վերջինիս վրա: Այլ կերպ՝ անհրաժեշտ է հստակեցնել **վեճը հաշտությամբ լուծելուն ուղղված գործողությունների համակցությունը**, որոնց իրացման դեպքում միայն դատարանը կհամարի, որ վեճի կարգավորման արտադատական կարգը պահպանված է և կողմի վարքագիծը չի դիտարկի որպես ոչ իրավաչափ՝ կիրառելով համապատասխան սանկցիա և դատական ծախսերն անկախ գործի ելքից լրիվ դնելով գործին մասնակցող այն անձի վրա, որը հրաժարվել կամ խուսափել է մասնակցել հաշտարարությանը:

Նախագծով նախատեսված կարգավորումների տեսանկյունից խնդրահարույց է նաև անկախ գործի ելքից դատական ծախսերը հաշտարարությանը մասնակցելուց հրաժարվող կամ խուսափող գործին մասնակցող անձի վրա **ամբողջությամբ** դնելու վերաբերյալ կարգավորումը: Բանն այն է, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 187-րդ հոդվածի 4-րդ մասի հիման վրա դատարանն իրավասու է անկախ գործի ելքից դատական ծախսերը **լրիվ կամ մասնակի** դնել գործին մասնակցող այն անձի վրա, որը **դատարանի կողմից անհարգելի ճանաչված պատճառներով** հրաժարվել է մասնակցել հաշտարարությանը: Այսինքն՝ գործող կարգավորումները դատարանին հնարավորություն են ընձեռում ոչ միայն գնահատել հաշտարարությունից հրաժարվելու պատճառների հարգելիությունը, այլև՝ կախված հրաժարման պատճառների հարգելիությունից դատական ծախսերը հրաժարվող կողմի վրա դնել ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն: Նախագծով նախատեսվող կարգավորումը, սակայն, դատարանին հնարավորություն չի ընձեռում գնահատել հաշտարարությունից հրաժարվելու պատճառների իրավաչափությունը կամ հարգելիությունը, ինչը խնդրահարույց է հատկապես այն հանգամանքի հաշվառմամբ, որ Նախագծով նախատեսված չէ կողմի՝ հիմնավորված միջնորդությամբ վերջինիս նախքան դատարան դիմելը հաշտարարության իրականացման պարտադիր պահանջից ազատելու հնարավորություն այն դեպքերում, երբ վիճելի իրավա-

հարաբերության մասնակիցների միջև երկխոսությունը բացառված է կամ առկա չեն հաշտության եզրեր: Այսպիսով՝ կարող ենք եզրահանգել, որ դատական ծախսերը գործին մասնակցող անձի վրա լրիվ կամ մասնակի դնելու կառուցակարգը դատարանին հնարավորություն է ընձեռում գնահատել հաշտարարությունից հրաժարվելու պատճառների հարգելիությունն ու ողջամտությունը՝ համապատասխանաբար կիրառելով համաչափ սանկցիա: Ուստի, դատական ծախսերը հաշտարարությունից հրաժարվող գործին մասնակցող անձի վրա մասնակի դնելու կառուցակարգից հրաժարվելու փոխարեն անհրաժեշտ է որոշակիացնել նշված սանկցիայի կիրառելիության պայմանները:

Նախքան դատարան դիմելը պարտադիր հաշտարարության ներդրման տեսանկյունից խնդրահարույց է նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի կասեցումը: Հաշտարարության ընթացակարգի սկիզբը և ավարտը հստակ արձանագրելը կարևոր է այն տեսանկյունից, որ հաշտարարություն սկսելը կասեցնում է հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը: Այսպես՝ Եվրոպական խորհրդարանի և խորհրդի «Քաղաքացիական և առևտրային հարցերով հաշտարարության որոշ հարցերի վերաբերյալ» 2008 թվականի մայիսի 21-ի թիվ 2008/52/EC դիրեկտիվի (այսուհետ՝ Դիրեկտիվ) 8-րդ հոդվածը երաշխավորում է, որ հաշտարարության դիմելը չի կարող խոչընդոտել դատական պաշտպանության իրավունքի իրացմանը՝ հաշտարարության իրականացման ընթացքում հայցային վաղեմության ժամկետներն անցնելու պատճառաբանությամբ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 339-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետը սահմանում է, որ հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը կասեցվում է, եթե սկսվել է **հաշտարարության մասին համաձայնության հիման վրա հաշտարարության գործընթաց**՝ այն սկսելու պահից մինչև հաշտարարության ավարտը:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի՝ վերը նշված կարգավորումից բխում է, որ հաշտարարության գործընթաց սկսելը կասեցնում է հայցային վաղեմության ժամկետի հաշվարկը բացառապես այն դեպքում, երբ հաշտարարության գործընթացը սկսվել է **հաշտարարության մասին համաձայնության հիման վրա**: Հետևաբար, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 339-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետի՝ տառացի նշանակությամբ մեկնաբանման արդյունքում կարող ենք եզրակացնել, որ նախքան դատարան դիմելը պարտադիր հաշտարարության իրականացման պահանջ նախատեսելու պարագայում հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը չի կասեցվելու, քանի որ այդ դեպքում վիճելի իրավահարաբերության կողմերի միջև հաշտարարության մասին համաձայնություն չի կնքվում (որպես կանոն) և հաշտարարություն իրականացվում է ոչ թե հաշտարարության մասին համաձայնության հիման վրա, այլ՝ **օրենքի հիման վրա**:

Հետևաբար, անհրաժեշտ է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 339-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետը շարադրել նոր խմբագրությամբ՝ հետևյալ բովանդակությամբ.

«7) օրենքի կամ հաշտարարության մասին համաձայնության հիման վրա սկսվել է հաշտարարության գործընթաց՝ այն սկսելու պահից մինչև հաշտարարության ավարտը:»:

Այսպիսով՝ նախքան դատարան դիմելը պարտադիր հաշտարարության ինստիտուտի ներդրման վերաբերյալ կարելի է կատարել հետևյալ եզրահանգումները.

1. Անհրաժեշտ է փորձերակել պարտադիր և հարկադիր հաշտարարության դեպքերը: Մասնավորապես՝ բոլոր այն դեպքերում, երբ օրենսդիրը դատավարական հարկադրանքի

միջոցների ներգործության սպառնալիքով դատարանին հնարավորություն է ընձեռում կողմերին հարկադրել վեճը կարգավորել հաշտարարության միջոցով, գործ ունենք հարկադիր հաշտարարության հետ: Միաժամանակ, այն դեպքերում, երբ օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված արտադատական կարգի պահպանումը դիտարկվում է հայց հարուցելու իրավունքի ծագման նախադրյալ և դատարանն իրավասու է նշված կարգը պահպանված չլինելու պարագայում վերադարձնելու հայցադիմումը կամ հայցը թողնելու առանց քննության, գործ ունենք պարտադիր հաշտարարության հետ:

2. Անհրաժեշտ է հստակ փարանջարել այն դեպքերը, երբ հաշտարարությունը հանդես է գալիս որպես վեճի կարգավորման մինչդատարարական կարգ այն դեպքերից, երբ այն հանդես է գալիս որպես վեճի կարգավորման արտադատական կարգ՝ համապատասխան դատավարական հետևանքներով:

3. Ձեռնարկվող միջոցների և հետապնդվող նպատակների միջև համաչափության առումով ողջամիտ հարաբերակցությունը երաշխավորելու նպատակով անհրաժեշտ է Նախագծով նախատեսել կողմի՝ **հիմնավորված միջնորդությամբ** դատարանի կողմից վերջինիս նախքան դատարան դիմելը հաշտարարության իրականացման պարտադիր պահանջից **ազատելու հնարավորություն**՝ հաշվի առնելով, որ որոշ դեպքերում վիճելի իրավահարաբերության մասնակիցների միջև երկխոսությունը բացառված է և հաշտարարության պարտադրելն անխուսափելիորեն ազդելու է դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետության վրա:

4. Անհրաժեշտ է հստակեցնել **վեճը հաշտությամբ լուծելուն ուղղված գործողությունների համակցությունը**, որոնց իրացման դեպքում միայն դատարանը կհամարի, որ վեճի կարգավորման արտադատական կարգը պահպանված է և կողմի վարքագիծը չի դիտարկի որպես ոչ իրավաչափ:

5. Դատական ծախսերը գործին մասնակցող անձի վրա լրիվ կամ մասնակի դնելու կառուցակարգը դատարանին հնարավորություն է ընձեռում գնահատել հաշտարարությունից հրաժարվելու պատճառների հարգելիությունն ու ողջամտությունը՝ համապատասխանաբար կիրառելով համաչափ սանկցիա: Ուստի, դատական ծախսերը հաշտարարությունից հրաժարվող գործին մասնակցող անձի վրա մասնակի դնելու կառուցակարգից հրաժարվելու փոխարեն առավել նպատակահարմար է որոշակիացնել նշված սանկցիայի կիրառելիության պայմանները:

6. Հաշտարարության գործընթաց սկսելը կասեցնում է հայցային վաղեմության ժամկետի հաշվարկը բացառապես այն դեպքում, երբ հաշտարարության գործընթացը սկսվել է հաշտարարության մասին համաձայնության հիման վրա: Հետևաբար, համապարփակ կարգավորումներ նախատեսելու նպատակով անհրաժեշտ է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 339-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետը շարադրել նոր խմբագրությամբ՝ այնպես, որ հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը կասեցնելու հիմքերը ներառեն ոչ միայն հաշտարարության մասին համաձայնության հիման վրա իրականացվող հաշտարարության դեպքերը, այլև՝ օրենքի հիման վրա իրականացվող հաշտարարության դեպքերը:

Annotation. The author discusses the principle of voluntariness of mediation and the exceptions from that principle. In this article the author analyzes the necessary conditions for applying mandatory mediation, represents the best international practice in the sphere of investment of mandatory mediation and makes conclusions about the implementation of mandatory mediation in national legal system.

Аннотация. В статье анализируется принцип добровольности медиации и исключения из него, а также необходимые условия для применения обязательного посредничества. Автор рассматривает лучшую международную практику в сфере инвестирования обязательного посредничества и делает выводы о его внедрении в национальную правовую систему.

Բանալի բառեր - հաշտարարություն, վեճերի կարգավորում, հաշտեցման ընթացակարգեր, հաշտարար, վեճերի լուծման այլընտրանքային միջոց, հաշտարարության կամավորություն, պարտադիր հաշտարարություն:

Key words: mediation, dispute resolution, settlement procedure, mediator, alternative dispute resolution form, voluntariness of mediation, mandatory mediation.

Ключевые слова: медиация, урегулирование споров, примирительные процедуры, медиатор, альтернативный способ разрешения споров, добровольность медиации, обязательная медиация.

S. Սարուխանյան - ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, ՀՀ վարչապետի աշխատակազմի իրավաբանական վարչության գլխավոր իրավաբանի պաշտոնակատար, էլ. հասցե՝ tatevsarukhanyan1994@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 31.03.2022 թ., տրվել է գրախոսության 31.03.2022 թ., երաշխավորվել է իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Ա.Գ. Մեղրյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 02.05.2022 թ.:

**ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ ԿՐԻՄԻՆԱԼՈԳԻԱ/CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY/
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ**

ԱՐՏԱԿ ԿՐԿՅԱՇԱՐՅԱՆ

«Քննչական կոմիտեի նախագահի տեղակալ – զինվորական քննչական գլխավոր վարչության պետ, արդարադատության երրորդ դասի պետական խորհրդական
«ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ARTAK KRKYASHARYAN

*Deputy Chairman of the RA Investigative Committee - Head of the General Military Investigation Department, State Counselor of Justice of the Third Class
Applicant at the Institute of Philosophy, Sociology and Law of the NAS RA*

АРТАК КРКЯШАРЯН

Заместитель председателя Следственного комитета РА – начальник Главного военного следственного управления, государственный советник юстиции третьего класса, соискатель Института философии, социологии и права НАН РА

ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԿԱՆՈՆԱԳՐՔԱՅԻՆ

**ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՄ ՈՏՆՁԳՈՂ ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂԻ
ԱՆՀԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾ ՎԱՐՔԻ
ԴՐԴԱՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ**

**THE PERSONALITY OF THE SERVICEMAN WHO VIOLATES THE CODE
OF RELATIONS OF THE SERVICEMEN AND THE MOTIVES FOR HIS
CRIMINAL BEHAVIOR**

**ЛИЧНОСТЬ ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО, НАРУШИВШЕГО УСТАВНЫЕ
ПРАВИЛА ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ВОЕННОСЛУЖАЩИМИ, И
МОТИВЫ ЕГО ПРЕСТУПНОГО ПОВЕДЕНИЯ**

Զինծառայողների միջև ստորադասության փոխհարաբերությունների բացակայության դեպքում կանոնագրքային կանոնների խախտում առաջացնող համահասարակական և առանձնահատուկ գործոնների պատճառային համակարգը դիտարկվող հանցագործություն-

ների կատարման հիմնական սահմանող ուժն է: Սակայն այս գործոնների բացասական ազդեցության դաշտում այս կամ այն կերպ հայտնված ոչ բոլոր զինծառայողներն են հակաիրավական գործողությունների դիմում, ինչը փաստում է դիտարկվող հանցագործությունների ծագման մեջ որակապես այլ որոշիչների խմբի առկայության մասին: Հաշվի առնելով այն, որ, որպես կանոն, հանցավոր վարքը հանկարծակի չի առաջանում, այլ ձևավորվում է անհատի գիտակցության կամ ենթագիտակցության մեջ օբյեկտիվ գործոնների բացասական ազդեցության արտացոլման հետևանքով, պետք է ընդունել, որ դիտարկվող հանցագործությունների պատճառների և պայմանների առավել ամբողջական բնութագրման համար անհրաժեշտ է օբյեկտիվ գործոնների շարքում դիտարկել նաև դրանց սուբյեկտիվ որոշիչները, որոնք խտացած են դիտարկվող հանցագործությանը դիմած զինծառայողի՝ հանցագործի անհատականության մեջ:

Հանցագործի անհատականության ուսումնասիրությունը սովորաբար կատարվում է նրա կառուցվածքի տարրերի վերլուծության հիման վրա: Զինվորական քրեաբանության մեջ հանցագործի անհատականության կառուցվածքն ավանդաբար դիտարկվում է երեք համակցված խմբերի տեսքով, որոնք ամբողջականացնում են անհատականության քրեաբանորեն նշանակալի բնութագրերը. սոցիալ-դեմոգրաֆիկ, հոգեկենսաբանական և սոցիալ-հոգեբանական հատկությունները¹:

Կանոնադրական փոխհարաբերությունները խախտող զինծառայողի **սոցիալ-դեմոգրաֆիկ բնութագրերի խումբն** առաջին հայացքից ամենամեծ նշանակությունն ունի դիտարկվող հանցագործությունների սահմանման համար՝ դիտարկվող հանցագործության արդյունքի հետ ակնհայտ փոխկապակցվածության բացակայության և այդ բնութագրերի համեմատական անփոփոխականության շնորհիվ: Սակայն դա պնդելը սխալ կլիներ, քանի որ հենց այդ բնութագրերն են մատնանշում սոցիալիզացման անավարտության և, հետևաբար, անհրաժեշտ կենսափորձի բացակայության վրա, օգնում են ավտորոշել անհատի հոգեկան անհավասարակշռվածությունը (տարիքային առանձնահատկությունների կամ դաստիարակության պայմանների հետևանքով), հակահասարակական (ուսման կամ աշխատանքի վայրից ստացված բացասական բնութագրերը, ոստիկանություն բերման ենթարկված լինելու փաստի առկայությունը), իսկ որոշ դեպքերում նաև քրեաբանական փորձի առկայությունը (քրեական պատասխանատվության ենթարկելու փաստերի կամ նույնիսկ դատվածության առկայությունը):

Դիտարկվող անհատի սոցիալ-դեմոգրաֆիկ բնութագրերից մեկի՝ սեռի հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ այն ինքնին չի ազդում հանցագործության կատարման վրա, այլ գործում է մյուս գործոնների համակարգում: Հանցագործի սեռի քրեաբանական նշանակությունը սահմանվում է հոգե-կենսաբանական բնույթի անհատական հատկությունների և զինծառայության անցկացման առանձնահատուկ պայմանների համագործակցությամբ:

Իսկ ընդհանուր առմամբ, մեր կարծիքով, զինծառայողների՝ արական սեռին պատկանելիությունը, դիտարկվող հանցագործությունների ծագման գործում մեծագույն քրեաբանական դեր է ստանում միայն մեկ այլ սոցիալ-դեմոգրաֆիկ բնութագրի՝ տարիքի համակցության հետևանքով: Հաշվի առնելով այն, որ դիտարկվող հանցագործությունների հիմնական մասը

¹ Տե՛ս *Лунев В. В.*, Криминалистика (причины преступлений в вооруженных силах СССР, их предотвращение и методы исследования): учебник / Под ред. А. Г. Горна, – М., 1986, с. 87; *Иншаков С. М.*, Военная криминалистика. Учебник / Под общей редакцией В. В. Лунева, 1999, ч. 1, с. 71:

կատարվում են զորակոչված զինծառայողների կողմից (18-27 տարեկան տղամարդիկ), տարիքի և սեռի փոխկապակցվածությունն ակնհայտ է դառնում:

Դիտարկվող խմբի անձինք, որոնք երիտասարդ տարիքի հետևանքով չունեն բավարար կենսափորձ և սոցիալական կայուն կողմնորոշում, հայտնվելով բարդ կոնֆլիկտային իրավիճակներում, ավելի հաճախ, քան բարձր տարիքային խմբերի ներկայացուցիչները, պատրաստ են հակաօրինական գործողությունների դիմել: Ընդ որում, որքան բարդ է իրավիճակը կամ բարձր կոնֆլիկտայնության աստիճանը, այնքան մեծ է հավանականությունը, որ երիտասարդն այն կլուծի հակաօրինական ճանապարհով:

Այդ իսկ պատճառով այս խմբին հատուկ է տարբեր միկրոխմբերի և, ընդհանրապես, զինվորական կոլեկտիվի ազդեցությանը (այդ թվում նաև՝ քրեածին) ենթարկվելու հակվածությունը: Դիտարկվող խմբի զինծառայողների տարիքային առանձնահատկությունների սոցիալ-հոգեբանական և հոգեկենսաբանական հետևանքների թվին պետք է դասել նաև երիտասարդական մաքսիմալիզմը, չճանաչողական, հետևաբար նաև անկայուն հոգեկան աշխարհը, զինվորական միջավայրում ոչ պաշտոնական առաջնորդների նկատմամբ հարմարվածությունը, հասարակական արժեքների անկայուն աստիճանակարգությունը, սահմանափակ միասեռ խմբում շփման փորձի բացակայությունը, սեփական արարքների հետևանքները կանխատեսելու սովորության բացակայությունը:

Զինվորական կանոնադրական փոխհարաբերությունների նկատմամբ ոտնձգող զինծառայողների սոցիալ-դեմոգրաֆիկ բնութագրերի խմբում ոչ պակաս կարևոր նշանակություն ունի զորակոչվելուց առաջ ստացած կրթության մակարդակը:

Հարկ է նշել, որ զինվորական քրեաբանության մեջ ավանդաբար արձանագրվում է, որ բիրտ ուժի, դաժանության և պարզունակության տարրերով բնութագրվող հանցագործությունների կատարումը, ի թիվս այլի, պայմանավորված է նաև դրանք կատարած հանցագործների կրթական ցածր մակարդակով²: Սակայն անարդարացի կլիներ ուղիղ կապ հաստատել զինծառայողի ավարտած դասարանների քանակի և նրա հակաօրինական վարքի միջև: Անհատի վարքի ուղղվածությունը սահմանում է ոչ թե ինքնին կրթությունը, այլ դրա մակարդակը, շրջակա աշխարհի և դրանում մարդկային փոխհարաբերությունների մասին գիտելիքների խորությունը, որն անհատը ստանում է կրթական գործընթացում:

Եվս մեկ կարևոր սոցիալ-դեմոգրաֆիկ բնութագիր է դիտարկվող խմբի զինծառայողների սոցիալական դիրքը (ծագումը): Զինվորական հարաբերությունների ոլորտի օրինազանցների հիմնական մասը սոցիալապես անապահով խավերի ներկայացուցիչներն են, ինչը զարմանալի է, հաշվի առնելով այն, որ մեր հասարակության հենց այդ խումբն է ժամանակակից բանակի զորակոչիկների հիմնական «մատակարարը»: Տվյալ փաստի առավել մանրամասն քննությունը մեր կողմից իրականացվել է ուսումնասիրվող հանցագործությունների համահասարակական պատճառների քննարկման ժամանակ: Անխոս, մանկուց սովորական դարձած նյութական կարիքը, հասարակությունում պաշտամունքի առարկա դարձած հարստության և հասարակության առանձին անդամների հասարակական հաջողությունների ընդհանուր ֆոնի վրա «մանկական» տարրական կարիքները հոգալու հնարավորության բացակայությունը ծայրահեղ բացասական ազդեցություն է ունենում դեռահասի անհատականության ձևավոր-

² Տե՛ս *Лунев В. В.*, Криминалистика (причины преступлений в вооруженных силах СССР, их предотвращение и методы исследования): учебник / Под ред. А. Г. Горна, – М., 1986, с. 90:

ման վրա՝ հաճախ նրա մոտ առաջացնելով դաժանություն և ագրեսիվություն:

Կանոնադրական փոխհարաբերությունների նկատմամբ ոտնձգություն թույլ տվող զինծառայողների հասարակական ծագման հանգամանքի հետ մեկտեղ ոչ պակաս կարևոր է դառնում նրա ընտանեկան դրության բնութագիրը: Դիտարկվող հանցագործներից գրեթե բոլորը ամուրիներ են, ինչն ինքնին արդեն պարունակում է որոշակի քրեածին հատկություններ՝ հասարակական կապվածությունների և հասարակական պարտականությունների կատարման փորձի բացակայության պատճառով: Սակայն, մեր կարծիքով, առավել կարևոր նշանակություն ունի ընտանիքի կազմը, որտեղ նրանք դաստիարակվել են մինչև զորակոչվելը:

Հաշվի առնելով այն, որ ոչ ամբողջական ընտանիքներում դաստիարակված զորակոչիկների տոկոսային քանակը փոքր-ինչ մեծ է, պետք է ընդունել, որ այնպիսի սոցիալ-դեմոգրաֆիկ բնութագրի առկայությունը, ինչպիսին ոչ ամբողջական ընտանիքն է, ծայրահեղ բացասական է անդրադառնում զինծառայողների միջև կանոնադրական փոխհարաբերությունների դեմ ոտնձգություն թույլ տվող անձանց անհատականության վրա:

Զինծառայողների կանոնադրական փոխհարաբերությունների խախտումների ծագումնաբանության մեջ օրինազանցի անհատականության սոցիալ-դեմոգրաֆիկ բնութագրերի դերի և նշանակության բացահայտումը անհնարին է առանց սուբյեկտի կենսաբանական և հոգեբանական հատկությունների վերլուծության, որոնք կազմում են դիտարկվող անհատի **հոգեկենսաբանական բնութագրերի** խումբը:

Զինծառայողների միջանձնային հարաբերությունների ոլորտում օրինազանցության դիմած անձանց կենսաբանական առանձնահատկությունները գրեթե չեն տարբերվում զորակոչիկների ընդհանուր մասսայի կենսաբանական առանձնահատկություններից: Քրեաբանական ուսումնասիրությունները տվյալ խմբի մոտ չեն բացահայտել դիտարկվող նախանշանների կայուն շեղումներ:

Իրենց հերթին, ժամանակակից զորակոչիկների հատկությունները բնութագրող ցուցանիշներն այդքան էլ հուսադրող չեն:

Օրինազանցների դիտարկվող խմբի կենսաբանական բնութագրերի խմբում առանձնահատուկ նշանակություն ունի նրանց բավական կայուն հակումը ավերի ու թմրամիջոցների նկատմամբ:

Եթե դիտարկենք զինծառայողների կողմից թմրեցնող միջոցների գործածության և նրանց միջև կանոնադրական փոխհարաբերությունների դեմ ուղղված հակաօրինական ոտնձգությունների փոխկապակցվածության խնդիրը՝ հաշվի առնելով այդ օրինազանցությունների լատենտայնությունը, ապա պատկերն առավել տհաճ կլինի:

Հանցագործ-զինծառայողի հոգեբանական առանձնահատկություններն առաջին հերթին, նրա հոգեկերտվածքի, նյարդահոգեբանական կայունության աստիճանի առանձնահատկությունների և նոր հասարակական միջավայրում ադապտացվելու ունակության մեջ է:

Տվյալ անձանց հոգեկերտվածքների քննությունը, մեր կարծիքով, նպատակահարմար է անցկացնել հույն բժիշկ Հիպոկրատի (մթա IV-V դդ.) և հռոմեացի բժիշկ Հալենի (մթ II դ.) դասակարգման հիման վրա³: Դիտարկվող զինծառայողների խմբի նկատմամբ այդ դասակարգման կիրառումը պայմանավորված է նրա պարզությամբ և հատուկ գրականության մեջ

³ Նկատի է առնվում հոգեկերտվածքի սանգվինիկ, ֆլեգմատիկ, խոլերիկ և մելանխոլիկ տեսակները:

զինվորական գործի տեր մարդկանց հոգեբանական առանձնահատկությունների հարմարեցվածության բավական բարձր մակարդակով: Այսպես, Վ. Վ. Լունենի կարծիքով, ենթակայության կարգի և զինվորական պատվի դեմ ուղղված հանցագործությունների դիմած զինծառայողների մոտավորապես 50%-ը իրենց հոգեկենսաբանական առանձնահատկություններով կարող են դասվել խոլերիկ հոգեկերտվածքի տեր մարդկանց դասին, որոնց հատուկ է դյուրագրգռությունը, արագ բռնկվելը, անզսպվածությունը և ագրեսիվությունը: Հիմնականում այս հոգեկենսաբանական յուրահատկությունները պայմանավորված են նյարդային համակարգի անհավասարակշռված տեսակով, երբ գրգռվածության գործընթացը գերակշռում է արգելակման գործընթացին⁴: Տվյալ կարծիքը հաստատվում է նաև ժամանակակից հետազոտություններով⁵:

Մեր կարծիքով, խոլերիկ հոգեկերտվածքի տեր զինծառայողների վերոնշյալ առանձնահատկությունները թույլ են տալիս դասել նրանց յուրահատուկ «ռիսկային խմբին»՝ ոչ թե դիտարկվող հոգեկենսաբանական առանձնահատկություններից նրանց հակաօրինական վարքի անուղղակի կախվածության, այլ զինվորական ծառայության տարբեր անբարենպաստ գործոնների (զինվորական կոլեկտիվի սահմանափակությունը, ծառայակիցների հետ հարկադրված շփումը, իռացիոնալ աշխատանքը և այլն) ապակայունացնող ազդեցությանը տվյալ խմբի զինծառայողների յուրահատուկ հակվածության պատճառով: Այս գործոններն առանց այդ էլ անբարենպաստ հոգեկենսաբանական բնութագիր ունեցող անձանց մոտ ներքին ագրեսիայի խթանիչի դեր են կատարում: Ցավով պետք է փաստել, որ վերջին տարիներին զինվորական ծառայության զորակոչվող այդպիսի անձանց թիվը գնալով մեծանում է:

Բացի դրանից՝ զինվորական կանոնադրական փոխհարաբերությունների դեմ ուղղված հանցագործության սուբյեկտի հոգեկերտվածքի, հատկությունների, նյարդա-հոգեբանական կայունության և սոցիալական հարմարվողականության առանձնահատկությունների ուսումնասիրության ընթացքում պետք է հաշվի առնել, որ այդ հոգե-կենսաբանական հատկությունները ենթակա չեն ո՛չ հասարակական, ո՛չ իրավական գնահատականի, քանի որ չեն կարող բացահայտել մարդու հասարակական էությունը: Ինչպես արդարացիորեն նշված է գիտական գրականության մեջ, «Ոչ մի հոգեկերտվածք չի կարող խոչընդոտ հանդիսանալ անհատի հասարակական արժեքավոր կամ բացասական հատկությունների զարգացման համար: Հոգեկերտվածքի գենետիկորեն սահմանված հատկությունները միայն դաստիարակության, կրթության, բնավորության ձևավորման, մտավոր և հոգեկան ունակությունների զարգացման նախապայմաններ են»⁶: Իսկ անհատի հասարակական արժեքը և, բնականաբար, նրա վարքի ուղղվածությունը բացահայտում են նրա աշխարհայացքը, իմացությունները, համոզմունքները, հայացքները, դրվածքները, գնահատականները, սովորությունները, ունակություններն ու հետաքրքրությունները, այսինքն՝ այն հատկությունները, որոնք քրեաբանության մեջ դասվում են **սոցիալ-հոգեբանական բնութագրերի շարքին**:

Զինվորական կանոնադրական փոխհարաբերությունների նկատմամբ ոտնձգություն թույլ

⁴ Տե՛ս *Лунев В. В.*, Криминалистика (причины преступлений в вооруженных силах СССР, их предотвращение и методы исследования): учебник / Под ред. А. Г. Горна, – М., 1986, с. 183:

⁵ Տե՛ս, օրինակ, *Крупнов И. В.*, Социально-психологические стороны уголовной агрессии в Военном коллективе: дисс. канд. юр. наук, – М., 2003, с. 38:

⁶ *Дубинин Н. П., Карпец И. И., Кудрявцев В. Н.*, Генетика, поведение, ответственность (о природе общественных поступков и путях их предупреждения), 1982, с. 21.

տված զինձառայողների բացասական սոցիալ-հոգեբանական բնութագրերի (քրեաձին հատկություններ) ամբողջությունը նպատակահարմար է երկու խմբի բաժանել: Առաջին խմբում այն կայուն հատկություններն են, որոնք զինձառայողը ձեռք է բերել զորակոչվելուց առաջ և որոնք իրենց դրսևորումներն են ունենում սուբյեկտի կողմից զինվորական ծառայության կրման ընթացքում: Երկրորդ խմբում սուբյեկտի կողմից զինվորական ծառայության ընթացքում և դրա առանձնահատկությունների ազդեցությամբ ձեռք բերված հատկություններն են, ինչպես նաև՝ զինձառայողի վրա այս կամ այն չափով գրեթե բոլոր զորամասերում առկա զինվորական ոչ կանոնադրական հարաբերությունների բացասական ազդեցության հետևանք հանդիսացող հատկությունները:

Անհատի սոցիալ-հոգեբանական խմբի հատկությունների առանցքը՝ նրա համոզմունքներն են: Պատահական չէ, որ համոզմունքների ամբողջությունը երբեմն անվանում են «անհատի ուղղվածություն»: Չէ որ հենց մարդու համոզմունքներից է կախված նրա գործողությունների ուղղությունը, ցանկությունների ու դրանց բավարարման թույլատրելի միջոցների շրջանակները: Հանցագործ-զինձառայողների կողմից մինչ զորակոչվելը ձեռք բերված քրեաբանական համոզմունքների թվին են պատկանում.

1. Այն համոզմունքը, որ ժամանակակից աշխարհում մարդ միայնակ է, և, իր առջև ծառայած խնդիրները հաղթահարելիս, միայն իր անձի վրա կարող է հույս դնել: Ընդ որում՝ սուբյեկտին չեն հետաքրքրում խոչընդոտի հաղթահարման միջոցները. կարևորը դրված նպատակին հասնելն է («Եթե ես իմ մասին հոգ չտանեմ, ոչ ոք չի տանի», «Հաղթողներին չեն դատում», «Նպատակն արդարացնում է միջոցները»):

2. Պարկեշտության բացակայությունը պայմանավորող համոզմունքները («Ես մյուսներից վատը չեմ», «Ինձ կարելի է այն, ինչ չի կարելի մյուսներին»):

3. Իրավական տհասությունը և տգիտությունը, որոնք առաջացնում են սուբյեկտի գործողության իրավական հետևանքների իրավաբանական սխալները (սուբյեկտը կարող է իր գործողությունները հակաօրինական չհամարել):

4. Իրավական և բարոյական նեհելիզմը, որը բերում է օրինակելի վարքի արժեքի բացասման, մանավանդ՝ անհատի եսասիրական նպատակների հետապնդման դեպքերում («Օրենքները գոյություն ունեն դրանք շրջանցելու համար», «Բարոյականություն գոյություն ունի միայն հիմարների համար»):

5. Համոզմունքները, որոնք չեզոքացնում են քրեական պատասխանատվություն կրելու վախը («Գաղութում ավելի մեծ փորձ կարելի է ձեռք բերել, քան բանակում», «Գաղութում լինելն ավելի օգտակար է, քան բանակային ծառայությունը»):

6. Սուբյեկտի անտարբեր վերաբերմունքը սեփական գործողությունների հասարակական գնահատականի նկատմամբ, որը պայմանավորված է նրա եսասիրական ձգտումներով:

Հանցագործ-զինձառայողների կողմից զինվորական ծառայության ընթացքում ձեռք բերված քրեաբանական համոզմունքների թվին են պատկանում.

1. Զինձառայողների ոչ կանոնադրական փոխհարաբերությունների արդյունքում առաջացած և սուբյեկտի հոգեբանական պաշտպանական մեխանիզմի հիմքը դարձած հարմարվողական համոզմունքները («Ես բոլորի նման եմ», «Եթե ես չմասնակցեմ նրան, ինչին մասնակցում են բոլորը, ինձ էլ կծեծեն»):

2. «Փոխհատուցողական» համոզմունքները, որոնք ինքնաարդարացման հնարավորու-

թյուն են տալիս («Մեզ ծեծել են, մենք էլ ենք ծեծում», «Մեզ ավելի արագ էին քշում, քան մենք»):

3. Չինվորական կոլեկտիվի հետաքրքրությունների խեղաթյուրված մեկնաբանությունը («Եթե նորեկներին չհալածես, ստորաբաժանումում կարգուկանոն չի լինի»):

4. Բանակային ծառայության ընթացքում արարքների համար անպատիժ մնալու համոզմունքը, որը հիմնված է զինվորական օրինազանցությունների լատենտայնության բարձր մակարդակի և հրամանատարների մոտ օրինազանցի նկատմամբ կարգապահական ազդեցության իրական լծակների բացակայության վրա («Հրամանատարին ձեռնտու չէ ինձ քրեական պատասխանատվության ենթարկելը», «Ամեն դեպքում կոլեկտիվն իմ կողմից կլինի», «Մյուսներն էլ են արել, բայց չեն պատժվել դրա համար»):

5. Չինվորական հարաբերությունների ոչ պաշտոնական համակարգի բնույթի և «խմբային երաշխավորության» վրա հիմնված համոզմունքները:

Համոզմունքները սովորաբար սովորություններ և սովորական կենսակերպ են ձևավորում: Պատահական չէ, որ սովորական վարքն անվանում են «երկրորդ էություն», քանի որ այն վերածվում է մարդու ներքին պահանջմունքի: Վ. Վ. Լունենի համոզմամբ, զինվորական հանցագործության դրդապատճառի դեր ստանձնող սովորությունը միշտ գիտակցված է, բայց նրան հատուկ է նաև մեքենայության որոշ բաժին: Այս կամ այն իրավիճակում սովորությամբ պայմանավորված վարքը գրեթե օրինաչափ է դառնում: Սովորական վարքը «ազատում է» մարդուն խորը մտածելու անհրաժեշտությունից: Վատ սովորությունները հատկապես վտանգավոր են նրանով, որ մարդ առանց «ավելորդ» մտածմունքների կատարում է սովորություն դարձած այս կամ այն գործողությունը՝ առանց հաշվի առնելու բոլոր «կողմերն» ու «դեմերը»⁷:

Սովորությունները՝ վարքի կաղապարածները, կարելի է համարել համոզմունքների ենթագիտակցական մակարդակի ենթակառուցվածքներ. սկզբում մարդ գիտակցաբար ընտրում է վարքի այս կամ այն ուղղությունը, իսկ հետո այդ ուղղությունները սովորական են դառնում: Առավել ակնհայտորեն այդ գործընթացը արտահայտվում է զինվորական ծառայության ընթացքում: Մեր կարծիքով, զորակոչված զինծառայողների մոտավորապես 80 %-ը հավանություն են տալիս այն ոչ պաշտոնական համակարգին, որի դեպքում սկզբում (առաջին տարում) իրենք ծառայում են իրենց և ավելի վաղ զորակոչված զինծառայողների փոխարեն, իսկ հետո (ծառայության երկրորդ տարում)՝ հանգստանում: Բնական է, որ ներգրավված լինելով ոչ պաշտոնական համակարգի գործընթացում և դրա տարրը հանդիսանալով, զինծառայողը մեքենայաբար ձեռք է բերում այդ համակարգի դրվածքներն ու համոզմունքները: Առավել ևս, որ դրանք համընկնում են իր պահանջմունքների հետ: Միակ բանը, որ հերքվում է երիտասարդ զինծառայողների կողմից՝ իրենց նկատմամբ վաղուց ծառայության մեջ գտնվողների ցուցաբերած «ավելորդ» բռնությունն է: Սակայն նրանք պատրաստ են նույնիսկ «խելամիտ սահմաններում» այդ անխուսափելի չարիքը տանել, որպեսզի հետագայում իրենք հայտնվեն վաղուց ծառայության մեջ գտնվող «պաշտելի և հարգելի» զինծառայողի դերում:

Բացի դրանից՝ երիտասարդ զինվորներից շատերը կարծում են, որ իրենք պարզապես այլ ելք չունեն: Արդյունքում՝ նրանց մոտ զինվորական ոչ պաշտոնական համակարգին ենթարկվելու սովորություն է ձևավորվում. սկզբից ենթարկվել վաղուց ծառայության մեջ գտնվող զին-

⁷ См. Лунев В. В., Мотивы военных преступлений, – М., 1974, с. 26:

ծառայողներին, ապա ենթակայեցնել երիտասարդ զինվորներին:

Սոցիալ-հոգեբանական հատկությունների խմբում սովորությունները երկրորդական օղակ չեն: Ձևավորվելով մեկ անգամ՝ նրանք վարքի ինքնուրույն շարժառիթ են դառնում և մեծ ազդեցություն են թողնում համոզմունքների վրա՝ խոչընդոտելով նրանց փոփոխմանը: Մինևույն ժամանակ, դիտարկվող խմբի սովորությունների առանձնահատկությունն այն է, որ հաճախ դրանք ձևավորվում են ոչ թե համոզմունքների, այլ զինվորական ոչ կանոնադրական փոխհարաբերությունների համակարգի հարկադրանքի հիման վրա: Զինվորական կուլտիվում նման համակարգի դոմինանտության պայմաններում, նույնիսկ «դեդովշինայի» «արժեքները» բացառող սուբյեկտը գրեթե անկարող է փոխել այդ միջավայրը: Նա ստիպված է լինում հարմարվել դրան՝ սկզբում բնազդաբար, ապա նաև գիտակցական-ղեկավարելի մակարդակի վրա՝ հարմարեցնելով իր համոզմունքներն արդեն ձևավորված սովորություններին: Այդպիսի դեպքերում սովորությունները կարող են հրահրել նոր, այդ թվում նաև քրեաձին համոզմունքների առաջացումը:

Համոզմունքների, հայացքների, ունակությունների և սովորությունների դերը հանցագործ վարքի առաջացման մեջ կարելի է առաջնային համարել, քանի որ հենց դրանք են չեզոքացնում այն մշակութային խոչընդոտները, որոնք դաստիարակության, իրավունքի և այլ կազմակերպչական միջոցների օգնությամբ հասարակությունը ձևավորում է մարդու մոտ: Իսկ շարժառիթների առաջացման գործընթացը ինքնին մեծ քրեաբանական հետաքրքրություն է առաջացնում, քանի որ բացատրում է հանցավոր վարքի ձևավորման համակարգը: Ինչպես արդարացիորեն նշում է Ա. Ա. Տոլկաչենկոն, «կամային գործընթացի բովանդակությունն ու հակահասարակական ուղղվածությունը որոշվում է հակահասարակական շարժառիթների խորությամբ, այսինքն՝ սուբյեկտի գիտակցության մեջ շարժառիթների, նպատակների և դրանց հասարակական, հոգեբանական որոշիչների և դրանց բավարարման միջոցների ամբողջականության արդիականացմամբ, որոնցով էլ պայմանավորվում է տարբեր բնույթի և հասարակական վտանգավորության աստիճանի հանցագործությունների կատարումը»⁸: Հետևաբար, զինվորական միջանձնային կանոնադրական փոխհարաբերությունների դեմ ուղղված հանցագործությունների սոցիալ-հոգեբանական որոշիչները պարզելու համար անհրաժեշտ է վերլուծել դիտարկվող խմբի հանցագործությունների շարժառիթները:

Հանցագործության մոտիվացիան շարժառիթների (հազվադեպ մեկ շարժառիթ) համակարգ է, որը որոշակի գործողությունների կատարման արդյունքում որոշակի նպատակների հասնելու նյութապես արդիականացած մղումների նման անհատի վարքի պատճառ են դառնում⁹: Մինևույն ժամանակ, հազիվ թե նպատակահարմար է զինվորական հարաբերությունների ոլորտի հանցագործությունների մոտիվացիան դիտարկել որպես ինչ-որ, թեկուզ և արդիականացված, շարժառիթների ամբողջություն: Նպատակ ունենալով ուսումնասիրել դիտարկվող հանցագործությունների պատճառական համակարգը և հաշվի առնելով հանցագործ-զինծառայողի շրջակա միջավայրի առանձնահատկությունը, պետք է հիմնվել այն հանգամանքի վրա, որ, լինելով օբյեկտիվ հասարակական հարաբերությունների արգասիք,

⁸ Толкаченко А. А., Мотив и цель воинских преступлений по советскому уголовному праву: дисс. канд. юр. наук, – М., 1990, с. 10.

⁹ См. Кузнецова Н. Ф., Мотивы преступлений и тенденции их изменений // Вопросы советской криминалистики: материалы научно-практического форума, – М., 1976, с. 3:

մոտիվացիան սուբյեկտիվորեն է սահմանում զինծառայողի հանցավոր վարքը: Հենց այդ պատճառով էլ Վ. Վ. Լունենի այն հավաստիացումը, որի համաձայն՝ հանցավոր վարքի մոտիվացիան մի կողմից նրա ծագման առանցքն է, մյուս կողմից՝ օրինազանցի անհատականության և քրեաձին հասարակական միջավայրի¹⁰ փոխհարաբերության արդյունքը, դարձավ դիտարկվող հանցագործությունների շարժառիթների մեր ուսումնասիրության մեկնակետը:

Գիտական գրականության մեջ գոյություն ունեն դիտարկվող հանցագործությունների շարժառիթների հասկացության ամենաքիչը երկու սկզբունքորեն տարբեր մոտեցումներ: **Առաջին** այն դիտարկում է որպես ստորացումների ենթարկված զինծառայողների վրեժի դրսևորում: Ընդ որում, հնարավորություն չունենալով վրեժ լուծել անմիջական վիրավորողներից՝ նրանք «վրեժխնդիր են լինում» նրանցից, ովքեր առավել հասանելի են իրենց հանցավոր ոտնձգությունների համար, այսինքն՝ ավելի ուշ զորակոչի զինծառայողներից: Այստեղ հիմնական շարժառիթը քրեաձին համոզմունքն է. «Ինչպես ինձ հետ են վարվել, այնպես էլ ես կվարվեմ մյուսների հետ»¹¹: **Երկրորդ** մոտեցման համաձայն՝ դիտարկվող հանցագործությունների շարժառիթների հիմքում ընկած են բանակի ոչ կանոնադրական բազմամյա բացասական ավանդույթները¹²: Այս մոտեցումը հիմնավորելու համար դրա կողմնակիցները մատնանշում են Վոլտերի հետևյալ միտքը. «Մարդիկ երբեք խղճի խայթ չեն զգում այն արարքների համար, որոնք նրանց համար ավանդական են դարձել»¹³:

Մեր կարծիքով, մասայական մակարդակում ո՛չ կրած ստորացումները, ո՛չ էլ բացասական բանակային ավանդույթները չեն կարող դիտարկվող հանցագործությունների շարժառիթների հիմք դառնալ: Վերոնշյալ մոտեցման համաձայն՝ վրեժը փոխակերպված բնույթ ունի, այն անհատականացված չէ և ուղղված չէ որոշակի մարդու դեմ: Եւ չնայած, որ գործնականում հնարավոր է չարացած մարդու դեպք, որը վրեժխնդիր է լինում իր ստորացումների համար ամբողջ աշխարհից, հազիվ թե կարելի է այդ դեպքը դիտարկվող բոլոր հանցագործությունների շարժառիթների էության բացահայտման հիմք դարձնել: Ավելի շուտ, այն կարելի է դիտարկել որպես բանակային կոլեկտիվում ոչ կանոնադրական դրսևորումների նպաստող լրացուցիչ գործոն: Իսկ ինչ վերաբերում է բացասական ավանդույթներին, ապա, այլ ուսումնասիրությունների արդյունքները հաստատող տվյալների համաձայն¹⁴, դրանք շարժառիթային հիմք են դառնում դիտարկվող հակաօրինական գործողությունների միայն 30 %-ի դեպքում: Բացի այդ, հարկ է նշել, որ, մեր կարծիքով, հակաօրինական արարքների շարժառիթ են հանդիսանում ոչ թե զինվորական ոչ կանոնադրական համակարգի ավանդույթները, այլ այդ համակարգի կողմից դրա պայմանները պահպանող որոշ անձանց տրամադրվող արտոնությունները և սեփական պահանջմունքները մյուս զինծառայողների հաշվին բավարարելու հնարավորությունը: Հենց այդ շարժառիթն էլ, այսինքն՝ դոմինանտ լինելու, մյուս զինծառայողներին իշխելու և ոչ պաշտոնական իշխանություն ունենալու հետևանքով տարբեր

¹⁰ Տե՛ս *Лунев В. В.*, Мотивы преступного поведения, – М., Наука, 1991, с. 31:

¹¹ Տե՛ս *Дубинин Н. П., Карпец И. И., Кудрявцев В. Н.*, Генетика, поведение, ответственность (о природе общественных поступков и путях их предупреждения), 1982, с. 315:

¹² Տե՛ս *Нечевин К. Д.*, Преступления против воинских уставных взаимоотношений: причины и предупреждение: дисс. канд. юр. наук, – М., 1996, с. 71:

¹³ Մեջբերում. *Юнин А.*, Неофициальное построение по росту // *Коммунист вооруженных сил*, – 1989, № 5, с. 54:

¹⁴ Տե՛ս օրինակ՝ *Клепиков Д.*, Командное построение. – стр. 173; *Хомяков А. И.*, Преступления против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений: уголовно-правовое и криминологическое исследование: дисс. канд. юр. наук, – М., 2002, с. 65:

նյութական և հոգեբանական «բարիքներ» ստանալու մղումը, ընկած է դիտարկվող հանցագործությունների մոտիվացիայի հիմքում:

Այսպիսով, հարկ է ընդունել, որ **զինվորական կանոնադրական փոխհարաբերությունների դեմ ուղղված հանցագործությունների հիմնական շարժառիթների հիմքում ընկած է դրանց հիմնական տարրերի շահադիտական-եսասիրական ուղղվածությունը** (պահանջմունքների արդիականացում, նպատակների ձևավորում, որոշումների կայացում, կանխատեսելու հավանականություն, արարքի վերլուծություն): Դիտարկվող իրավախախտումների շարժառիթային ոլորտում կարող են որոշիչ լինել նաև բռնի-եսասիրական գծերը, որոնք հիմնականում կապված են սուբյեկտի խուլիգանական մղումներով և արտահայտվում են ինքնադրսևորման և անձնական հակակրանքի կամ նախկին վիրավորանքների համար վրեժխնդիր լինելու ցանկության վրա հիմնված մյուսների նկատմամբ դոմինանտ լինելու այլանդակ մղումով:

Զինծառայողների կանոնադրական փոխհարաբերությունների ոլորտի հանցագործությունների շարժառիթների վերլուծությունը կիսատ կլիներ առանց դրանց էության բաղկացուցիչները հանդիսացող մղումների որոշակի առանձնահատկությունների ուսումնասիրության: Այդ առանձնահատկությունների ամբողջությունը կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ ընդհանուր և առանձնահատուկ: Դիտարկվող մղումների ընդհանուր առանձնահատկությունների թվին հարկ է դասել.

1. Նրանց համեմատական հակահասարակայնությունը, որն արտահայտվում է մյուս զինծառայողների հետաքրքրությունների հաշվին սեփական նեղ անձնական հետաքրքրությունների բավարարմանն ուղղված մղումներով:

2. Նյութական և բնական մղումների գերակշռումը հոգևոր մղումների նկատմամբ: Դիտարկվող հանցագործությունների բացարձակ մեծամասնությունը կատարվում է որևէ նյութական բարիքի ձեռքբերման (երիտասարդ զինծառայողներից համազգեստի տարրերի, հարազատների կողմից ուղարկված ծանրոցների, դրամի առգրավումը) կամ սեփական պարտականությունների անմիջական կատարումից խուսափելու նպատակով (մյուս զինծառայողների վրա այդ պարտականությունների բարդումը):

3. Զգողության շարժառիթի, այլ ոչ թե պարտքի մղման գերակայությունը:

4. Կարճաժամկետ նպատակների մղումների գերակայությունը («ռազմավարական բնույթի»), որոնք հաշվարկված են այսօրվա կյանքի, թոպեական հաճույքների և պահանջմունքների, ոչ թե ողջ կյանքի կարևոր հեռանկարների համար:

Դիտարկվող մղումների առանձնահատուկ առանձնահատկությունների շարքին կարելի է դասել. հասարակական կարգի և մյուս զինծառայողների հետաքրքրությունների նկատմամբ արհամարհական վերաբերմունքի մեջ էսասիրական միտումների գերակայությունը, ակոհոլի կամ թմրամիջոցների նկատմամբ համեմատաբար զարգացած կեղծ պահանջմունքների դեպքում անձնական հետաքրքրությունների տարրականությունը, հակվածությունը ուժի նկատմամբ՝ որպես զինվորական միջավայրում ինքնադրսևորվելու հիմնական միջոց, ագրեսիվ վարքին դիմելու բացահայտ կամ գաղտնի պատրաստությունը, բարձր հոգեկան ձգտումների բացակայությունը, կենսական նշանակության հետաքրքրությունների թույլ ձևավորվածությունը, պատվի, խղճի, ամոթի և մարդու նկատմամբ կարեկցանքի զգացողության բացա-

կայությունը¹⁵, զինվորական կարգուկանոնի և զինվորական կոլեկտիվի շահերի նկատմամբ արհամարհական վերաբերմունքը:

Տուժողների հետ ենթակայության հարաբերությունների մեջ չգտնվող մեղավորների հանցավոր վարքին բնորոշ են հետևյալ **շարժառիթները**. մյուս զինծառայողների հաշվին ծառայության անձնական դժվարություններից թեթևացումը (19 %), մյուսների հաշվին նյութական (8.7 %) կամ այլ բնույթի (7 %) շահույթի ստացումը, ստորացնելու, տուժողին ծառայակիցների ազդեցությանը ենթարկելու, հալածանքների ենթարկելու ձգտումը (50 %), տվյալ ստորաբաժանման արատավոր ավանդույթի պահպանումը (36 %), անձնական (6 %) կամ աշխատանքային գործունեության (51 %) հողի վրա վրեժխնդրությունը, սեռական շարժառիթները (4 %)¹⁶: Այս տվյալները հաստատվում են նաև մի շարք այլ ուսումնասիրությունների արդյունքներով: Այսպես, Կլեպիկովը դիտարկվող օրինազանցությունների շարժառիթների շարքում նշում է. ավանդույթների պահպանումը (հարցվողների 31.1 %), երիտասարդներին ծառայության ուսուցումը (29.9 %), զգացմունքային բռնկումը (28.7 %), կանոնադրական կարգուկանոնի հաստատումը (12.7%), ինքնահաստատումը (10.7 %), ծառայության բարիքներից օգտվելը, օրինակ՝ երիտասարդ զինծառայողի կողմից վաղուց ծառայության մեջ գտնվող ծառայակցի պարտականությունների կատարումը կամ սպայի կողմից կարգուկանոնի պահպանման համար խրախուսումը (10 %)¹⁷: Նման արդյունքներ է ստացելի իր ուսումնասիրության ընթացքում նաև Ա. Ի. Խոմյակովը. մյուս զինծառայողների հաշվին սեփական ծառայության դժվարությունների թեթևացում (19 %), մյուս զինծառայողների հաշվին հակաօրինական նյութական շահի ստացում (8.7 %), ստորացնելու, տուժողին ծառայակիցների ազդեցությանը ենթարկելու ձգտում, ծաղրանք (50 %), ոչ կանոնադրական զինվորական կոլեկտիվի հակահասարակական օրենքների պահպանման ձգտում (36 %), տուժողի գործունեության հողի վրա առաջացած վրեժխնդրություն (51 %), անձնական նյութապաշտական բնույթի օգուտի ստացում (7 %), սեռական մղումներ (4 %)¹⁸:

Հանցագործ-զինծառայողի անհատական առանձնահատկությունների, նրա հակաօրինական վարքի գլխավոր շարժառիթների քննության վրա հիմնվելով և հաշվի առնելով դիտարկվող հանցագործությունների օբյեկտիվ բնութագրերը՝ կարելի է զինվորական կանոնադրության փոխհարաբերությունների դեմ ոտնձգություն թույլ տված հանցագործի անհատականության կարգաբաժանում կատարել¹⁹: Շարժառիթների առանձնահատկություններից կախված կարելի է առանձնացնել դիտարկվող հանցագործ-զինծառայողների անհատականության բռնի, նյութապաշտական-բռնի, անարխիստական, հարմարվողական տիպեր: Կախված հանցագործության ծագման մեջ իրավիճակի ունեցած դերից (հանցագործության օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ իրավիճակների հարաբերակցությունից)՝ կարելի է առանձնացնել պատահական, իրավիճակային, չարամիտ տիպի հանցագործների, որոնք կատարել են դիտարկվող հանցագործությունները: Կատարված հանցագործությունների քանակից կախված՝

¹⁵ Տե՛ս Лунев В. В., Преступное поведение: мотивы, предвидение и предотвращение, – М, 1980, с. 61:

¹⁶ Տե՛ս Нечеевин К. Д., Преступления против воинских уставных взаимоотношений: причины и предупреждение: дисс. канд. юр. наук, – М., 1996, с. 76:

¹⁷ Տե՛ս Клепиков Д., Командное построение, стр. 173:

¹⁸ Տե՛ս Хомяков А. И., Преступления против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений: уголовно-правовое и криминологическое исследование: дисс. канд.юр. наук, – М., 2002, с. 65:

¹⁹ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս՝ Հավելված 6:

նպատակահարմար է դիտարկվող հանցագործների անհատականության սովորական և կրկնահանցագործային տիպեր առանձնացնել: Հանցագործության կատարման ձևի և սուբյեկտի կողմից սպասված արդյունքի ստացման չափից կախված՝ կարելի է առանձնացնել դիտարկվող հանցագործների անհատականության բռնի և ոչ բռնի (սպառողական) տիպեր: Հանցագործի մեղսակցի (համակատարողի) առկայության տեսանկյունից կախված՝ կարելի է առանձնացնել հանցագործի անհատականության խմբակային և անհատական տիպեր:

Վերոնշյալը թույլ է տալիս ձևակերպել հետևյալ եզրահանգումները.

1. Հանցագործ-զինծառայողի անհատականության բացասական սոցիալ-դեմոգրաֆիկ առանձնահատկությունները, բեկվելով սոցիալ-հոգեբանական բնութագրերի ազդեցության տակ, առավել ցայտուն արտահայտվում են զինվորական ծառայությանը հարմարվելու գործընթացի ավարտից և զինվորական կոլեկտիվի հիերարխիայում կայուն դրական-հասարակական կարգավիճակ ձեռք բերելուց հետո: Որպես կանոն, դա կատարվում է այն ժամանակ, երբ զինվորը ծառայել է ոչ պակաս, քան մեկ տարի, ինչից հետո միջանձնային հարաբերությունների ոլորտում հակաօրինական ոտնձգությունների կատարման հավանականությունը բազմակի անգամ մեծանում է:

2. Ներքին ազդեսիայի վիճակը, կուտակված ներքին լարվածությունը թրթափելու ցանկությունը, աճող լարվածությունը, անհանգստությունը, ցածր զգացմունքային կայունությունը, որոնք ախտորոշվում են դիտարկվող հանցագործությունների դիմած խուլերիկ հոգեկերտվածքի տեր անձանց մոտ, յուրահատուկ քրեածին նշանակություն ունեն, սակայն ոչ թե այդ հոգեբանական առանձնահատկություններից հակաօրինական վարքի անմիջական կախվածության պատճառով, այլ որովհետև տվյալ խմբի հանցագործները, առավել, քան մյուսները, հակված են զինվորական ծառայության տարբեր անբարենպաստ գործոնների ապակառուցողական ազդեցությանը, որոնք առանց այդ էլ անբարենպաստ հոգե-կենսաբանական բնութագրեր ունեցող անձանց մոտ ներքին ազդեսիայի առաջացման խթանիչի դեր են կատարում:

3. Զինծառայողների կանոնադրական հարաբերությունների դեմ ուղղված հանցագործությունների ծագման գործում օրինազանցի սովորությունների և վարքի կարծրատիպերի ունեցած հատուկ նշանակությունը բացատրվում է զինծառայողների վրա զինվորական ոչ կանոնադրական համակարգի ունեցած քրեածին տեղեկատվական ազդեցությամբ, որի արդյունքում գորակոչված զինծառայողների ավելի, քան կեսը հավանություն են տալիս իրենց ստորաբաժանումում նման հանցավոր համակարգի գոյությանը կամ, ներգրավված լինելով դրա գործունեության ընթացքում, համակերպվում են դրա հետ: Իսկ հանդիսանալով դրա տարրը՝ զինծառայողը հիմնականում մեքենայաբար ձեռք է բերում այդ համակարգի դրվածքներն ու համոզմունքները, իսկ դրանց հետևելը սովորություն է դառնում: Այդ սովորությունների առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ դրանք կարող են ձևավորվել ոչ թե համոզմունքների, այլ զինվորական ոչ կանոնագրքային փոխհարաբերությունների համակարգի կողմից պարտադրանքի հիման վրա: Զինվորական միջավայրում դրա դոմինանտության պայմաններում, սուբյեկտը, ով նույնիսկ բացառում է «դեղովչիհայի» «արժեքները», գործնականում անզոր է փոխել այդ միջավայրը: Նա պարտավոր է հարմարվել այդ միջավայրին՝ սկզբում ռեֆլեքսների մակարդակում, իսկ հետո նաև գիտակցական-վերահսկողական մակարդակում, երբ նրա համոզմունքները հարմարեցվում են ձևավորված սովորություններին:

4. Դիտարկվող հակաօրինական գործողությունների շարժիչ ուժ են հանդիսանում ոչ թե զինվորական ոչ կանոնադրական համակարգի կայուն «ավանդույթները», այլ մյուս զինծառայողների հաշվին սեփական պահանջմունքները բավարարելու հնարավորությունը, որն օրինազանցներին ընձեռնվում է հենց այդ համակարգի կողմից: Հենց այդ գաղափարը, այսինքն՝ դոմինանտ դառնալու, մյուս զինծառայողների նկատմամբ գերակայություն ձեռք բերելու և այդ գերակայության արդյունքում տարբեր նյութական և հոգևոր «բարիքներ» ստանալու ձգտումն է ընկած դիտարկվող հանցագործությունների շարժառիթների հիմքում:

Annotation. The article examines in details the personality of the serviceman who violates the code of relations of the servicemen and the motives of his criminal behavior. The individual characteristics of the criminal were considered by the author with three criminologically significant characteristics, which are social-demographic, psycho-biological and socio-psychological characteristics. As a result of the study, the author concludes that the main motives for the crimes against the military statutory relations are the mercenary-selfish orientation of their main elements.

Аннотация. В данной статье изучаются личность военнослужащего, нарушившего уставные правила взаимоотношений между военнослужащими, и причины его преступного поведения. Индивидуальные качества преступника автор рассматривает по трем уголовно значимым характеристикам, а именно: социально-демографические, психобиологические и социально-психологические свойства. В результате проведенного исследования автор пришел к выводу, что поводом для нарушения уставных взаимоотношений между военнослужащими в основном становится корыстная и себялюбивая направленность основополагающих элементов этих взаимоотношений.

Բանալի բառեր - զինծառայող, բանակ, հանցագործ, զորակոչ, զինվորական կանոնադրություն, անհատականություն, սոցիալ-դեմոգրաֆիկ, հոգեկենսաբանական և սոցիալ-հոգեբանական հատկություններ, քրեաբանություն, շարժառիթ:

Keywords: serviceman, army, criminal, conscription, military charter, personality, social-demographic, psycho-biological, social-psychological characteristics, criminology, motivation.

Ключевые слова: военнослужащий, армия, преступник, призыв, воинский устав, личность, социально-демографические, психобиологические и социально-психологические свойства, криминология, повод.

Ա. Կրկյաշարյան - ՀՀ քննչական կոմիտեի նախագահի տեղակալ – զինվորական քննչական գլխավոր վարչության պետ, արդարադատության երրորդ դասի պետական խորհրդական ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ, հասցե՝ hramanatar@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրություն 29.04.2022 թ., տրվել է գրախոսության 29.04.2022 թ., երաշխավորվել ՀՀ դատավորների միության գործադիր տնօրեն, Երևանի պետական համալսարանի քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի պրոֆեսոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Վահե Ենգիբարյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 02.05.2022 թ.:

ԱՐՄԻՆԵ ՖԱՆՅԱՆ

*Հայ-Ռուսական համալսարանի հայցորդ,
«Հայաստանի Հանրապետության փաստաբանական դպրոց»
հիմնադրամի ուսումնական դեպարտամենտի ղեկավար*

ARMINE FANYAN

*Applicant at the Armenian-Russian University,
Head of the Educational Department of the Foundation
“School of the Advocates of the Republic of Armenia”*

АРМИНЕ ФАНИЯН

*Соискатель Российско-армянского университета
Руководитель учебного департамента фонда
«Адвокатская школа Республики Армения»*

ՄԵՂՍՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ՆՈՐ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

LEGAL CRITERIA OF SANITY IN THE CONTEXT OF THE NEW CRIMINAL CODE OF THE RA

ЮРИДИЧЕСКИЙ КРИТЕРИЙ ВМЕНЯЕМОСТИ В КОНТЕКСТЕ НОВОГО УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РА

Քրեական իրավունքի գիտության մեջ մեղսունակությունն ընդունված է դիտարկել որպես իրավաբանական և բժշկական չափանիշների համակցություն:

Մտավոր և կամային հատկանիշներից բաղկացած մեղսունակության իրավաբանական չափանիշն արտահայտվում է անձի կողմից իր արարքի փաստացի բնույթն ու հասարակական վտանգավորությունը գիտակցելու կամ այդ դա ղեկավարելու ընդունակությամբ: Օրենսդիրը սահմանափակում է մտավոր տարրը կատարված արարքի հատկապես հանրային վտանգավորության գիտակցմամբ և չի պահանջում հանցավորի կողմից այդ արարքի հակիրավականության գիտակցում: Այս ավանդական մոտեցումը հատուկ է խորհրդային ժամանակաշրջանի քրեական օրենսդրությանը, որը մեղսունակության իրավաբանական չափանիշի մտավոր հատկանիշը սահմանում է որպես անձի ընդունակություն՝ ըմբռնելու իր գործողությունների փաստական կողմն ու գիտակցելու դրանց հասարակական իմաստը¹:

¹ Сѣн Курп советского уголовного права, М., 1970, Т. 2, էջ 239:

Դրա հետ մեկտեղ՝ հիշյալ դրույթը հազիվ թե համապատասխանում է արդի քրեական օրենսդրության սկզբունքներին և ենթակա է վերանայման հետևյալ հանգամանքները հաշվի առնելով. ՀՀ քրեական օրենսգրքի մի շարք հանցակազմեր (սպանություն, առողջությանը տարբեր ծանրության վնասներ պատճառելը, սեռական անձեռնմխելիության դեմ ուղղված հանցագործություններ, հափշտակության եղանակներ և այլն) ենթադրում են նշված արարքների հակաիրավականության անվերապահ գիտակցում: Բացի դրանից՝ մի շարք դեպքերում, օրենսդիրը քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի առանձին հանցակազմեր բնորոշելիս հանցավորի կողմից կատարած արարքի հանրային վտանգավորության գիտակցումը կապում է այդ արարքի հակաիրավականության գիտակցման հետ: Օրինակ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 241-րդ հոդվածը, որը պատասխանատվություն է նախատեսում երկաթուղային, օդային կամ ջրային տրանսպորտի երթևեկության անվտանգության և շահագործման կանոնները խախտելու համար այն անձի կողմից, ով, ըստ կատարվող աշխատանքի կամ զբաղեցրած պաշտոնի, պարտավոր էր պահպանել այդ կանոնները, եթե այդ արարքը մարդու առողջությանն անզգուշությամբ պատճառել է ծանր կամ միջին ծանրության վնաս կամ առաջացրել է խոշոր վնաս: Կամ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 232-րդ հոդվածը, որը պատասխանատվություն է նախատեսում հրդեհային անվտանգության կանոնները խախտելու համար այն անձի կողմից, ում վրա դրված է եղել դրանց պահպանման պարտականությունը, եթե մարդու առողջությանն անզգուշությամբ պատճառվել է ծանր կամ միջին ծանրության վնաս: Ակնհայտ է, որ քննարկվող հանցակազմերում ենթադրվում է անձի կողմից վերը նշված համապատասխան կանոնների իմացություն և այդ կանոնները խախտելիս իր գործողությունների հակաիրավականության գիտակցում, հակառակ դեպքում այդ անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը, կհանգեցնի սուբյեկտիվ մեղսայնացման սկզբունքի խախտման: Այդ կապակցությամբ կարծում ենք, որ մեղսունակության իրավաբանական չափանիշի մտավոր հատկանիշում «իր գործողությունների (անգործության) հասարակական վտանգավորությունը գիտակցելը» արտահայտությունն անհրաժեշտ է փոխարինել «իր արարքի քրեական հակաիրավականության բնույթը գիտակցելը» ձևակերպմամբ:

Մեղսունակության իրավաբանական չափանիշի մտավոր հատկանիշում հակաիրավականության ներառման ընդդիմախոսները մատնանշում են, որ մտավոր չափանիշի բովանդակային մասում, հասարակական վտանգավորության հետ մեկտեղ՝ հակաիրավականության ներառումը կհանգեցնի այդ երկու հասկացությունների հակադրմանը և նույնիսկ խառնաշփոթության²:

Ազգային քրեական օրենսգրքում գոյություն ունեցող «հասարակական վտանգավորություն» եզրը անորոշ ու հստակ չափանիշներից զուրկ է թվում: Որոշ քրեագետներ, իհարկե, ունեն այս հարցի կապակցությամբ իրենց մոտեցումը՝ մասնավորապես ըստ Ռ.Ավագյանի, արարքի հանրային վտանգավորության աստիճանը որոշվում է դրա վնասակար հետևանքներով՝ եղանակով, տեղով, կատարման ժամանակով, հանցակիցների առկայությամբ, ինչպես նաև սուբյեկտիվ հատկանիշներով՝ շարժառիթով, հանցագործության նպատակով և սուբյեկտի մեղքի աստիճանով³: Սակայն, կարծում ենք՝ այս և այլ հատկանիշների առանձնացումը հազիվ թե կարող է համալրել «հանրային վտանգավորություն» հասկացության բովանդակու-

² Տե՛ս *Бородин С. В., Полубинская С. В., Уголовное право и психиатрия: некоторые области и проблемы взаимодействия*, հղումն ըստ՝ *Уголовное право: новые идеи*. М., 1994, էջ 89:

³ Տե՛ս *Ավագյան Ռ. Զ., Հանուն օրինականության, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Եր., 2002, էջ 394:*

թյունը: Բացի դրանից՝ գործող քրեական օրենսգրքով նախատեսված յուրաքանչյուր արարք բնութագրվում է ոչ թե հասարակական վտանգավորության պարզապես ցանկացած աստիճանով, այլ այնպիսի աստիճանով, որը բնորոշ է միայն հանցագործությանը:

Հասարակական վտանգավորության հատկանիշով որոշվում են նաև՝ վարչական իրավախախտումների մասին օրենսդրությամբ նախատեսված զանցանքներն ու իրավախախտումները, սակայն դրանք չեն հասնում հանցագործության հասարակական վտանգավորության մակարդակին: Բուն այդ հատկանիշը հիմք է հանցագործությունը վարչական իրավախախտումից սահմանազատելու համար: Վերը շարադրվածը հաշվի առնելով, անձը քրեորեն պատժելի որևէ արարք կատարելիս պետք է ոչ միայն գիտակցի տվյալ արարքի հանրային վտանգավորությունը, այլև ըմբռնի, որ այդ հանրային վտանգավորության աստիճանն այնքան բարձր է, որ նման արարքը բնութագրում է որպես հանցագործություն: Հակառակ դեպքում անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը կհանգեցնի օբյեկտիվ մեղսայնացման: Իհարկե ենթադրելը, թե յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում անձը գիտակցում է հանրային վտանգավորության նշված աստիճանը, չափազանց լավատեսական կլիներ:

Քրեական իրավունքի գիտության մեջ հանցագործության բովանդակային բնութագրում հանրային վտանգավորություն և հակաիրավականություն տերմինների հարաբերակցությունը փոփոխելու անհրաժեշտության վերաբերյալ կարծիքները հնչել են առաջներում ու շարունակում են հնչել նաև այսօր: Այսպես՝ նշվել է, որ «հանցագործությունը քրեորեն հակաիրավական արարք է: Հասարակական վտանգավորության հատկանիշը դեռևս բավարար չէ՝ արարքը հանցագործությունների թվին դասելու համար», և որ «քրեական հակաիրավականությունը հասարակական վտանգավորության իրավաբանական արտահայտումն է»⁴:

Ժամանակակից որոշ գիտնականներ նշում են, որ անմեղսունակության իրավաբանական չափանիշի (ինչպես և՛ մեղսունակության ու սահմանափակ մեղսունակության) մտավոր հատկանիշում արարքի հակաիրավականության ներառման անհրաժեշտությունն արդարացված չէ, քանի որ հակաիրավականության անըմբռնումը կարող է և հոգեկան հիվանդության արդյունք չլինել, այլ միայն վկայել օրենքի չիմացության մասին, ինչը չի ազատում պատասխանատվությունից⁵:

Այս կարծիքին առարկելով՝ ցանկանում ենք նշել, որ «օրենքի չիմացությունը չի ազատում պատասխանատվությունից» ձևակերպումը, որին այդքան հաճույքով համաձայնում են քրեագետները, հենց վկայում է սուբյեկտիվ մեղսայնացման սկզբունքի խախտման մասին՝ թույլ տալով անձին պատասխանատվության ենթարկել նույնիսկ կատարածի հանդեպ իր որևէ հոգեբանական վերաբերմունքի բացակայության պայմաններում:

Այն կապակցությամբ, որ իրավական պետությունում անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հարցում առաջնային դիրքը պետք է զբաղեցնի հակաիրավականության սկզբունքը⁶, առավել ճիշտ ենք համարում օգտագործել «իր արարքի քրեական հակաիրավականության գիտակցումը» բառակապակցությունը, որը քրեաիրավական առումով նշանակում է սուբյեկտի կողմից քրեական օրենսգրքով նախատեսված արարքի կատարման փաստի գիտակցում:

⁴ *См* Советское уголовное право, Общая часть, Учебник под ред. проф. Н. А. Беляева и проф. М. Н. Ковалева, М., Юридическая литература, 1977, էջեր 75-76:

⁵ *См* Антонян Ю. М., Бородин С. В., Преступное поведение и психические аномалии, М., 1998, էջեր 126-127:

⁶ *См* Наумов А. В., Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. 2-е изд. Перераб. и доп. М.: Издательство БЕК. 2000, էջ 128:

Այս առումով ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում տեղ գտած «մեղսունակություն» հասկացությունը լիովին արտահայտում է վերը նշված դիրքորոշումը:

Այսպես, ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի 21-րդ հոդվածում առաջին անգամ սահմանվել է մեղսունակության հասկացությունը, համաձայն որի. «Մեղսունակությունն անձի՝ հանցանքը կատարելու պահին իր արարքի **հակաիրավականությունը գիտակցելու** և այն ղեկավարելու ունակությունն է»:

Մեղսունակության հասկացության մեջ «արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելու» հայեցակարգի ներդնումն ուղղակիորեն կապված է ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում «Հանցանք» հասկացության հետ, որում օրենսդիրը հրաժարվել է «հանրային վտանգավորություն» հատկանիշից և հանցագործությունը բնորոշել է որպես՝ **քրեական օրենսգրքով նախատեսված, պատժի սպառնալիքով արգելված, հանցագործության սուբյեկտի կողմից մեղավորությամբ կատարված արարք**:

Բացի դրանից՝ մեղսունակության հասկացության մեջ «արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելու» հատկանիշի ներմուծումն ուղղակիորեն կապված է նոր օրենքում «մեղք» հասկացության հետ, որում արարքը համարվում է մեղավորությամբ կատարված, եթե կատարողը գիտակցել է «(...) իր արարքի **հակաիրավականությունը** կամ թեև չի գիտակցել, բայց կարող էր գիտակցել դա» (ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի 23-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Ընդ որում՝ ուշագրավ է այն, որ ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի 23-րդ հոդվածի 3-րդ մասում հստակ ամրագրված է՝ արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելու կամ դա գիտակցելու կարողության կանխավարկածը, ինչից հետևում է, որ հակառակն ապացուցման կարիք ունի: Առավել կանխատեսելի է, որ ապացուցման բեռը կկրի պաշտպանության կողմը:

Հավանաբար, անմեղսունակության բնորոշման մեջ անձի կողմից իր արարքի քրեական հակաիրավականության գիտակցման հատկանիշի ներառումը տվյալ հիմնահարցի հետ հարաբերակցվող՝ քրեական իրավունքի մի շարք նորմերի փոփոխություն կպահանջի: Նման առաջարկություններ այսօր արդեն արվում են: Մասնավորապես՝ Ն. Իվանովն իրավական նորմերի գործնական կիրառության և գիտական վերլուծության տեսանկյուններից ելնելով նպատակահարմար է համարում դիտավորության հետևյալ սահմանումը. «Հանցանքը համարվում է դիտավորությամբ կատարված, եթե անձը գիտակցում էր իր արարքի հանրորեն վտանգավոր և հակաիրավական բնույթը»⁷:

Արտահայտվել են մտավախություններ, թե մեղքի հասկացության մեջ քրեական հակաիրավականության գիտակցման հատկանիշի ներմուծումը յուրաքանչյուր կոնկրետ գործով «էապես կբարդացնի մեղքի ապացուցումը»⁸: Եվ, իրոք, այդպիսի նորամուծությունը մեղքի, մեղսունակության ու անմեղսունակության կատեգորիաներում իրավակիրառողի համար կարող է բազում դժվարություններ ստեղծել: Սակայն, կարծում ենք նշված հատկանիշի ներմուծումը միանգամայն պարտադիր պայման է, որն անհրաժեշտ է քրեական իրավունքում օբյեկտիվ մեղսայնացման տարրերի հաղթահարման համար: «Հակաիրավականություն» եզրը, «հանրային վտանգավորություն» եզրի համեմատ, ավելի որոշակի է թվում, քանի որ վերջինը զգալիորեն գնահատողական է ու իրավիճակով պայմանավորված: Հենց այս հիմնավորմամբ էլ կարծում ենք, անհրաժեշտ է իրավաբանական չափանիշի մտավոր տարրում «հասարակա-

⁷ Տե՛ս *Иванов Н. Г.*, Принцип субъективного вменения и его реализация в УК, // Государство и право, 1999, №10, էջ 56:

⁸ Տե՛ս *Лунеев В. В.*, Субъективное вменение, Спарк., М., 2000, էջ 36:

կան վտանգավորության գիտակցում» հատկանիշը փոխարինել «քրեական հակաիրավակա- նության գիտակցում» հատկանիշով:

Գիտնականներն առանձնացնում են նաև իրավաբանական չափանիշի հուզական հատ- կանիշը, որը պետք է հաշվի առնվի մեղսունակության հարցը լուծելիս, «քանի որ մի շարք դեպքերում հուզական գերգրգռումը կամ... հուզական բթությունը կարող են բացառել սուբյեկ- տի մեղսունակությունը»⁹:

Քրեական իրավունքի տեսության մեջ արտահայտվել է նաև կարծիք, որ «մեղսունակու- թյան բովանդակային բնութագիրը, որպես հանցագործության սուբյեկտի պարտադիր հատ- կանիշ, հոգեբանական և այսպես կոչված բժշկական չափանիշների ավանդական զուգակ- ցում չի պահանջում», քանի որ «առողջությունը միակ գործոնը չէ, որն ազդում է գիտակցված և կամային վարքագծի առկայության և կոնկրետ իրավիճակում նման ընդունակության ղեկա- վարման վրա»¹⁰: Օ. Սիտկովսկայան պնդում է, որ մեղսունակության հոգեբանական չափանիշ և իրավաբանական չափանիշ հասկացությունները, որոնք կիրառվում են որպես նույնական, իրականում այդպիսին չեն: Նրա կարծիքով՝ «Իրավաբանական չափանիշն ընդհանրապես գոյություն չունի. խոսքը բուն մեղսունակության առկայության կամ բացակայության վերաբե- րյալ՝ քրեական վարույթ իրականացնող մարմինների եզրակացությունների մասին է»¹¹: Որ- պես տվյալ դատողության հիմնավորում՝ նա ներկայացնում է այն դեպքերը, որոնք անմեղսու- նակության բժշկական չափանիշի բացակայության պայմաններում վճռորոշ նշանակություն ունեն: Դրանք են՝

1. հոգեկան զարգացման մեջ անչափահասի զգալի հետամնացությունը, որը կապված չէ հոգեկան խանգարման հետ, այլ սխալ դաստիարակության, մանկավարժական լքվածության և այլնի հետևանք է,

2. իրավիճակով պայմանավորված անհատական հոգեբանական հնարավորությունների անհամապատասխանության պատճառով՝ գիտակցված և կամային վարքագծի բացակայու- թյունը,

3. արտաքին գործոնների ուժգին ազդեցության պատճառով՝ գիտակցված վարքագիծ ընտրելու ընդունակության բացակայությունը,

4. նշված ընդունակությունների կորուստը ժամանակավոր ֆունկցիոնալ խանգարումնե- րի և նյարդային-հոգեկան գերբեռնվածության պատճառով:

Հեղինակը պնդում է, որ «բոլոր այդ դեպքերում փորձագետ հոգեբանները կարող են հաս- տատել անմեղսունակության հոգեբանական չափանիշի առկայությունը բժշկականի բացա- կայության պարագայում»:

Այսպիսով, հեղինակի կողմից նշած հանգամանքներն անձին քրեական պատասխա- նատվությունից ազատելու հիմք են հանդիսանում ոչ թե անմեղսունակության հիմքով, այլ օրենսդրի կողմից այնպիսի հատուկ դեպքերի առանձնացման հետևանքով, երբ պահանջ- վում է հաշվի առնել մարդու վարքագծի առանձնահատկությունները վերը նշված հանգա- մանքների պարագայում: Մեր պատկերացմամբ՝ Օ. Սիտկովսկայայի առաջարկած՝ անմեղ- սունակության ու դրա չափանիշների (ավելի ճիշտ՝ չափանիշի) ըմբռնումը հիմնավորված չէ և վկայում է այդ հասկացության, (որն ամենից առաջ իրավաբանական կատեգորիա է) ավելորդ

⁹ См. Михеев Р. И., Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве, Владивосток, 1983, էջ 15:

¹⁰ См. Ситковская О. Д., Психологический комментарий к Уголовному кодексу РФ. М. Изд-во ЗЕРЦАЛО, 1999, էջ 5:

¹¹ См. Ситковская О. Д., նշվ. աշխ., էջ 6:

«հոգեբանացման» մասին:

Այստեղից կատարվում է հետևյալ եզրակացությունը. «Ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքի ապահովման համար անհրաժեշտ է պարզել, թե արդյո՞ք սուբյեկտն ընդունակ էր գիտակցել իր գործողությունների նշանակությունը և ղեկավարել դրանք»¹²:

Մեղսունակությունը հանցագործության սուբյեկտի իրավաբանական հատկանիշն է, որը վկայում է տվյալ անձի մոտ որոշակի ընդունակությունների առկայության, այդ թվում՝ կատարածի համար քրեական պատասխանատվության ենթակա լինելու գիտակցման մասին: Այստեղից եզրակացություն, որ մեղսունակություն հասկացությունը կիրառելի է միայն հանցանք կատարած անձի նկատմամբ: Մեղսունակությունը գոյություն ունի ոչ թե ինքնին, այլ կոնկրետ անձի կողմից կոնկրետ հանցագործության կատարման պարագայում:

Annotation. The article provides justifications on the necessity of replacing the term “realizing the public danger of his/her actions (inactions)” with the term “realizing the nature of criminal illegality of his/her actions” in the mental attribute of the legal criterion of sanity.

Sanity is the legal attribute of the subject of a crime, which testifies the existence of certain abilities, including the ability of realization of being subject to criminal liability for what he/she has committed. Taking into account the fact that the term “social danger” seems devoid of clear criteria and that administrative offences are also characterized by social danger, it is more appropriate to replace it with the term “realizing the nature of criminal illegality of his/her actions” which is more definite and has clear criteria.

Аннотация. В статье обосновывается необходимость замены в ментальном признаке правовой нормы вменяемости термина «осознание общественной опасности своих действий (бездействия)» формулировкой «осознание характера уголовной противоправности своего деяния».

Вменяемость – это юридическое свойство субъекта преступления, свидетельствующее о наличии у данного лица определенных способностей, в том числе осознание им уголовной ответственности за содеянное. С учетом того, что термин «общественная опасность» лишен четких критериев и им же характеризуются в том числе административные правонарушения, целесообразнее заменить его термином «признание характера уголовной противоправности совершенного деяния», который более конкретизирован и имеет четкие критерии.

Բանալի բառեր - մեղսունակություն, հասարակական վրանգավորություն, քրեական հակահրավականություն, իրավաբանական չափանիշ:

Key words: sanity, social danger, criminal illegality, legal criteria.

Ключевые слова: вменяемость, общественная опасность, уголовная противоправность, юридический критерий.

Ա. Ֆանյան - Հայ-Ռուսական համալսարանի հայցորդ, «Հայաստանի Հանրապետության փաստաբանական դպրոց» հիմնադրամի ուսումնական դեպարտամենտի ղեկավար, էլ. հասցե՝ armine.fanyan@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 02.05.2022 թ., տրվել է գրախոսության 02.05.2022 թ., երաշխավորվել է ի.գ.թ., պրոֆեսոր Զ. Ա. Թադևոսյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 02.05.2022 թ.:

¹² Տե՛ս Ситковская О. Д., նշվ. աշխ., էջ 7:

ԿՐԻՄԻՆԱԼԻՍՏԻԿԱ/CRIMINALISTICS/КРИМИНАЛИСТИКА

ՎԱՀԵ ԵՆԳԻԲԱՐՅԱՆ

*ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի պրոֆեսոր,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*

VAHE YENGIBARYAN

*Doctor of Law, Professor of the
Chamber of Criminal Procedure and Criminalistics of
Yerevan State University*

ВАГЕ ЕНГИБАРИАН

*Доктор юридических наук, профессор
Профессор кафедры Уголовного процесса и криминалистики
Ереванского государственного университета*

**ԱՌԵՐԵՍՄԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔՐԵԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ
ԻՐԱՎԱԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

**THE NATURE OF CONFRONTATION IN THE CONTEXT OF
CRIMINAL-PROCEDURAL REGULATIONS**

**СУЩНОСТЬ ОЧНОЙ СТАВКИ В КОНТЕКСТЕ
УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ РЕГУЛИРОВАНИЙ**

Առերես հարցաքննությունը՝ որպես առանձին քննչական գործողություն, իր ուրույն տեղն է զբաղեցնում քննչական գործողությունների համակարգում: Այդուհանդերձ, մասնագիտական գրականության մեջ դեռևս միասնական կարծիք չկա առերեսման որպես ինքնուրույն քննչական գործողության հասկացության սահմանման վերաբերյալ: Որոշ հեղինակներ առերեսումը բնորոշում են որպես հարցաքննության առանձին տեսակ՝ հիմնականում հիմք ընդունելով Մ. Ս. Ստրոգովիչի այն բնորոշումը, համաձայն որի՝ «Առերեսումը երկու անձանց մասնակցությամբ նրանց միաժամանակյա հարցաքննությունն է միևնույն հանգամանքի շուրջ»¹: Հեղինակների մեկ այլ խումբ, Ա. Բ. Սոլովյովի գլխավորությամբ, առերեսումը սահմանում է որպես՝ «վիճելի հանգամանքների ճշգրտման նպատակով նախօրոք հարցաքննված այն երկու անձանց միաժամանակյա հարցաքննություն, որոնց ցուցմունքներում առկա են էական

¹ Стів Строгович М. С., Курс советского уголовного процесса, Т. 2, М., 1970, էջ 112:

հակասություններ»²:

Ներկայացված երկու տարբեր մոտեցումների կապակցությամբ կարծում ենք, որ հեղինակների առաջին խմբի բնորոշման մեջ բացակայում են կարևոր տարրեր, ինչպես օրինակ, առերեսման կատարման նպատակները և այլն: Ինչ վերաբերում է երկրորդ բնորոշմանը, ապա պետք է նշել, որ այն լիարժեք համարվել չի կարող, քանի որ հեղինակները, առերեսումը բնորոշելով որպես հարցաքննության տեսակ, այդուհանդերձ չեն մատնանշում այն անձանց շրջանակը, որոնց միջև կարող է կատարվել նշված քննչական գործողությունը:

Առանձին հեղինակներ էլ առերեսումը բնորոշում են որպես ինքնուրույն քննչական գործողություն: Մասնավորապես Վ. Ե. Կոնովալովան առերեսումը բնորոշում է որպես՝ «*ինքնուրույն քննչական գործողություն, որի հիմնական խնդիրն է գործով ապացույցներ հավաքելը դատարանական մարմինների կողմից միաժամանակ երկու անձանց (երկու մեղադրյալ, երկու վկա, վկա և մեղադրյալ) հարցաքննության միջոցով նրանց ցուցմունքներում առկա էական հակասությունները վերացնելու և ճշմարտությունը բացահայտելու նպատակով*»³:

Թեև Ե. Վ. Կոնովալովան առերեսումը համարում է ինքնուրույն քննչական գործողություն, սակայն հեղինակային բնորոշման մեջ նշված դրույթը չի արտահայտվում: Առերեսվող անձանց շրջանակում չի նշվում կասկածյալի և տուժողի մասին, առավել ևս՝ այն, որ առերեսումը կատարվում է նախօրոք հարցաքննված երկու անձանց միջև:

Առերեսման քրեադատավարական նշանակության հարցի վերաբերյալ Ա. Կ. Դավլետկովը և Ա. Բ. Սոլովյովը նշում են, որ այն լուծված է օրենսդրորեն, եթե օրենքը կիրառում է «հարցաքննություն» և «հարցաքննված» հասկացությունները⁴: (*Ինչպես օրինակ, ՀՀ ՔԴՕ 216-րդ հոդվածը*):

Դժվար է համաձայնել նմանօրինակ տեսակետի հետ. այդ հասկացությունները պետք է ընդունել պայմանականորեն, քանի որ երկու դեպքում էլ խնդիրները և նպատակները տարբեր են:

Այս առումով, կարծում ենք, որ առավել հիմնավոր է Ս. Ա. Շեյֆերի այն պնդումը, որ դրանք միատեսակ, սակայն մեկը մյուսից տարբեր կառուցվածքներ են⁵:

Պետք է նշել, որ որպես քննչական գործողություն՝ առերեսումը հարցաքննությունից տարբերվում է հետևյալ հատկանիշներով.

1) Առերեսման ընթացքում միաժամանակ հարցաքննվում են երկու անձինք:

2) Առերեսմանը մասնակցող հարցաքննվողները պետք է նախկինում արդեն հարցաքննված լինեն դատավարական որևէ կարգավիճակով:

3) Առերեսվող անձանց նախկինում տված ցուցմունքների մեջ պետք է լինեն էական հակասություններ: Առերեսման՝ որպես քննչական գործողության կատարման նպատակն այդ հակասությունների վերացումն է կամ առնվազն դրանց պատճառների բացահայտումը:

«Էական հակասություններ» արտահայտության տակ ընդունված է հասկանալ քրեական գործի ճիշտ լուծման համար նշանակություն ունեցող միևնույն հանգամանքի վերաբերյալ ցուցմունքներում հակասությունների առկայությունը: Իսկ, թե հակասությունն էական է, թե՝

² Տե՛ս Соловьев А. Б., Очная ставка на предварительном следствии, М., 1970, էջ 9:

³ Տե՛ս Коновалова В. Е., Тактика производства очной ставки, М., 1955, էջ 123:

⁴ Տե՛ս Давлетков А. К., Очная ставка на предварительном следствии, Л., 1967, էջ 217:

⁵ Տե՛ս Шейфер С. А., Познавательное значение следственных действий и их система, М., 1972, էջ 65:

ոչ, որոշում է քննիչը՝ ելնելով առկա քննչական իրադրությունից, գործի հանգամանքներից և դրանց վրա հակասությունների ազդեցությունից:

Կարծում ենք, որ սա միանգամայն արդարացի է, քանի որ միայն քննիչը կարող է կողմնորոշվել և ճիշտ գնահատական տալ այդ հակասական փաստերին, որոնք անմիջականորեն առնչվում են գործով հավաքված ապացույցներին և գործի նյութերին:

Այս կապակցությամբ հարկ ենք համարում ներկայացնել ՀՀ ՔԿ կարգապահական հանձնաժողովի 2016 թվականի նոյեմբերի 4-ի ԿՈՆ 35 որոշման պարզաբանող մասի 2-րդ կետը.

«Չի կատարել հսկող դատախազի գրավոր, առարկայական, օրինական ցուցումը, մասնավորապես՝ Դ. Ջիլավդարյանն առերես չի հարցաքննվել վկաներ՝ Հ. Կարապետյանի, Է. Հարությունյանի, Էդ. Իսպիրյանի և Ա. Արշակյանի հետ՝ արդյունքում չի պահպանվել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի 3-րդ և 5-րդ մասերի պահանջները:

Հիշյալ առերևույթ իրավախախտման վերաբերյալ Տ. Ն-ն Կարգապահական հանձնաժողովին բացատրություն տվեց այն մասին, որ վկաների ցուցմունքներում էական հակասություններ չեն եղել, բացի այդ, տվյալ փուլում քրեական գործի շահերից ելնելով նպատակահարմար չի գտել հիշյալ անձանց միջև առերես հարցաքննություններ կատարել, նկատի ունենալով, որ առերես հարցաքննվող անձինք միմյանց հետ գտնվել են մտերիմ, ընկերական հարաբերությունների մեջ և առերեսման ընթացքում կաշկանդված կլինեին ճշմարտությունը ներկայացնել, քանի որ նման իրավիճակ արդեն քրեական գործով ունեցել է և մարտավարություն է ընտրել առերես հարցաքննությունները կատարել առերեսվող անձանց ծնողների և մանկավարժների հետ զրուցելուց հետո, սակայն չի հասցրել, քանի որ հեռացվել է քրեական գործով քրեական դատավարությանը մասնակցելուց:

Ուսումնասիրելով նյութերը՝ Կարգապահական հանձնաժողովը հիշյալ դրվագով պարզեց, որ քննիչի արարքում բացակայում է իրավախախտման փաստը, նկատի ունենալով, որ վերը հիշատակված քննչական գործողության կատարելը չէր կարող հանգեցնել ապացույցների կորուստի, բացի այդ վկաների տրված ցուցմունքների միջև էական հակասություններ չեն եղել, որպիսի պայմաններում ավագ քննիչ Տ. Ն-ի արարքում բացակայում է իրավախախտման փաստը»⁶:

Հարկ է նշել, որ, եթե նույնիսկ առկա են քննիչի նման գնահատականի արժանացած հակասություններ, այնուամենայնիվ առերեսման կատարումը կրկին մնում է քննիչի հայեցողությանը՝ օրենքը դա համարում է քննիչի իրավունքը, բացառությամբ, եթե հակասություններ կան մեղադրյալի և մեկ այլ անձի ցուցմունքներում, որի դեպքում համաձայն ՀՀ ՔԴՕ 216-րդ 1-ին մասի՝ քննիչը պարտավոր է կատարել առերեսում:

Կարծում ենք՝ օրենսդիրը նմանօրինակ բացառություն սահմանել է՝ ելնելով մեղադրյալի առանձնահատուկ կարգավիճակից և գործի քննության բազմակողմանիության սկզբունքից: Սակայն մենք այն տեսակետին ենք, որ այս դրույթն ունի առավել խորն արմատներ և գործի բազմակողմանի ու մանրամասն քննության ֆոնի վրա կոչված է նպաստելու մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքի իրականացմանը, քանի որ ՀՀ ՔԴՕ 110-րդ հոդվածի 2-րդ կետի, 212-րդ հոդվածի 7-րդ կետի համաձայն՝ մեղադրյալը ցուցմունք է տալիս առաջադրված մեղադրանքի էության, ինչպես նաև գործի համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանք-

⁶ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քննչական կոմիտեի կարգապահական հանձնաժողովի 2016 թվականի որոշումների ժողովածու», Հատոր 2, Երևան, 2017, էջ 133:

ների վերաբերյալ: Սա նշանակում է, որ եթե կան էական հակասություններ մեղադրյալի տված և դատավարությանը մասնակցող այլ անձի ցուցմունքներում, ապա դրանք կարող են վերաբերել բուն մեղադրանքի էությանը և շատ հնարավոր է, որ դրանց բացահայտումը կամ վերացումն ազդի մեղադրյալին առաջադրված մեղադրանքի ծավալի վրա՝ էապես թեթևացնելով վերջինիս վիճակը:

Ավելին՝ մենք այն կարծիքին ենք, որ օրենսդիրը, կարևորելով մեղադրյալի կարգավիճակը վերը նշված հանգամանքների ուժով, դրա հետ մեկտեղ պետք է նշեր նաև կասկածյալի մասին, քանի որ վերը նշված հարցերը կարող են առաջանալ կասկածյալին առաջադրված կասկածանքի առթիվ: Հետևաբար, կարծում ենք, որ ՀՀ ՔԴՕ-ի 216-րդ հոդվածի 1-ին կետը նպատակահարմար է վերախմբագրել հետևյալ կերպ. «Քննիչն իրավունք ունի կատարել նախօրոք հարցաքննված երկու այն անձանց առերեսում, որոնց ցուցմունքներում էական հակասություններ կան: Քննիչը պարտավոր է կատարել առերեսում, եթե էական հակասություններ կան կասկածյալի և մեկ այլ անձի ցուցմունքներում, մեղադրյալի և մեկ այլ անձի ցուցմունքներում»:

Այս առումով

հատկանշական է ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի այսուհետ՝ (Նախագիծ) 224-րդ հոդվածը, որը կարգավորում է առերեսման կատարման կարգն ու պայմանները, ի տարբերություն գործող ՀՀ ՔԴՕ 216-րդ հոդվածի, քննիչի համար առերեսումը կատարելու իրավունք կամ պարտականություն չի առանձնացնում՝ ընդամենը հոդվածի 1-ին մասում սահմանելով. «Առերեսումը նախօրոք հարցաքննված երկու այն անձանց միաժամանակյա հարցաքննությունն է, որոնց ցուցմունքներում կան էական հակասություններ»:

Կարծում ենք՝ Նախագծի նման իրավակարգավորումները քննչական աշխատանքի կազմակերպման ու տակտիկական նկատառումներով առավել ընդունելի են, քանի որ չի սահմանափակում քննիչի ինքնուրույն տակտիկական որոշումներ ընդունելու իրավունքը:

Այսպիսով, առերեսումը վկաների, տուժողների, կասկածյալների, մեղադրյալների, ամբաստանյալների, դատապարտյալների, փորձագետների շրջանակից նախօրոք հարցաքննված երկու անձանց միաժամանակյա հարցաքննությունն է գործի միևնույն հանգամանքների շուրջ՝ վերլուծելով ու համադրելով ստացվող ցուցմունքները, դրանցում առկա էական հակասությունները վերացնելու և գործով ճշմարտությունը բացահայտելու նպատակով:

Մասնագիտական գրականության մեջ արդարացիորեն նշվում է, որ, թեև քրեադատավարական ձևական պահանջները թույլ են տալիս փորձագետի մասնակցությամբ կամ միմյանց միջև առերեսում կատարելու, սակայն տակտիկական տեսանկյունից այն նպատակահարմար չէ իրականացնել, քանի որ փորձագետի հարցաքննության առարկան խիստ որոշակի է⁷: Միանգամայն համաձայնելով նշված տեսակետին՝ ավելացնենք, որ դատավարական ու տակտիկական տեսանկյունից վիճելի է փորձագետներին միմյանց կամ դատավարության այլ մասնակիցների հետ առերեսելը՝ ՀՀ ՔԴՕ-ով կրկնակի փորձաքննությունների նշանակման հիմքերի, ինչպես նաև փորձագետի ցուցմունքի՝ որպես ապացույցի առանձին տեսակի չնախատեսված լինելու համատեքստում:

Միևնույն ժամանակ առերեսումն իր բնույթով բարդ քննչական գործողություն է, որի արդյունավետ իրականացումը պահանջում է նաև որոշակի պայմանների ապահովում:

⁷ Տե՛ս *Россинский С. Б.*, Следственные действия, монография, М., «Норма», 2018, էջ 231:

Այսպես՝ նախևառաջ ցուցմունքներում էական հակասությունների առկայությունը դեռևս առերեսում կատարելու հիմք չէ: Նախ, առերեսումը կարող է լինել լրիվ անօգուտ, քանի որ կարող է հանդիսանալ նախկին ցուցմունքների կրկնություն: Բացի դրանից՝ առերեսումը կարող է բարդացնել քննության ընթացքը: Առերեսման կատարման մասին որոշում ընդունելիս քննիչը պետք է վստահ լինի, որ առերեսման մասնակիցները կդիմանան այն հոգեբանական ազդեցությանը, որն անխուսափելի է առերեսման ժամանակ: Բոլորը չեն, որ կարող են ցուցմունք տալ այն անձի ներկայությամբ, որը կարող է դատապարտվել այդ ցուցմունքներով: Հետևաբար, չնայած քրեադատավարական օրենքի պահանջին, նպատակահարմար չէ առերեսում կատարել մեղադրյալի և իր բարեկամների միջև, քանի որ խղճահարության զգացման ազդեցության տակ անձը կարող է փոխել ցուցմունքը հօգուտ մեղադրյալի:

Եվ վերջապես քրեադատավարական օրենսդրության վերլուծությունը թույլ է տալիս առանձնացնել առերեսման հետևյալ փուլերը.

1. *առերեսման նախապատրաստական փուլ*, որի նպատակը ցուցմունքներում առկա հակասությունների գնահատումն է, առերեսվողի անձի, նրա անձը բնութագրող տվյալների ուսումնասիրումն է: Այս փուլի ընթացքում քննիչը պարզում է առերեսվողների ինքնությունը և նրա հարաբերությունները դատավարության մյուս մասնակիցների հետ,

2. *ազատ շարադրանք*, որի ընթացքում առերես հարցաքննվողը հայտնում է գործի համար նշանակություն ունեցող իրեն հայտնի հանգամանքները,

3. *առկա էական հակասությունների մասով ցուցմունքների որոշակիացման, ճշտման և լրացման համար հարցերի առաջադրում*,

4. *առերեսման արդյունքների դատավարական ամրագրում*:

Ելնելով յուրաքանչյուր փուլի առանձնահատկություններից և նպատակներից՝ կրիմինալիստիկայում մշակվել են դրանց արդյունավետությունն ապահովող մի շարք տակտիկական հնարքներ:

Այսպիսով, ամփոփելով տարբեր հեղինակների տեսակետներն ու քրեադատավարական իրավակարգավորումները՝ գտնում ենք, որ առերեսումն ինքնուրույն քննչական գործողություն է, որի հիմնական նպատակը (ի տարբերություն հարցաքննության) քրեական գործով քննության ընթացքում առաջացած էական բնույթ ունեցող հակասությունների պարզաբանումն է: Առերեսմանը բնորոշ են հետևյալ հիմնական հատկանիշները, որոնցով վերջինս տարբերվում է քննչական մյուս գործողություններից.

- դատավարական կարգավիճակ ունեցող երկու անձանց միաժամանակյա հարցաքննություն,
- առերեսվող անձանց քրեադատավարական կարգով պարտադիր հարցաքննված լինելը,
- առերեսվող անձանց ցուցմունքների միջև առկա էական հակասությունների առկայություն,
- ցուցմունքների միջև առկա էական հակասությունների այլ եղանակով պարզաբանման կամ վերացման անհնարինություն:

Annotation. The author of the article referred to the one of the most important issues of a Criminal Procedure Law and Criminalistics namely the concept of the confrontation, as separate investigative action, the characteristics of its legal regulation both by the Criminal Procedure Code of the RA and the Project of new Criminal Procedure Code of the RA. In the Article it is also emphasized the new approaches of criminal-procedural regulations, as well as, the order, conditions, and tasks of this investigative action. As result, the gaps of current legislation are discovered. The examining issues are highlighted at the frame of organizational and tactic aspects of the confrontation in favor of effective investigation of the certain criminal case, meanwhile ensuring the independence of the investigator to adopt relevant tactic decisions.

Аннотация. В статье изучается одна из важнейших задач уголовного процесса и криминалистики – уголовно-процессуальное регулирование очной ставки как отдельного следственного действия, а также проводится сравнительный анализ положений действующего УПК РА с положениями Проекта нового УПК РА, который находится на стадии обсуждения. Следовательно, в статье представлены новые подходы и методы правового регулирования очной ставки, тем самым проводится анализ условий, порядка и задач проведения данного следственного действия. В результате проведенного исследования, нами выявлены существующие правовые пробелы в действующем УПК РА.

Выявленные вопросы имеют как теоретическую, так и практическую значимость, особенно в рамках криминалистической тактики и организации расследования для обеспечения уголовно-процессуальной самостоятельности следователя при выборе тактической линии расследования и раскрытия конкретного уголовного дела.

Բանալի բառեր - առերեսում, քննչական գործողություններ, քրեական դատավարության օրենսգիրք, օրենսդրական փոփոխություններ, քննիչ:

Keywords: Confrontation, investigative actions, criminal procedure code, legal amendments, investigative.

Ключевые слова: очная ставка, следственные действия, уголовно-процессуальный кодекс, законодательные поправки, следователь.

Վ. Ենգիբարյան - ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի պրոֆեսոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, էլ. հասցե՝ vahe777@yahoo.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 29.04.2022 թ., տրվել է գրախոսության 29.04.2022 թ., երաշխավորվել է իրավ. գիտ. դոկտոր Հայկ Գրիգորյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 02.05.2022 թ.:

ՎԴ/6900/05/17

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱԼԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒՀԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)

2022 թվականի հունվարի 14-ին,

գրավոր ընթացակարգով քննելով ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի վճռաբեկ բողոքը ՀՀ վերաքննիչ վարչական դատարանի 13.03.2019 թվականի որոշման դեմ՝ ըստ հայցի «ՎԻՄՊԵՐԳ» ՍՊԸ-ի (այսուհետ՝ Ընկերություն) ընդդեմ ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի (այսուհետ՝ Կոմիտեի)՝ 18.05.2017 թվականի թիվ 1011913 ակտն անվավեր ճանաչելու պահանջի մասին,

Պ Ա Ր Չ Ե Ց

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը.

Դիմելով դատարան՝ Ընկերությունը պահանջել է անվավեր ճանաչել Կոմիտեի 18.05.2017 թվականի թիվ 1011913 ակտը:

ՀՀ վարչական դատարանի (դատավոր՝ Ա. Դիլանյան) (այսուհետ՝ Դատարան) 28.12.2017 թվականի վճռով հայցը բավարարվել է:

ՀՀ վերաքննիչ վարչական դատարանի (այսուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան) 13.03.2019 թվականի որոշմամբ ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի վերաքննիչ բողոքը մերժվել է, Դատարանի 28.12.2017 թվականի վճիռը թողնվել է անփոփոխ:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել Կոմիտեն (ներկայացուցիչ՝ Արման Մնացականյան):

Վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

2. Վճռաբեկ բողոքի հիմքը, հիմնավորումները և պահանջը.

Սույն վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքի սահմաններում ներքոհիշյալ հիմնավորումներով.

Վերաքննիչ դատարանը սխալ է մեկնաբանել իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետը, կիրառել է «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասը և ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 51-րդ հոդվածի 1-ին մասը, որոնք են-

թակա չէին կիրառման, խախտել է ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 25-րդ, 27-րդ, 124-րդ հոդվածները:

Բողոք բերած անձը նշված պնդումը պատճառաբանել է հետևյալ փաստարկներով.

Վերաքննիչ դատարանն անտեսել է այն հանգամանքը, որ 2015 թվականի հոկտեմբեր, նոյեմբեր, դեկտեմբեր ամիսներին, ինչպես նաև 2016 թվականի հունվարից օգոստոս, հոկտեմբեր և նոյեմբեր ամիսներին էլեկտրաէներգիայի և գազի մատակարարման ծառայությունների գծով մատակարարների կողմից դուրս գրված հարկային հաշիվներում առանձնացված ԱԱՀ-ի գումարների չափով ավելացված արժեքի հարկի հաշվանցումները եղել են ոչ իրավաչափ և հակասել են իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետին, քանի որ այդ գործարքները **չեն հետապնդել արտադրական կամ առևտրային այլ նպատակ**, ինչպես նաև վճարումները կատարվել են ոչ թե Ընկերության, այլ նույն շենքի բնակարանների սեփականատերերի կամ վարձակալների (**օգտագործողների**) միջոցներով, այն առումով, որ սեփականատերերն ու վարձակալներն իրենց սպառած էլեկտրաէներգիայի և բնական գազի վճարները հանձնել են Ընկերությանը, իսկ վերջինս էլ համապատասխան հաշիվ-ապրանքագրերի հիման վրա իր անունից դրանք փոխանցել է մատակարարներին: Ընկերությունն ինքնուրույն բնական գազի կամ էլեկտրաէներգիայի սպառում չի իրականացրել, քանի որ ստուգմամբ ընդգրկվող ժամանակահատվածում նշված շենքի շինարարությունն ամբողջովին ավարտված էր, իսկ այդպիսի սպառում ենթադրող որևէ այլ գործունեություն Ընկերությունն այդ շենքում չի ծավալել:

Վերաքննիչ դատարանն արձանագրել է, որ վարչական մարմինը բազմակողմանի, լրիվ, օբյեկտիվ հետազոտություն չի իրականացրել վերը նշված հանգամանքի հաստատման ուղղությամբ, որևէ ուսումնասիրություն չի կատարել այն հարցի պարզման ուղղությամբ, թե սպառված էլեկտրաէներգիայի և բնական գազի վճարներն ում կողմից են կատարվել՝ շենքերի բնակարանների սեփականատերերի և վարձակալների, թե Ընկերության: Վերաքննիչ դատարանի նշված եզրահանգումն անհիմն է, քանի որ 01.02.2016 թվականին Ընկերության և Ա/Ձ Գազիկ Բարոյանի միջև կնքված՝ «Անշարժ գույքի վարձակալության» պայմանագրի 5.6-րդ կետի համաձայն՝ վարձավճարի մեջ չեն մտնում հեռահաղորդակցության, էլեկտրամատակարարման, ջրամատակարարման, գազամատակարարման համար վճարները, որոնք ենթակա են վճարման վարձակալի կողմից:

Վերաքննիչ դատարանը գործում եղած բոլոր ապացույցները չի գնահատել բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտման վրա հիմնված ներքին համոզմամբ, որպիսի խախտման արդյունքում հաշվի չի առել այն հանգամանքը, որ **այլ անձի կողմից ստացված և այլ անձի կողմից փաստացի վճարված ծառայությունների դիմաց դուրս գրված հարկային հաշիվներում առանձնացված ավելացված արժեքի հարկի գումարները չեն կարող հաշվանցման ենթակա լինել մեկ այլ սուբյեկտի կողմից:**

Վերաքննիչ դատարանն անտեսել է այն հանգամանքը, որ սույն գործով վարչական ակտի հասցեատերն Ընկերությունն է, որն իր գործունեությամբ շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող առևտրային կազմակերպություն է, մինչդեռ Դատարանն Ընկերության կազմակերպատերական ձևը նույնացրել է վերջինիս կողմից իրականացվող գործարքների նպատակների հետ, սակայն այդ վերլուծություններն անհիմն են, քանի որ գործունեության ընթացքում տնտեսվարող սուբյեկտը կարող է կատարել տարատեսակ ծախսեր, գործարքներ,

բայց դրանցից ոչ բոլորի կապակցությամբ կառաջանա ՀՀ հարկային օրենսդրությամբ սահմանված համապատասխան նվազեցումներ կամ հաշվանցումներ կատարելու իրավունք:

Վերոգրյալի հիման վրա բողոք բերած անձը պահանջել է բեկանել Վերաքննիչ դատարանի 13.03.2019 թվականի որոշումը և կայացնել նոր դատական ակտ՝ հայցը մերժել կամ գործն ուղարկել նոր քննության՝ սահմանելով նոր քննության ծավալը:

3. Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեցող փաստերը.

1) Կոմիտեի նախագահի 20.02.2017 թվականի թիվ 1011913 հանձնարագրի համաձայն՝ «Վիմպերգ» ՍՊԸ-ում Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ հարկային մարմինն վերապահված իրավասության սահմաններում տնտեսվարող սուբյեկտի գործունեության ոլորտում օրենքների և այլ իրավական ակտերի հիման վրա հարկային մարմին ներկայացված հաշվետվությունների, հաշվարկների և այլ փաստաթղթերի արժանահավատությունը պարզելու, Հայաստանի Հանրապետության օրենքների և այլ իրավական ակտերի պահանջների կատարման նկատմամբ պետական հսկողություն իրականացնելու նպատակով պետք է անցկացնել բյուջեի հետ փոխհարաբերությունների և հարկային մարմնի կողմից վերահսկվող Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության առանձին պահանջների կատարման ճշտության ստուգում (**հատոր 1-ին, գ.թ. 21-22**):

2) 18.05.2017 թվականի թիվ 1011913 ստուգման ակտով Ընկերությանն առաջադրվել է ԱԱՀ գծով լրացուցիչ հարկային պարտավորություն: Ստուգման ակտի 3-րդ կետի համաձայն.

«Ընկերությունը 2015 թվականի հոկտեմբեր, նոյեմբեր և դեկտեմբեր ամիսների հաշվարկներում խախտելով «ԱԱՀ-ի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջները ՀՀ տարածքում ձեռք բերված ապրանքների և ծառայությունների ԱԱՀ-ն ավել է ցույց տրվել՝ հոկտեմբեր 165.677 դրամ, նոյեմբեր 230.001 դրամ, դեկտեմբեր 391.794 դրամ (ստացված ծառայությունները արտադրական կամ այլ առևտրային նպատակներ չեն հետապնդել), որի հետևանքով բյուջեից հաշվանցման ենթակա ԱԱՀ-ն ավել է ցույց տրվել նույն գումարների չափով:

Ընկերությունը 2016 թ. հունվար, փետրվար, մարտ, ապրիլ, մայիս, հունիս, հուլիս, օգոստոս, հոկտեմբեր, նոյեմբեր և դեկտեմբեր ամիսների հաշվարկներում խախտելով «ԱԱՀ-ի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջները ՀՀ տարածքում ձեռք բերված ապրանքների և ծառայությունների ԱԱՀ-ն ավել է ցույց տվել՝ հունվար 390.794 դրամ, փետրվար 335.000 դրամ, մարտ 339.874 դրամ, ապրիլ 124017 դրամ, մայիս 517.500 դրամ, հունիս 176.500 դրամ, հուլիս 185.029 դրամ, օգոստոս 447.288 դրամ, հոկտեմբեր 4000 դրամ, նոյեմբեր 450.146 դրամ և դեկտեմբեր 553.338 դրամ (ստացված ծառայությունները արտադրական կամ այլ առևտրային նպատակներ չեն հետապնդել), որի հետևանքով բյուջեից հաշվանցման ենթակա ԱԱՀ-ն ավել է ցույց տրվել նույն գումարների չափով: 2015 թվականի հոկտեմբեր, նոյեմբեր և դեկտեմբեր ամիսներին համաձայն «ԱԱՀ-ի մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածի 2-րդ կետի հարկային մարմին ներկայացված հաշվարկներով պետական բյուջեից հաշվանցման ենթակա գումարն ավել ցույց տալու համապատասխան դեպքերի համար հարկ վճարողից գանձվում կամ առաջադրվում է ավել հաշվարկված պետական բյուջեից հաշվանցման ենթակա գումարը. հոկտեմբեր 165.677 դրամ, նոյեմբեր 230.001 դրամ, դեկտեմբեր 391.794 դրամ: 2016թ-ի հունվար, մարտ, օգոստոս և դեկտեմբեր ամիսներին համաձայն նույն հոդվա-

ծի 3-րդ կետի առաջադրվում է պետական բյուջե վճարման ենթակա ԱԱՀ-ի գումարի և հարկ վճարողի ներկայացրած ԱԱՀ-ի հաշվարկով պետական բյուջեից հաշվանցման ներկայացված գումարի հանրագումարը, եթե հարկ վճարողի կողմից ներկայացվել է բյուջեից հաշվանցման ենթակա գումարով ԱԱՀ-ի հաշվարկ: Ստուգման արդյունքներով առաջանում է պետական բյուջե վճարման ենթակա ԱԱՀ-ի գումարը՝ հունվար 390.794 դրամ, մարտ 339.874 դրամ, օգոստոս 447.288 դրամ, դեկտեմբեր 553.338 դրամ: 2016 թ. փետրվար, ապրիլ, մայիս, հունիս, հուլիս, հոկտեմբեր և նոյեմբեր ամիսներին՝ համաձայն «ԱԱՀ-ի մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածի 1-ի կետի գանձվում կամ առաջադրվում է պակաս հաշվարկված պետական բյուջե վճարման ենթակա ԱԱՀ-ի գումարները՝ փետրվար 333.500 դրամ, ապրիլ 124.017 դրամ, մայիս 517.500 դրամ, հունիս 176.500 դրամ, հուլիս 185.029 դրամ, հոկտեմբեր 4000 դրամ և նոյեմբեր 450.146 դրամ:

Ենթակա է գանձման պետ. բյուջե համաձայն «ԱԱՀ-ի մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածի պակաս ցույց տրված հարկի գումարները՝ հունվար 47.072 դրամ, փետրվար 333.500 դրամ, մարտ 315.041 դրամ, ապրիլ 124.017 դրամ, մայիս 517.500 դրամ, հունիս 176.500 դրամ, հուլիս 185.029 դրամ, օգոստոս 259.000 դրամ, հոկտեմբեր 4000 դրամ, նոյեմբեր 450.146 դրամ և դեկտեմբեր 250667 դրամ, տուգանք հարկի գումարի 100 տոկոսի չափով (մեկ տարվա ընթացքում կրկնակի փաստ) հունվար 47.072 դրամ, փետրվար 333.500 դրամ, մարտ 315.041 դրամ, ապրիլ 124.017 դրամ, մայիս 517.500 դրամ, հունիս 176.500 դրամ, հուլիս 185.029 դրամ, օգոստոս 259.000 դրամ, հոկտեմբեր 4000 դրամ, նոյեմբեր 450.146 դրամ և դեկտեմբեր 250.667 դրամ, համաձայն ՀՀ օրենքի 25-րդ հոդվածի պակաս ցույց տրված հարկի գումարի 10 տոկոսի չափով տուգանք՝ հունվար 4707 դրամ, փետրվար 33350 դրամ, մարտ 31504 դրամ, ապրիլ 12.402 դրամ, մայիս 51.750 դրամ, հունիս 17.650 դրամ, հուլիս 18503 դրամ, օգոստոս 25.900 դրամ, հոկտեմբեր 400 դրամ, նոյեմբեր 45.015 դրամ և դեկտեմբեր 25.067 դրամ:

Համաձայն «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի, հարկի վճարումը սահմանված ժամկետներից ուշացնելու դեպքում յուրաքանչյուր օրվա համար հարկ վճարողը (հարկային օրենսդրությամբ սահմանված դեպքերում՝ հարկային գործակալը) վճարում է տույժ՝ ժամանակին չմուծված հարկի գումարի 0.15 տոկոսի չափով՝ 2016թ-ի հունվար 2118 դրամ, փետրվար 15.007 դրամ, մարտ 29.058 դրամ, ապրիլ 3180 դրամ, մայիս 60.432 դրամ, հունիս 10816 դրամ, հուլիս 12.057 դրամ, օգոստոս 37.684 դրամ, հոկտեմբեր 582 դրամ, նոյեմբեր 65.496 դրամ, դեկտեմբեր 36.472 դրամ: Ընդամենը 6.651.566 դրամ:» **(հատոր 1-ին, գ.թ. 34-40):**

3) 16.10.2013 թվականի Շինության շահագործման փաստագրման թիվ 85 ակտի համաձայն՝ Լոռու մարզի, Վանաձոր քաղաքի Տիգրան Մեծ պողոտայի թիվ 73 բազմաբնակարան բնակելի շենքի շինարարությունը կատարված է 80 տոկոսով **(հատոր 1-ին, գ.թ. 61):**

4) Անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման 16.02.2016 թվականի վկայականի համաձայն՝ շինարարության շահագործման փաստագրման ակտի շինարարությունը կատարված է 80 տոկոսով **(հատոր 1-ին, գ.թ. 57-58):**

5) Նշված բազմաբնակարան շենքի բնակարաններից սեփականության իրավունքով այլ անձանց են օտարվել 15 բնակարան: Նույն շենքում գտնվող տարածքներից 9-ը վարձակալությամբ տրամադրվել են տարբեր սուբյեկտների: Այդ տարածքների վերաբերյալ կնքված 9 վարձակալության պայմանագրերից միայն 3-ն են վավերացվել նոտարական կարգով և

միայն այդ 3 պայմանագրերից ծագած իրավունքներն են ենթարկվել պետական գրանցման («Դավիդա» ՍՊԸ, «Նալբանդյան եղբայրներ» ՍՊԸ և Ա/Ձ Կարեն Նալբանդյան (**հատոր 1-ին, գ.թ. 47-56**):

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումը.

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ սույն վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելը պայմանավորված է ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 161-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված հիմքի առկայությամբ՝ նույն հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետի իմաստով, այն է՝ իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետի առնչությամբ առկա է իրավունքի զարգացման խնդիր:

Սույն վճռաբեկ բողոքի *քննության շրջանակներում Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում անդրադառնալ հետևյալ իրավական հարցադրմանը. ծառայությունները փաստացի այլ սուբյեկտի մատուցելու և այդ ծառայությունների դիմաց հարկ վճարող տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից վճարելու դեպքում վերջինիս կողմից այդ ծառայությունների դիմաց կատարված վճարումների ԱԱՀ գումարները կարող են իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով ենթակա լինել հաշվանցման:*

Իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ նույն օրենքի համաձայն ԱԱՀ վճարող անձինք հաշվետու ժամանակաշրջանում պետական բյուջե են վճարում այդ ժամանակաշրջանում իրականացված հարկվող գործարքների (գործառնությունների) հարկվող շրջանառության նկատմամբ հաշվարկված ԱԱՀ-ի գումարը, որից հաշվանցվում (պակասեցվում) են՝ արտադրական և այլ առևտրային նպատակներով հանրապետության տարածքում հաշվետու ժամանակաշրջանում ձեռք բերված այն ապրանքների և ստացված այն ծառայությունների գծով մատակարարների կողմից դուրս գրված հարկային հաշիվներում առանձնացված ԱԱՀ-ի գումարների չափով (...), որոնց դիմաց բանկի կամ փոստի միջոցով մատակարարի բանկային հաշվին կատարվել է վճարում (...):

ՀՀ կառավարությանն առընթեր հարկային պետական ծառայության 05.08.2008 թվականի «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 23-րդ հոդվածի կիրառման որոշ հարցերի վերաբերյալ» թիվ 6 պաշտոնական պարզաբանման 2-րդ կետի համաձայն՝ քանի որ օրենքով հաշվանցում (պակասեցում) կատարելու համար անմիջականորեն ապրանքը ձեռք բերողի կամ անմիջականորեն ծառայությունը ստացողի (այսուհետ՝ գնորդ) կողմից բանկային փոխանցմամբ վճարելու պայման ուղղակիորեն սահմանված չէ՝ ձեռք բերված ապրանքների կամ ստացված ծառայությունների մասով ստացված հարկային հաշիվներում առանձնացված ԱԱՀ-ի գումարները գնորդի կողմից օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով ենթակա են հաշվանցման, եթե ձեռք բերված ապրանքի կամ ստացված ծառայության դիմաց **անմիջականորեն գնորդի կամ այլ անձի** կողմից բանկային փոխանցմամբ կատարվել է վճարում: Ընդ որում՝ այլ անձի կողմից վճարումների դեպքում ձեռք բերված ապրանքի կամ ստացված ծառայության մասով հաշվանցում կարող է կատարվել, եթե բանկային փոխանցմամբ վճարմանը վերաբերվող փաստաթղթով (օրինակ՝ վճարման հանձ-

նարարականով) հիմնավորվում է, որ այլ անձի կողմից վճարումը կատարվել է **գնորդի անունից և գնորդի ձեռք բերված ապրանքի կամ ստացած ծառայության դիմաց**:

Վճուրբել դատարանն արձանագրում է, որ իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետն իրավունք էր վերապահում ԱԱՀ վճարող անձանց պետության հանդեպ ունեցած ԱԱՀ-ի գծով պարտավորությունների մասով կատարելու հաշվանցում հետևյալ պայմանների միաժամանակյա առկայության պարագայում.

1. եթե ԱԱՀ վճարող անձը հաշվետու ժամանակաշրջանում *արտադրական և այլ առևտրային նպատակներով* հանրապետության տարածքում անմիջականորեն ձեռք է բերել ապրանքներ և/ կամ ստացել է ծառայություններ,

2. վերոգրյալ փաստի կապակցությամբ առկա են մատակարարների կողմից դուրս գրված հարկային հաշիվներ,

3. ձեռք բերված ապրանքների և/կամ ծառայությունների դիմաց բանկի կամ փոստի միջոցով մատակարար(ներ)ի բանկային հաշվին կատարվել է վճարում:

Վճուրբել դատարանը, բացահայտելով օրենսդրի կամքը և հիմք ընդունելով քննարկվող իրավակարգավորման կապակցությամբ տրված պաշտոնական պարզաբանման պայմանները, հարկ է համարում նշել, որ ԱԱՀ վճարող անձանց կողմից իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով ԱԱՀ գումարի հաշվանցում կարող է կատարվել, եթե ձեռք բերված ապրանքների կամ ստացված ծառայությունների դիմաց վճարումը կատարվել է ինչպես անմիջականորեն, այնպես էլ այլ անձի կողմից: Ընդ որում, այլ անձի կողմից վճարման պարագայում ԱԱՀ-ի հաշվանցման իրավունքը ծագում է հետևյալ լրացուցիչ պայմանների միաժամանակյա պահպանմամբ՝ **վճարումը կատարվել է գնորդի անունից և գնորդի ձեռք բերված ապրանքի կամ ստացած ծառայության դիմաց**:

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վարչական մարմինը պարտավոր է ապահովել փաստական հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննարկումը՝ բացահայտելով գործի բուր, այդ թվում՝ վարույթի մասնակիցների օգտին առկա հանգամանքները:

Նույն օրենքի 43-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ անձի և վարչական մարմնի փոխհարաբերություններում ապացուցման պարտականությունը կրում է՝

ա) անձը՝ նրա համար բարենպաստ փաստական հանգամանքների առկայության դեպքում.

բ) վարչական մարմինը՝ անձի համար ոչ բարենպաստ փաստական հանգամանքների առկայության դեպքում:

Նույն օրենքի 56-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական ակտը պետք է ձևակերպվի հստակ և հասկանալի: Վարչական ակտի բովանդակությունը պետք է շարադրվի այնպես, որպեսզի դրա հասցեատիրոջ համար ակնառու լինի, թե իրեն ինչ իրավունք է տրամադրվում, իր որ իրավունքն է սահմանափակվում, իրեն ինչ իրավունքից են զրկում, կամ իր վրա ինչ պարտականություն է դրվում:

Նույն օրենքի 57-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գրավոր կամ գրավոր հաստատված վարչական ակտը պետք է պարունակի հիմնավորում, որում պետք է նշվեն համապա-

տասխան որոշում ընդունելու բոլոր էական փաստական և իրավական հիմքերը: Վարչական մարմնի հայեցողական լիազորությունների իրականացման արդյունքում ընդունված վարչական ակտի հիմնավորումից պետք է պարզ լինեն այն նկատառումները, որոնց հիման վրա վարչական մարմինն ընտրել է տվյալ լուծումը:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նախկինում կայացրած որոշմամբ արձանագրել է, որ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 37-րդ հոդվածի 1-ին մասով վարչական մարմինների վրա դրված՝ գործի փաստական հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննարկումն ապահովելու պարտականությունը ենթադրում է, որ վարչական մարմինը պարտավոր է իրականացնել այն բոլոր իրավաբանական և փաստական հանգամանքների մանրամասն և ամբողջական քննություն, որոնք կարող են էական նշանակություն ունենալ վարչական վարույթի արդյունքում ընդունվելիք վարչական ակտի համար: Բացի այդ, վարչական մարմինը պետք է յուրաքանչյուր կոնկրետ գործով ձեռք բերի ամբողջական և հավաստի տեղեկատվություն ընդունվելիք որոշման համար էական նշանակություն ունեցող փաստերի վերաբերյալ (*տե՛ս, «Թալգրիզ Գրուպ» ՍՊԸ-ն ընդդեմ ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի թիվ ՎԴ/3580/05/15 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 07.04.2018 թվականի որոշումը*):

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով վարչական ակտի հիմնավորվածության պահանջին, նախկինում կայացրած որոշմամբ արձանագրել է, որ օրենսդիրը հստակ սահմանել է, որ վարչական ակտը պետք է հիմնավորում պարունակի: Վարչական ակտում պետք է նշվեն համապատասխան վարչական ակտ ընդունելու համար բոլոր էական փաստական և իրավական հիմքերը: Օրենսդրի կողմից վարչական ակտի հիմնավորում պարունակելու պահանջն ինքնանպատակ չէ, այն հնարավորություն է տալիս շահագրգիռ անձանց, ովքեր համաձայն չեն ընդունված վարչական ակտի հետ, վարչական բողոք կամ դատարան հայց ներկայացնելով՝ գործնականում իրացնել իրենց արդյունավետ իրավական պաշտպանության և դատարան դիմելու հիմնարար իրավունքները: Միաժամանակ, վարչական մարմնի կողմից ընդունված հիմնավորված վարչական ակտը գործնականում իրական հնարավորություն է տալիս վարչական բողոքը քննարկող վարչական մարմնին կամ այն քննող դատարանին պարզելու այն փաստական և իրավական հիմքերը, որոնք վարչական ակտն ընդունած վարչական մարմինը դրել է իր որոշման հիմքում: Այսպիսով, հաշվի առնելով այն, թե ինչ նպատակով է օրենսդիրը նախատեսել վարչական ակտի հիմնավորված լինելու պահանջը, սույն պահանջի կատարումը չի կարող մեկնաբանվել այնպես, որ այն միայն նշանակի վարչական մարմնի պարտականություն՝ իր ընդունված վարչական ակտում լուրջ հիշատակելու կիրառվող իրավական ակտը կամ իրավական նորմը: Վարչական մարմինը վարչական ակտ կայացնելիս պարտավոր է հիմնավորելու որոշման մեջ վկայակոչված իրավական նորմերի կիրառելիությունը՝ նշելով կիրառման ենթակա կոնկրետ իրավական նորմը, դրա համապատասխան մասը կամ կետը՝ բացահայտելով կոնկրետ գործի փաստական հանգամանքների նկատմամբ կիրառման ենթակա իրավական նորմի բովանդակությունը (*տե՛ս «Ինեկորանկ» ՓԲԸ-ն ընդդեմ ՀՀ արդարադատության նախարարության դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության թիվ ՎԴ/2127/05/11 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 18.07.2014 թվականի որոշումը*):

«Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մա-

սին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ստուգումն օրենքի հիման վրա իրականացվող ընթացակարգ է, որով պարզվում է տնտեսավարող սուբյեկտի ներկայացրած հաշվետվությունների, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ նախատեսված հայտարարագրերի, հարկերի և պարտադիր այլ վճարների գծով նախատեսված հաշվարկների, ելակետային տվյալների, այլ փաստաթղթերի (այսուհետ՝ հաշվետվություն) արժանահավատությունը և վերջինիս ծավալված փաստացի գործունեության համապատասխանությունն օրենքների և այլ իրավական ակտերի պահանջներին:

«Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ ստուգումները կարող են լինել թեմատիկ՝ ուղղված տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության հետ կապված առանձին տարրերի փաստացի իրավիճակը պարզելուն, կամ համալիր՝ ուղղված տնտեսավարող սուբյեկտի ամբողջ ֆինանսատնտեսական գործունեության փաստացի իրավիճակը պարզելուն: Թեմատիկ են հարկային, մաքսային, պարտադիր սոցիալական ապահովության, բնօգտագործման, բնապահպանական և օրենքով սահմանված այլ պարտադիր վճարների հաշվարկման ու վճարման ճշտությունը պարզելուն ուղղված ստուգումները, պետական բյուջեի հետ փոխհարաբերությունների ճշտության ստուգումները (...):

«Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ստուգման նպատակը տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության ոլորտում օրենքի և այլ իրավական ակտերի հիման վրա պետական մարմիններին ներկայացված կամ հրապարակված հաշվետվությունների արժանահավատությունը պարզելը, Հայաստանի Հանրապետության օրենքների ու այլ իրավական ակտերի պահանջների կատարման նկատմամբ պետական հսկողություն իրականացնելը և տնտեսավարող սուբյեկտի գույքային իրավունքները պաշտպանելը, իսկ Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքին համապատասխան նշանակված ստուգումների դեպքում նաև տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության հետ կապված առանձին տարրերի փաստացի իրավիճակը պարզելն է:

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածի բովանդակությունից հետևում է, որ ստուգումն իրավական նորմերով կարգավորվող ընթացակարգ է, որի միջոցով պետությունը պարզում է Հայաստանի Հանրապետությունում տնտեսական գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների կողմից իրենց գործունեության վերաբերյալ պետությանը տրամադրվող տեղեկությունների արժանահավատությունը և այդ գործունեության համապատասխանությունն իրավական ակտերի պահանջներին: Ստուգման՝ որպես իրավական գործընթացի անհրաժեշտությունն առավելապես պայմանավորված է տնտեսական գործունեության բազմազանության, դրանում մեծ քանակությամբ սուբյեկտների ներգրավվածության պայմաններում տնտեսավարող սուբյեկտների՝ պետության հանդեպ ունեցած պարտականությունների կատարման ապահովման նկատառումով:

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ եթե տնտեսավարողի մոտ պետական բյուջեի հետ փոխհարաբերությունների ճշտության թեմատիկ ստուգման արդյունքում պարզվում է, որ տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտը խախտել է իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածը, այսինքն՝ իր կողմից վճար-

ման ենթակա ավելացված արժեքի հարկի գումարից ապօրինի կերպով կատարել է հաշվանցումներ, ապա այդ հանգամանքը պետք է հստակ և հիմնավորված նկարագրվի ստուգման ակտում:

Ստուգման ակտը պետք է բովանդակի իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի այն կոնկրետ դրույթը, որը, ըստ վարչական մարմնի, խախտվել է տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից: Ավելին, քննարկվող պարագայում ստուգման ակտը պետք է կազմվի այնպես, որ հնարավոր լինի պարզել, թե որքան է կազմում հաշվետու ժամանակաշրջանում տնտեսվարողի կողմից վճարման ենթակա ավելացված արժեքի հարկի իրական գումարը, հաշվետու ժամանակաշրջանում ավելացված արժեքի հարկից օրինական հաշվանցման ենթակա գումարի չափը, տնտեսվարողի կողմից ապօրինի կերպով կատարված հաշվանցման գումարի չափը, ինչպես նաև դրա նկատմամբ հաշվարկվող տույժերի ու տուգանքների գումարը: Այլ կերպ ասած՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 9-րդ և 10-րդ կետերի ուժով ստուգման ակտում պետք է շարադրվեն տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից իր հաշվետվություններում ավելացված արժեքի հարկի գծով իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի խախտմամբ կատարված հաշվանցը և այդ հաշվանցի ապօրինի լինելու վերաբերյալ վարչական մարմնի համապատասխան հիմնավորումները: Բացի այդ, նշված իրավախախտման համար տնտեսվարող սուբյեկտին պատասխանատվության ենթարկող ստուգման ակտի վիճարկման դեպքում վարչական մարմինը պարտավոր է դատարան ներկայացնել ստուգման ընթացքում ձեռք բերված և վերոգրյալ փաստական հանգամանքները հիմնավորող համապատասխան ապացույցները:

Ըստ այդմ՝ ԱԱՀ վճարող անձի կողմից իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտման հանգամանքը պարզելու նպատակով վարչական մարմինը վարչական վարույթի շրջանակներում պարտավոր է բացահայտել, թե ով է տվյալ դեպքում անմիջականորեն ապրանք ձեռք բերող կամ անմիջականորեն ծառայություն ստացող սուբյեկտը, ով է ձեռք բերված ապրանքի կամ ստացված ծառայության դիմաց վճարում կատարող սուբյեկտը, և արդյոք պահպանվել են վճարման կանոնները, այն է՝ վճարումը կատարվել է անմիջականորեն գնորդի կողմից, թե այլ անձի կողմից՝ գնորդի անունից և գնորդի ձեռք բերված ապրանքի կամ ստացված ծառայության դիմաց:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նախկինում կայացրած որոշմամբ արձանագրել է, որ ստուգման ակտի դատական կարգով բողոքարկման արդյունքում հարուցված գործի քննության ընթացքում վարչական դատարանը պետք է նախևառաջ պարզի այն հանգամանքը, թե արդյոք ստուգման ակտը համապատասխանում է «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքի վերոգրյալ պահանջներին, և ստուգման ակտում շարադրված իրավախախտման նկարագրությունը հիմնավորվում է արդյոք ստուգմամբ ձեռք բերված ապացույցներով, քանի որ ստուգման ակտը կարող է համարվել իրավաչափ վարչական վարույթի (ստուգման) ընթացքում ձեռք բերված և դատարանի գնահատմանը ներկայացված ապացույցներով հիմնավորված լինելու դեպքում միայն ***(տես «Արթիկի «Ստեկլոմաշ» ԲԲԸ-ն ընդդեմ Գյումրու փարածքային հարկային տեսչության թիվ***

ՎԴ5/051905/13 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 07.04.2017 թվականի որոշումը):

Վճռաբեկ դատարանի իրավական դիրքորոշման կիրառումը սույն գործի փաստերի նկատմամբ.

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ սույն վարչական գործով Ընկերությունը վիճարկել է Կոմիտեի Վանաձորի տարածքային հարկային տեսչության 18.05.2017 թվականի թիվ 1011913 ստուգման ակտը, որի 3-րդ կետով Ընկերությանը վերագրվել է իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջների խախտում:

Դատարանը, հայցը բավարարելով, պատճառաբանել է, որ «*տվյալ դեպքում վիճարկվող վարչական ակտը կայացվել է «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 9-րդ և 10-րդ կետերով նման ակտերին ներկայացվող պահանջների էական խախտումներով, այն առումով, որ վիճարկվող վարչական ակտում տրված չեն ավելացված արժեքի հարկի գծով Ընկերության կատարած հաշվանցի ապօրինի լինելու վերաբերյալ վարչական մարմնի համապատասխան հիմնավորումները, հետևաբար, վարչական ակտի անորոշությունը միանգամայն բավարար հիմք է վիճարկվող վարչական ակտը վարույթային կանոնների խախտումներով ընդունված լինելու հիմքով վերացնելու համար: Դատարանն անդրադարձել է նաև նյութաիրավական առումով դրա անվավերության հիմքերին և նշել, որ Ընկերությունը Լոռու մարզի Վանաձոր քաղաքի Տիգրան Մեծ պողոտայի թիվ 73 հասցեում իրականացրել է շինարարական աշխատանքներ, ինչը հաստատվում է Ընկերության կողմից ներկայացված՝ ստուգմամբ ընդգրկվող ժամանակահատվածում Ընկերությունում աշխատողների աշխատաժամանակի հաշվարկի տեղեկագրով և հրամանագրքից կատարված պատճենով, ըստ որոնց՝ այդ ժամանակ, մինչև 31.03.2016 թվականը, Ընկերությունն ունեցել է 5 աշխատող՝ տնօրեն, գլխավոր հաշվապահ, հաշվապահ, գանձապահ և բանվոր, նույն ժամանակահատվածում դուրս գրված ապրանքների մատակարարման հարկային հաշիվներ՝ շինարարական նյութերի ձեռքբերման մասին, ինչպես նաև բազմաբնակարան շենքին կից ժամանակավոր տաղավարի շինարարության 2016 թվականի փետրվար ամսվա ընթացքում կատարված աշխատանքների վերաբերյալ թիվ 1 ակտի պատճենը, որոնցից ուղղակիորեն հետևում է, որ Ընկերությունը ստուգմամբ ընդգրկող ժամանակահատվածում, այդուհանդերձ իրականացրել է այնպիսի գործունեություն, որն օբյեկտիվորեն ենթադրում է էլեկտրաէներգիայի և բնական գազի սպառում: Դատարանը, գտնելով, որ հայցվոր Ընկերության մոտ առկա է եղել առևտրային նպատակը, նշել է, որ վճարի դիմաց տարածքները վարձակալության հանձնելն իր բնույթով առևտրային գործունեություն է, և որպես այդպիսին, ելնելով մրցակցային շուկայի կանոններից, գույքը կարող է վարձակալության հանձնվել թե կոմունալի ծախսերը վարձավճարի մեջ ներառելով, թե՛ առանձին, ինչի առումով վարույթ իրականացնող պաշտոնավար անձի պարտականությունն է եղել հետազոտել օրենքով սահմանված կարգով հայցվորի և վարձակալների միջև կնքված բոլոր վարձակալության պայմանագրերը և պարզել՝ ինչ կարգով և որ սուբյեկտն է կրել այդ վճարումները կատարելու պարտականությունը, և միայն դրանից հետո որոշել հայցվորն առևտրային նպատակ հետապնդել է, թե՛ ոչ, մինչդեռ տվյալ պարագայում նման ուսումնասի-*

րություն չի կատարվել»:

Վերաքննիչ դատարանը, մերժելով Կոմիտեի վերաքննիչ բողոքը, ըստ էության հիմնավոր է համարել Դատարանի վերոգրյալ պատճառաբանությունները: Վերաքննիչ դատարանը միաժամանակ հավելել է, որ *ստուգման ընթացքում վարչական մարմնի կողմից ձեռք չեն բերվել այնպիսի ապացույցներ, որոնց համակցությունը բավարար կլիներ հաստատված համարելու էլեկտրաէներգիայի և բնական գազի՝ Ընկերության կողմից ոչ արտադրական նպատակներով ձեռք բերված լինելու փաստական հանգամանքը: Տվյալ դեպքում հիմնավորված չէ նաև այն հանգամանքը, որ էլեկտրաէներգիայի և բնական գազի ձեռքբերման ժամանակ Ընկերության մոտ առկա չի եղել առևտրային նպատակ:*

Վերը նշված իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո համադրելով սույն գործի փաստերը և գնահատելով Վերաքննիչ դատարանի եզրահանգումների հիմնավորվածությունը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ սույն գործով վիճարկվող վարչական ակտի հետազոտությունից հետևում է, որ դրանում բացահայտված չէ Ընկերությանը վերագրվող խախտման էությունը, մասնավորապես՝ այն, թե ինչպես է դրսևորվել իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջների խախտումը, ինչն արդեն իսկ բավարար էր նշված վիճարկվող վարչական ակտը վերացնելու համար, որպիսի իրավաչափ եզրահանգման և հանգել են ստորադաս դատարանները:

Միևնույն ժամանակ նկատի ունենալով, որ ստորադաս դատարանները, հաշվի առնելով գործի դատաքննության ընթացքում Դատարանում պատասխանողի ներկայացուցիչների կողմից տրված բացատրությունները և ապացույցները, վիճարկվող վարչական ակտը գնահատել են նաև նյութաիրավական առումով, Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում այս առումով ևս անդրադառնալ ստորադաս դատարանների եզրահանգումների իրավաչափությանը և հիմնավորվածությանը: Այսպես, պատասխանողի ներկայացուցիչների բացատրությունների համաձայն՝ վարչական վարույթի շրջանակներում ձեռք բերված մեկ վարձակալության պայմանագրով և մեկ առուծախի պայմանագրով հիմնավորվել է փաստն առ այն, որ *Ընկերությունը իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով չի հանդիսացել սպառված էլեկտրաէներգիայի և բնական գազի անմիջական ձեռքբերող, ինչպես նաև՝ այդ էլեկտրաէներգիան և բնական գազը չի սպառել առևտրային նպատակով:* Մինչդեռ, ինչպես իրավաչափորեն եզրահանգել են ստորադաս դատարանները, վերոգրյալ ապացույցները չէին կարող բավարար հիմք հանդիսանալ պատասխանողի համար հաստատված համարելու այն փաստական հանգամանքը, որ Ընկերությունը չի հանդիսացել սպառված էլեկտրաէներգիայի և բնական գազի անմիջական ձեռքբերողը, քանի որ վարձակալության պայմանագիրը նոտարական վավերացում չունի, ինչն արդեն իսկ հանգեցնում է այդ պայմանագրի առոչինչ լինելուն, իսկ ինչ վերաբերում է առուծախի պայմանագրին, ապա միայն նշված պայմանագրով չի կարող հիմնավորվել Ընկերության՝ անմիջական սպառող չլինելու հանգամանքը:

Անդրադառնալով Ընկերության՝ առևտրային նպատակով տարածքը շահագործելու հարցին՝ ստորադաս դատարաններն արձանագրել են, որ 16.10.2013 թվականի շինության շահագործման փաստագրման թիվ 85 ակտի համաձայն՝ Լոռու մարզի Վանաձոր քաղաքի Տիգրան Մեծ պողոտայի թիվ 73 բազմաբնակարան շենքի շինարարությունը կատարված է 80 տոկո-

սով: Ավարտվածության նույն տոկոսն է արձանագրված նաև անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման 16.02.2016 թվականի վկայականում: Ընկերության տնօրենի 2016 թվականի «Տիգրան Մեծ թիվ 73 բազմաբնակարան շենքին կից ժամանակավոր տաղավարի շինարարության փետրվար ամսվա ընթացքում կատարված աշխատանքների» թիվ 1 ակտում նկարագրված աշխատանքների (ծածկի քառակուսի մետաղական խողովակի տեղադրում, ծածկի իրականացում ալիքավոր գունավոր թիթեղից, ներքին պատերի սվաղում գիպսային շաղով, կախովի առաստաղի իրականացում, ապակեպատման աշխատանքներ, էլեկտրական վահանի տեղադրում և այլն) բնույթից ակնհայտ է, որ 2016 թվականի փետրվար ամսվա ընթացքում նշված հասցեում կատարվել են շինարարական աշխատանքներ:

ՀՀ կառավարության 25.08.2005 թվականի թիվ 1471-Ն որոշման թիվ 1 հավելվածի համաձայն՝ Ընկերությունում աշխատողների աշխատաժամանակի հաշվարկի տեղեկագրերում ներառված տեղեկությունների համաձայն՝ Ընկերությունը մինչև 31.03.2016 թվականն ունեցել է 5 աշխատող՝ տնօրեն, գլխավոր հաշվապահ, հաշվապահ, գանձապահ, բանվոր: Վարչական գործի նյութերում առկա են ենթադրյալ խախտումների կատարման ժամանակահատվածում դուրս գրված ապրանքների մատակարարման հարկային հաշիվներ՝ շինարարական նյութերի ձեռքբերման մասին:

Վերոնշյալ հանգամանքները հիմք են տվել ստորադաս դատարաններին եզրահանգելու, որ Ընկերությունը, հանդիսանալով շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող սահմանափակ պատասխանատվությամբ կազմակերպություն, վերոնշյալ տարածքում շինարարական գործունեություն է ծավալել առևտրային նպատակով, այն է՝ նշված հասցեում կառուցվող մակերեսները հետագայում վաճառելու կամ վարձակալության հանձնելու համար, ըստ այդմ էլ՝ էլեկտրաէներգիայի և գազի սպառումը նույնպես իրականացվել է հենց այդ նպատակով:

Միաժամանակ ստորադաս դատարանները եզրահանգել են, որ սույն գործով վիճարկվող ստուգման ակտի կայացմանն ուղղված վարչական վարույթն իրականացվել է այդպիսի վարույթներին օրենսդրությամբ ներկայացված պահանջների էական խախտումներով, մասնավորապես՝ ստուգման ակտով Ընկերությանն առաջադրված լրացուցիչ հարկային պարտավորության չափը որոշվել է՝ հիմք ընդունելով Վանաձորի Տիգրան Մեծի թիվ 73 շենքում սպառված ողջ բնական գազի և էլեկտրաէներգիայի համար կատարված վճարումներով հաշվարկված և պակասեցված ԱԱՀ գումարների չափը, առանց պատշաճ կարգով պարզելու, թե այդ շենքում տարածքներ վարձակալած **(այդ թվում տարածքները փաստացի զբաղեցնող)** սուբյեկտներն ինչ կարգով են կատարել իրենց սպառած բնական գազի և էլեկտրաէներգիայի վճարումները, առանձին են դրանց դիմաց վճարել, թե այդ վճարը ներառված է եղել վարձակալության վճարների մեջ: Բացի այդ, չեն պարզվել և դրա հետևանքով վիճարկվող ակտով առաջադրված լրացուցիչ հարկային պարտավորության կազմի մեջ են ընդգրկվել նաև հենց Ընկերության կողմից արտադրական նպատակներով սպառված բնական գազի և էլեկտրաէներգիայի դիմաց կատարված վճարումներով համապատասխան պակասեցումները:

Վերոգրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը հիմնավոր է համարում ստորադաս դատարանների՝ վերը նշված պատճառաբանությունները, և գտնում է, որ դրանք բավարար են եղել 18.05.2017 թվականի թիվ 1011913 ակտը «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 63-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի հիմքով անվավեր ճանաչելու համար:

Ամփոփելով վերոգրյալ իրավական և փաստական վերլուծությունները՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ վճռաբեկ բողոքի հիմքի առկայությունը բավարար չէ Վերաքննիչ դատարանի դատական ակտը բեկանելու համար, քանի որ Վերաքննիչ դատարանը կայացրել է գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտ: Հետևաբար, սույն գործով անհրաժեշտ է կիրառել ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 169-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով սահմանված՝ ստորադաս դատարանի դատական ակտն անփոփոխ թողնելու Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունը:

5. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումները դատական ծախսերի բաշխման վերաբերյալ.

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 56-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատական ծախսերը կազմված են պետական տուրքից և գործի քննության հետ կապված այլ ծախսերից:

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 60-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կողմը, որի դեմ կայացվել է վճիռ, կամ որի բողոքը մերժվել է, կրում է Հայաստանի Հանրապետության դատական դեպարտամենտի՝ վկաներին և փորձագետներին վճարած գումարների հատուցման պարտականությունը, ինչպես նաև մյուս կողմի կրած դատական ծախսերի հատուցման պարտականությունը այն ծավալով, ինչ ծավալով դրանք անհրաժեշտ են եղել դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ իրականացման համար: Դատական պաշտպանության այն միջոցի հետ կապված ծախսերը, որ իր նպատակին չի ծառայել, դրվում են այդ միջոցն օգտագործած կողմի վրա, անգամ եթե վճիռը կայացվել է այդ կողմի օգտին:

Վճռաբեկ դատարանի գնահատմամբ ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի կողմից վճռաբեկ բողոքի համար պետական տուրքը վճարված լինելու պարագայում պետական տուրքի հարցը պետք է համարել լուծված՝ նկատի ունենալով, որ վերջինիս բողոքը ենթակա է մերժման:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 169-171-րդ հոդվածներով, 172-րդ հոդվածի 1-ին մասով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը մերժել: ՀՀ վերաքննիչ վարչական դատարանի 13.03.2019 թվականի որոշումը թողնել անփոփոխ:
2. Դատական ծախսերի հարցը համարել լուծված:
3. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից, վերջնական է և բողոքարկման ենթակա չէ:

LԴ/0462/02/15

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱԼԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒՀԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)

2022 թվականի հունվարի 19-ին

գրավոր ընթացակարգով քննելով Տիգրան Խառատյանի վճռաբեկ բողոքը ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 12.02.2019 թվականի որոշման դեմ՝ ըստ հայցի Մանուշ Մկրտչյանի ընդդեմ Տիգրան Խառատյանի, Սուսաննա և Անահիտ Զոհրանյանների՝ բնակարանի նկատմամբ սեփականության և հողամասի նկատմամբ կառուցապատման իրավունքները ճանաչելու պահանջների մասին, ու ըստ հակընդդեմ հայցի Տիգրան Խառատյանի ընդդեմ Մանուշ Մկրտչյանի՝ ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը բաց թողնելու պատճառը հարգելի համարելու և ժառանգությունն ընդունած ժառանգ ճանաչելու պահանջի մասին,

Պ Ա Ր Չ Ե Ց

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը.

Դիմելով դատարան՝ Մանուշ Մկրտչյանը պահանջել է Վանաձոր քաղաքի Թատերական փողոց թիվ 8 շենքի թիվ 9 բնակարանի նկատմամբ ճանաչել իր սեփականության իրավունքը, ինչպես նաև Վանաձոր քաղաքի Թատերական փողոց թիվ 8/9 հողամասի նկատմամբ ճանաչել իր կառուցապատման իրավունքը:

Հակընդդեմ հայցով դիմելով դատարան՝ Տիգրան Խառատյանը պահանջել է հարգելի համարել, ըստ կտակի, ժառանգությունն ընդունելու ժամկետն իր կողմից բաց թողնելու պատճառը և իրեն ճանաչել ժառանգատու Արամայիս Զոհրանյանի՝ ըստ կտակի ժառանգությունն ընդունած ժառանգ:

ՀՀ Լոռու մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի (դատավոր՝ Ա. Մկրտչյան) (այսուհետ՝ Դատարան) 04.09.2018 թվականի վճռով հայցը բավարարվել է, իսկ հակընդդեմ հայցը՝ մերժվել:

ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի (այսուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան) 12.02.2019 թվականի որոշմամբ Տիգրան Խառատյանի և Սուսաննա Զոհրանյանի կողմից բերված վերաքննիչ բողոքները բավարարվել են մասնակիորեն: Որոշվել է Դատարանի 04.09.2018 թվականի վճիռը՝ «ժառանգությունն ընդունած լինելու հիմքով ՀՀ Վանաձոր քա-

ղաքի Թատերական փողոցի թիվ 8 շենքի թիվ 9 բնակարանի նկատմամբ ճանաչել Մանուշ Արամայիսի Մկրտչյանի սեփականության իրավունքը» մասով, բեկանել և գործն այդ մասով ուղարկել նույն դատարան սահմանված ծավալով նոր քննության: Դատարանի 04.09.2018 թվականի վճիռը՝ մնացած մասով, թողնվել է անփոփոխ:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել Տիգրան Խառատյանը (ներկայացուցիչ՝ Արտակ Ոսկանյան):

Վճռաբեկ բողոքի պատասխան է ներկայացրել Մանուշ Մկրտչյանը (ներկայացուցիչ՝ Կարեն Թումանյան):

2. Վճռաբեկ բողոքի հիմքը, հիմնավորումները և պահանջը.

Սույն վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքի սահմաններում ներքոհիշյալ հիմնավորումներով.

Վերաքննիչ դատարանը խախտել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետը, չի կիրառել 01.01.2012 թվականից ուժի մեջ մտած խմբագրությամբ գործող «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պեղական գրանցման մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետը, որը պետք է կիրառեր, կիրառել է «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածի 1-ին մասը, որը ենթակա չէր կիրառման:

Բողոք բերած անձը նշված պնդումը պատճառաբանել է հետևյալ փաստարկներով.

Վերաքննիչ դատարանը կասկածի տակ է դրել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետի վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 06.07.2007 թվականի թիվ 3-753 (ՎԴ) և 10.10.2007 թվականի թիվ 3-1345 (ՎԴ) որոշումներով արտահայտված իրավական դիրքորոշումների իրավաչափությունը, ինչը խաթարում է արդարադատության բուն էությունը:

Վերաքննիչ դատարանն անտեսել է, որ Տիգրան Խառատյանը՝ որպես, ըստ կտակի, ժառանգ, ունեցել է սուբյեկտիվ իրավունք ժառանգելու ժառանգատու Արամայիս Զոհրաբյանի ունեցվածքը, սակայն ժառանգության բացման օրվանից օրենքով սահմանված վեցամսյա ժամկետում ժառանգության բացման վայրի՝ «Վանաձոր» նոտարական տարածքի նոտարին, ըստ կտակի, ժառանգությունն ընդունելու մասին դիմում չի ներկայացրել, քանի որ իր այդ սուբյեկտիվ իրավունքի գոյության մասին օբյեկտիվ պատճառներով չի իմացել:

Միաժամանակ, Վերաքննիչ դատարանը հաշվի չի առել, որ ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը բաց թողնելու պատճառները հարգելի համարելու հիմք է հանդիսանում նաև կտակի առկայության մասին ժառանգի տեղյակ չլինելը, իսկ դատարանն այդ հիմքով ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը բաց թողնելու պատճառը հարգելի համարելով կարող է ժառանգին ճանաչել ժառանգությունն ընդունած այն դեպքում, երբ ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը բաց թողած ժառանգը դիմել է դատարան այդ ժամկետը բաց թողնելու պատճառները վերացվելուց հետո վեց ամսվա ընթացքում:

Վերաքննիչ դատարանը հաշվի չի առել, որ ժառանգատու Արամայիս Զոհրանյանը մահացել է 25.06.2014 թվականին, իսկ նրա կտակի առկայության մասին Տիգրան Խառատյանը տեղեկացել է՝ ըստ կտակի ժառանգությունն ընդունելու սահմանված վեցամսյա ժամկետի ավարտից հետո՝ 2015 թվականի ապրիլ ամսին, երբ ստացել է դատարանի կողմից իրեն ուղարկված սույն քաղաքացիական գործով Մանուշ Մկրտչյանի կողմից ներկայացված հայցադիմումը: Այսինքն, Արամայիս Զոհրանյանի ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը բաց

թողնելու պատճառները վերացվել են 2015 թվականի ապրիլ ամսին, որից հետո երկամսյա ժամկետում՝ մինչև ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը բաց թողնելու պատճառի վերանալուց հետո դատարան դիմելու համար սահմանված վեցամսյա ժամկետի ավարտը, Տիգրան Խառատյանը հակընդդեմ հայցով դիմել է դատարան:

Վերաքննիչ դատարանն անտեսել է, որ Տիգրան Խառատյանն օրենքի ուժով համարվում է Վանաձոր քաղաքի Թատերական փողոցի թիվ 8 շենքի, թիվ 9 բնակարանի ¼ մասի սեփականատեր դեռևս 1994 թվականից: Դատարանը, սակայն, վճռով ճանաչել է Մանուշ Մկրտչյանի սեփականության իրավունքը վիճելի ամբողջ բնակարանի նկատմամբ՝ Տիգրան Խառատյանին զրկելով դրա ¼ մասի նկատմամբ ունեցած սեփականության իրավունքից:

Սույն գործով Վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառության համար, քանի որ բողոքարկվող դատական ակտում և բազմաթիվ այլ գործերով ստորադաս դատարանների օրինական ուժի մեջ մտած մի շարք դատական ակտերում միևնույն՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետում ամրագրված նորմը կիրառվել է հակասող՝ այնպիսի մեկնաբանությամբ, որ կտակի մասին չիմանալը հանդիսանում է ժառանգությունն ընդունելու օրենքով սահմանված ժամկետը բաց թողնելու հարգելի պատճառ, որը հիմնավոր համարվելու դեպքում դատարանը կարող է ժառանգի դիմումի հիման վրա վերջինիս ճանաչել ժառանգությունն ընդունած ժառանգ:

Վերոգրյալի հիման վրա բողոք բերած անձը պահանջել է բեկանել Վերաքննիչ դատարանի 12.02.2019 թվականի որոշումը և փոփոխել այն՝ հայցն ամբողջությամբ մերժել, իսկ հակընդդեմ հայցը բավարարել:

2.1 Վճռաբեկ բողոքի պատասխանի հիմնավորումները.

Տիգրան Խառատյանն իմացել է ժառանգության բացման մասին, իմացել է ժառանգատուի մահվան փաստի մասին: Միաժամանակ, կտակի առկայության մասին տեղյակ չլինելը, որպես առանձին գործող պայման, օրենսդրությամբ նախատեսված չէ: Հետևաբար, չի կարող դատարանն օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքերին ավելացնել այլ հիմքեր: Այսինքն, կտակի առկայության մասին տեղյակ լինելու պարտավորություն սահմանված չէ, սակայն, եթե ժառանգը տեղյակ է ժառանգության բացման, այսինքն՝ ժառանգատուի մահվան մասին, ապա կտակի առկայության մասին իմանալը պետք է բխի նրա գործողություններից և շահագրգռվածությունից:

Միաժամանակ, ի հակադրումն բողոք բերած անձի վկայակոչած դատական ակտերի, առկա են մի շարք այլ դատական ակտեր, որոնցով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետը կիրառվել է այն մեկնաբանությամբ, որ կտակի մասին չիմանալը չի կարող համարվել ժառանգության ընդունման ժամկետը հարգելի համարելու հիմք:

3. Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեցող փաստերը.

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեն հետևյալ փաստերը՝

1) ՔԿԱԳ Կիրովականի տարածքային բաժնի կողմից 19.06.1963 թվականին տրված թիվ Լ-3Ջ 637364 ծննդյան վկայականի համաձայն՝ Մանուշ Արամայիսի Զոհրանյանը ծնվել է 20.05.1963 թվականին, հայրն է՝ Արամայիս Հմայակի Զոհրանյանը, մայրը՝ Հրանուշ Ոսկանի

Աբրահամյանը (**հատոր 1-ին, գ.թ. 22**).

2) ՔԿԱԳ Վանաձորի տարածքային բաժնի կողմից 02.07.2014 թվականին տրված թիվ ԱԲ152599 մահվան վկայականի համաձայն՝ Արամայիս Հմայակի Ջոհրանյանը մահացել է 25.06.2014 թվականին, որի վերաբերյալ մահվան ակտերի գրանցման գրքում կատարվել է թիվ 757 գրանցումը (**հատոր 1-ին, գ.թ. 24**).

3) ՀՀ ԿԱ ԱԳԿ ՊԿ Վանաձորի տարածքային ստորաբաժանման կողմից 04.06.2008 թվականին տրված թիվ 1930015 վկայականի համաձայն՝ Լոռու մարզ, քաղաք Վանաձոր, Թատերական փողոցի թիվ 8/9 հասցեի հողամասի նկատմամբ գրանցվել է Արամայիս Հմայակի Ջոհրանյանի կառուցապատման իրավունքը՝ թիվ 2431, 29/05/2008 հաստատված կառուցապատման պայմանագրի հիման վրա (**հատոր 1-ին, գ.թ. 25-26**).

4) ՀՀ ԿԱ ԱԳԿ ՊԿ Վանաձորի տարածքային ստորաբաժանման կողմից 12.05.2003 թվականին տրված թիվ 1719159 վկայականի համաձայն՝ քաղաք Վանաձոր, Թատերական փողոցի թիվ 8 շենքի թիվ 9 բնակարանի նկատմամբ գրանցվել է Արամայիս Հմայակի Ջոհրանյանի սեփականության իրավունքը՝ 27.05.1994 թվականի Վանաձորի քաղ. գործկոմի թիվ 10/13-68 որոշման հիման վրա (**հատոր 1-ին, գ.թ. 27-28**).

5) «Վանաձոր» նոտարական տարածքի նոտար Մ. Ասլանյանի կողմից 26.07.2013 թվականին վավերացված և սեղանամատյանում թիվ 3125 համարի տակ գրանցված կտակի համաձայն՝ Արամայիս Ջոհրանյանն իրեն պատկանող ամբողջ շարժական և անշարժ գույքը, որտեղ էլ այն գտնվի, ինչից էլ որ այն կայանա, որն առ իր մահվան օրը պատկանելիս է եղել իրեն, կտակում է Տիգրան Խառատյանին (**հատոր 1-ին, գ.թ. 49**).

6) Համաձայն Մանուշ Մկրտչյանի կողմից 10.12.2014 թվականին Վանաձորի նոտարական տարածք ներկայացրած դիմումի, որը գրանցվել է սեղանամատյանում թիվ 5183 համարի տակ, 25.06.2014 թվականին մահացած հոր՝ Արամայիս Ջոհրանյանին պատկանող ամբողջ գույքն ինքն ընդունում է ըստ օրենքի: Հանգուցյալ Արամայիս Հմայակի Ջոհրանյանը մինչև մահը մշտապես բնակվել է ՀՀ, Լոռու մարզ, ք. Վանաձոր, Թատերական փողոց, շենք 8, բնակարան 9 հասցեում (**հատոր 1-ին, գ.թ. 32**).

7) «Վանաձոր» նոտարական տարածքի նոտար Մ. Ասլանյանի կողմից 20.01.2015 թվականին փաստաբան Կարեն Թումանյանին ուղղված թիվ 18 գրության համաձայն՝ 25.06.2014 թվականին մահացած Արամայիս Ջոհրանյանը 26.07.2013 թվականին կազմել է կտակ: Նրա մահից հետո ըստ կտակի ժառանգություն ընդունելու վերաբերյալ դիմում չի ներկայացվել և ժառանգության իրավունքի վկայագիր չի տրվել (**հատոր 1-ին, գ.թ. 33**).

8) «Վանաձոր» նոտարական տարածքի նոտար Մ. Ասլանյանի կողմից 29.01.2015 թվականին Մանուշ Մկրտչյանին ուղղված թիվ 018 գրության համաձայն՝ քաղաքացի Արամայիս Ջոհրանյանի մահից հետո մնացած ժառանգական գույքի նկատմամբ ժառանգության իրավունքի վկայագիր տալու մասին դիմումին ընթացք չի կարող տրվել, քանի որ հանգուցյալը 26.07.2013 թվականին «Վանաձոր» նոտարական գրասենյակում կազմել է կտակ և ըստ կտակի ժառանգի ժառանգությունն ընդունելու փաստը դեռևս ճշտված չէ (**հատոր 1-ին, գ.թ. 35**).

9) «Վանաձոր» նոտարական տարածքի նոտար Մ. Ասլանյանի կողմից 21.04.2015 թվականին Տիգրան Խառատյանին հասցեագրված թիվ 018 գրության համաձայն՝ Արամայիս Ջոհրանյանի մահից հետո ՀՀ Լոռու մարզի Վանաձոր քաղաքի Թատերական փողոցի թիվ 8

շենքի թիվ 9 բնակարանի և ՀՀ Լոռու մարզի Վանաձոր քաղաքի Թատերական փողոցի թիվ 8/9 հասցեում գտնվող անշարժ գույքի վերաբերյալ ըստ կտակի ժառանգության իրավունքի վկայագիր չի կարող տրվել հանգուցյալի մահից հետո օրենքով սահմանված վեց ամսյա ժամկետում ժառանգություն ընդունելու մասին դիմում չներկայացնելու պատճառով (**հատոր 1-ին, գ.թ. 50**).

10) Համաձայն 18.03.1994 թվականի բնակ. տարածության սեփականաշնորհման մասին դիմումի՝ բնակ. տարածության իրավունք ունեցող չափահասները համաձայնել են, որ Վանաձոր քաղաքի Թատերական փողոցի թիվ 8 շենքի թիվ 9 բնակարանը, որում բնակվում է 1 ընտանիք, 4 մարդ, ձևակերպվի բնակ. տարածության վարձակալ Արամայիս Զոհրանյանի անունով՝ որպես ընտանիքի բոլոր անդամների ընդհանուր համատեղ սեփականություն: Տվյալ բնակ. տարածությունում բնակ. մակերեսի իրավունքով գրանցված բնակվում են՝ Արամայիս Զոհրանյան, ծննդյան թիվ՝ 1933թ., Հրանուշ Աբրահամյան, ծննդյան թիվ՝ 1931թ., Սուսաննա Զոհրանյան, ծննդյան թիվ՝ 1960թ., Տիգրան Խառատյան, ծննդյան թիվ՝ 1987թ. (**հատոր 4-րդ, գ.թ. 14**).

11) Հայաստանի Հանրապետության պատգամավորների Վանաձորի քաղաքային խորհրդի գործադիր կոմիտեի 27.05.1994 թվականի թիվ 10/13-68 որոշման համաձայն՝ գործադիր կոմիտեն որոշել է սեփականաշնորհել Վանաձոր քաղաքի Թատերական փողոցի թիվ 8 շենքի թիվ 9 բնակարանն Արամայիս Զոհրանյանին, որպես ընտանիքի բոլոր անդամների ընդհանուր համատեղ սեփականություն (**հատոր 4-րդ, գ.թ. 13**):

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումները.

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ սույն գործով վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելը պայմանավորված է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 394-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված հիմքի առկայությամբ նույն հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ և 3-րդ կետերի իմաստով, այն է՝ բողոքարկվող դատական ակտում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետի մեկնաբանությունը հակասում է 06.07.2007 թվականի թիվ 3-753 (ՎԴ) և 10.10.2007 թվականի թիվ 3-1345 (ՎԴ) քաղաքացիական գործերով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի որոշումներում տվյալ նորմին տրված մեկնաբանությանը, ինչպես նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետի իրավանորմի կապակցությամբ առկա է իրավունքի զարգացման խնդիր:

Սույն բողոքի քննության շրջանակներում Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում անդրադառնալ հետևյալ իրավական հարցադրմանը.

կտակի գոյության մասին տեղյակ չլինելու պատճառով ժառանգության ընդունման ժամկետի բացթողնումը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածում որպես ժամկետի վերականգնման հիմք չնախատեսելը կարող է արդյոք որակվել իրավունքի բաց և հաղթահարվել իրավունքի անալոգիայի (praeter legem) սկզբունքի կիրառմամբ:

Նշված իրավական հարցադրմանը պատասխանելու համար Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում անդրադառնալ իրավանորմում իրավունքի բացը բնութագրող հատկանիշներին և դրանց հաղթահարման իրավական մեխանիզմներին:

Իրավանորմում իրավունքի բացը դրսևորվում է՝

1. իրավանորմի հիփոթեզում այն նվազագույն վավերապայմանների բացակայությամբ,

որոնք անհրաժեշտ են տվյալ հարաբերության նկատմամբ դիսպոզիցիայում ամրագրված կանոնը կիրառելու համար,

2. իրավանորմի դիսպոզիցիայում ամրագրված այն կանոնակարգման բացակայությամբ, որը թույլ կտա իրավական կարգավորման տակ ներառել տվյալ հասարակական հարաբերությունը,

3. իրավանորմի սանկցիայի և դրա կիրառման դրույթների ոչ բավարար ամրագրմամբ:

Վերոգրյալը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ իրավանորմի բացն այն իրավիճակն է, երբ կոնկրետ իրավանորմի տարրերի կառուցվածքային կազմը հնարավորություն չի տալիս իրավական կարգավորման ենթարկել այն հասարակական հարաբերությունը, որը բովանդակային առումով գտնվում է որևէ իրավական ինստիտուտի կարգավորման տիրույթում: Այդ առումով հարկ է տարանջատել այն դեպքերը, երբ օրենսդրի դիտավորությունը եղել է տվյալ հարաբերությունը դուրս թողնել իրավական կարգավորման ոլորտից և այդ առումով նման հարաբերությանը չտալ իրավահարաբերության որակում, և երբ տվյալ հարաբերությունը դուրս է մնացել իրավական կարգավորումից՝ օրենսդրական անկատարության հետևանքով:

Մասնավորապես՝ օրենսդրական անկատարության դրսևորում է հանդիսանում այն իրավիճակը, երբ օրենքով նախատեսված իրավաբանական փաստի վրա հասնելու արդյունքում, օրենքի ուժով իրավունքի սուբյեկտը ձեռք է բերում կոնկրետ իրավական կարգավիճակ, սակայն բացակայում են այդ կարգավիճակով պայմանավորված սուբյեկտիվ իրավունքների իրականացման իրավական մեխանիզմները: Նման պայմաններում, իրավունքի սուբյեկտը, անկախ օրենքով նախատեսված կարգավիճակ ձեռք բերած լինելու հանգամանքից, իրավական հնարավորություն չի ստանում ներառվելու համապատասխան իրավահարաբերության մեջ և օգտվելու այդ իրավահարաբերության բովանդակությունը կազմող իրավական արդյունավետ միջոցների կիրառումից:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) 13-րդ հոդվածը, սահմանելով իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցից օգտվելու անձի իրավունքը, ազդարարում է, որ յուրաքանչյուր ոք, ում կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքներն ու ազատությունները խախտվում են, ունի պետական մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունք, նույնիսկ եթե խախտումը կատարել են ի պաշտոնե գործող անձինք:

Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան) արձանագրել է, որ Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածը երաշխավորում է ներպետական օրենսդրության մեջ իրավական պաշտպանության այնպիսի միջոցի առկայությունը, որը հնարավոր է դարձնում Կոնվենցիայով նախատեսված իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունը (*տես, Rotaru c. Roumanie [GC], 2000, § 67*):

Մեկ այլ որոշմամբ Եվրոպական դատարանը, անդրադառնալով իրավունքի արդյունավետ պաշտպանության հիմնախնդրին, մասնավորապես նշել է, որ իրավունքի պաշտպանության միջոցը համարվում է «արդյունավետ», եթե այն հնարավորություն է տալիս կանխել խախտումը, դադարեցնել դրա շարունակությունը, կամ ստանալ համապատասխան փոխհատուցում արդեն իսկ տեղի ունեցած խախտման դեպքում (*տես, Kudła c. Pologne [GC], 2000, § 158; Ramirez Sanchez c. France [GC], 2006, § 160*):

Նշված կոնվենցիոն պահանջից ակնհայտ է դառնում, որ պետության պոզիտիվ պար-

տականություններից է հանդիսանում իրավունքի սուբյեկտի համար նախատեսել այնպիսի իրավական մեխանիզմներ, որոնք թույլ կտան նրան, իր կարգավիճակին համապատասխան, իրացնել իրավունքի արդյունավետ միջոցներ:

Հիշատակվածն անմիջականորեն վերաբերում է նաև այն դեպքերին, երբ իրավունքի սուբյեկտին, օրենսդրի կողմից վերապահվելով որոշակի իրավական վիճակ, միաժամանակ չեն ապահովվում նրա սուբյեկտիվ իրավունքների իրականացման համար անհրաժեշտ և բավարար իրավական մեխանիզմները:

Վերոգրյալ թույլ է տալիս եզրակացնել, որ իրավանորմի բացը հանդիսանում է նորմատիվային բնույթ կրող այնպիսի թերություն, որի առկայությունը խաթարում է **սուբյեկտի իրավունքների անարգել իրականացման անհրաժեշտության** նորմ-սկզբունքի պահանջը (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 3-րդ հոդված): Ուստի, պետության պոզիտիվ պարտականության մեջ է մտնում իրավունքի բացի հաղթահարումը: Այդ առումով օրենսդիրը նախատեսել է օրենսդրության անկատարության վերացման այնպիսի ինքնուրույն իրավական մեխանիզմ, ինչպիսին է իրավանորմի բացի հաղթահարումը, որը կարող է իրականացվել իրավակիրառ մարմնի կողմից՝ իրավանորմի բաց պարունակող կոնկրետ իրավանորմի մեկնաբանության միջոցով:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետը սահմանում է, որ ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը բաց թողած ժառանգի դիմումի հիման վրա դատարանը կարող է նրան ճանաչել ժառանգությունն ընդունած՝ հարգելի համարելով ժամկետը բաց թողնելու պատճառները, եթե պարզվի, որ ժամկետը բաց թողնելու պատճառ է դարձել այն հանգամանքը, որ ժառանգը չգիտեր և պարտավոր չէր իմանալ ժառանգության բացման մասին ու պայմանով, որ ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը բաց թողած ժառանգն այդ ժամկետը բաց թողնելու պատճառները վերացվելուց հետո՝ վեց ամսվա ընթացքում, դիմել է դատարան:

Նշված իրավանորմից ակնհայտ է դառնում, որ օրենսդիրն իրավական կարգավորման տիրույթ է ներառում քաղաքացիական իրավունքի այն սուբյեկտներին, որոնք ժառանգական իրավահարաբերությունում ունեն ժառանգի կարգավիճակ: Այսինքն՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածը վերաբերում է այն անձանց, որոնք օրենսդրի կողմից որակվում են որպես ժառանգներ: Այդ առումով գործնական կարևորություն ունի այն հարցի պարզումը, թե օրենսդիրը որ դեպքերում և պայմաններում է անձին որակում ժառանգ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1185-րդ հոդվածը, որում ամրագրված են ժառանգության հիմքերը, սահմանում է, որ ժառանգությունը կատարվում է ըստ կտակի և ըստ օրենքի: Ժառանգությունը կատարվում է ըստ օրենքի, եթե չկա կտակ, կամ դրանով տնօրինված չէ ամբողջ ժառանգության ճակատագիրը:

Նույն օրենսգրքի 1190-րդ հոդվածն ազդարարում է, որ ըստ կտակի և ըստ օրենքի ժառանգներ կարող են լինել ժառանգության բացման օրը կենդանի, ինչպես նաև ժառանգատուի կենդանության ժամանակ սաղմնավորված և ժառանգությունը բացվելուց հետո կենդանի ծնված քաղաքացիները: Ըստ կտակի ժառանգներ կարող են լինել ժառանգության բացման օրը գոյություն ունեցող իրավաբանական անձինք, Հայաստանի Հանրապետությունը և համայնքները, ինչպես նաև օտարերկրյա պետություններն ու միջազգային կազմակերպությունները:

Վերը նշվածը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ ժառանգի կարգավիճակ ձեռք բերելու նպա-

տակով օրենսդիրը ժառանգի համար չի նախատեսել այդ կարգավիճակի ձեռք բերման որևէ գործընթաց: Անձը ժառանգ է դառնում անկախ որևէ գործողություն կատարելու հանգամանքից, օրենքի հիման վրա, ժառանգության բացման փաստի ուժով, երբ ժառանգատուն իր գույքը կամ դրա մի մասը, կտակի միակողմանի գործարքի ուժով, ժառանգում է վերջինիս, իսկ դրա բացակայության դեպքում, ժառանգի կարգավիճակ են ձեռք բերում ժառանգատուի ազգականները՝ ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1216-1219 հոդվածներով սահմանված հերթականության: Փաստորեն, ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում օրենսդիրը ժառանգատու-ժառանգ հարաբերության հիմքում դրել է նրանց միջև գոյություն ունեցող ազգակցական կապը: Դրան համապատասխան, ըստ օրենքի ժառանգման հրավիրված անձի համար, ժառանգության բացված լինելու փաստին տեղյակ լինելու դեպքում, օբյեկտիվ հնարավորություն է ստեղծվում իրազեկվել ժառանգի կարգավիճակ ձեռք բերած լինելու մասին և դրան համապատասխան իրացնելու ժառանգի համար օրենքով նախատեսված իր սուբյեկտիվ իրավունքներն ու պարտականությունները, այլ կերպ ասած՝ ներառվելու ժառանգության ընդունման կամ ժառանգությունից հրաժարվելու գործընթացներին:

Իրավիճակն այլ է ըստ կտակի ժառանգման դեպքում, երբ ժառանգի կարգավիճակի ձեռք բերման համար ազգակցական կապը որոշիչ նշանակություն չի ստանում: Նման պայմաններում, մինչև ժառանգության ընդունման գործընթացին ներգրավվելը, անձը պետք է իրազեկված լինի կտակի ուժով ժառանգության հրավիրված ժառանգի կարգավիճակ ձեռք բերած լինելու մասին: Առավել ևս, երբ կտակը հանդիսանում է միակողմանի գործարք և դրա հրապարակայնությունը կամ կտակի գոյության մասին ժառանգին իրազեկելն օրենքով նախատեսված չէ:

Տվյալ դեպքում, իր կարգավիճակի մասին տեղյակ չլինելու պայմաններում, անձն օբյեկտիվորեն դուրս է մնում ժառանգական իրավահարաբերության մեջ ներառվելու հնարավորությունից: Այդ խոչընդոտը կվերանա այն պահից, երբ նա կիրազեկվի իր վերաբերյալ ժառանգատուի կողմից թողած կտակի գոյության մասին: Այսինքն՝ ժառանգի կարգավիճակի ձեռք բերումը կտակի դեպքում ոչ միայն պայմանավորված է ժառանգության բացման և կտակի գոյության փաստով, **այլև կտակի գոյության մասին իրազեկված լինելու հանգամանքով:** Ուստի, կտակի ուժով ժառանգի կարգավիճակի ստանձնումը դեռևս բավարար չէ այդ կարգավիճակով պայմանավորված իրավունքների իրացման համար, քանի դեռ անձն իրազեկված չէ այդ կարգավիճակը ձեռք բերած լինելու մասին: Այսինքն՝ այն փաստական կազմը, որն անձի համար օբյեկտիվորեն իրավական հնարավորություն կստեղծի կտակի ուժով մտնել ժառանգական իրավահարաբերությունների մեջ, պայմանավորված կլինի հետևյալ վավերապայմանների միաժամանակյա առկայությամբ.

1. ժառանգության բացում,
2. ժառանգության բացման մասին իրազեկվածություն,
3. կտակի գոյություն,
4. կտակի գոյության մասին իրազեկվածություն:

Քննարկվող պարագայում, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածը, նախատեսելով ժառանգության ընդունման ժամկետի բաց թողնման պատճառները հարգելի համարելու մեկ հիմք՝ ժառանգության բացման մասին ժառանգի անիրազեկությունը, փաստորեն, ըստ օրենքի ժառանգության հրավիրված ժառանգների համար ստեղծում է արտոնյալ վիճակ:

Նշվածը հիմնավորվում է նրանով, որ եթե ըստ օրենքի ժառանգական իրավահարաբերությունների մեջ մտնելու համար բավարար է միայն ժառանգության բացման մասին տեղեկացված լինելը, ապա ըստ կտակի ժառանգության հրավիրված անձի համար այդ փաստական հանգամանքը բավարար չէ, և նա պետք է նաև իրազեկված լինի իր վերաբերյալ կտակի գոյության մասին:

Նման իրավակարգավորման պայմաններում խախտվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին կետի 1-ին նորմ-սկզբունքը, որի համաձայն՝ քաղաքացիական օրենսդրությունը հիմնվում է իր կողմից կարգավորվող հարաբերությունների մասնակիցների հավասարության վրա, քանի որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետն ըստ օրենքի ժառանգների համար ըստ կտակի ժառանգների համեմատությամբ ստեղծում է անհավասար պայմաններ: Բացի այդ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին կետի նորմը սահմանում է կամքի ինքնավարության սկզբունքը, ինչը տվյալ դեպքում հանդիսանում է կտակարարի կամքի ազատ դրսևորման պահանջը՝ միակողմանի գործարքի ուժով տնօրինելու իրեն սեփականության իրավունքով պատկանող գույքը, իր հայեցողությամբ որոշած անձին, իր մահվան դեպքում, համապարփակ իրավահաջորդությամբ փոխանցելու կամահայտության մասին և վերոգրյալ իրավակարգավորման պայմաններում չի ապահովվում ժառանգատուի ինքնավար կամքի իրացումը:

Վերոգրյալ երկու նորմ-սկզբունքները հիմք ընդունելով՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ քննարկվող պարագայում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետն առկա խմբագրությամբ խաթարում է՝

1. ըստ օրենքի և ըստ կտակի ժառանգության հրավիրման ենթակա անձանց՝ ժառանգական իրավահարաբերություններում հավասար պայմանների ապահովումը,

2. կտակարարի կողմից իր գույքի տնօրինման ազատ կամքի և կամահայտության հետագա իրացումը:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նախկինում կայացրած իր որոշումներում անդրադարձել է կտակի մասին չիմանալը ժառանգությունն ընդունելու օրենքով սահմանված ժամկետը բաց թողնելու պատճառը հարգելի գնահատելու իրավական խնդրին՝ արձանագրելով, որ ժառանգության բացման պահից առաջացել է իրավահարաբերություն, որի բովանդակության տարրերից մեկը եղել է ժառանգի սուբյեկտիվ իրավունքը ժառանգելու ժառանգատուի ունեցվածքը: Եվ այդ սուբյեկտիվ իրավունքի դադարման փաստը եղել է ժառանգության ընդունման համար օրենքով նախատեսված ժամկետի ավարտը: Հետևաբար, ժառանգն իրավունք ունի դիմելու դատարան ժառանգությունն ընդունած համարվելու պահանջով՝ հիմք ընդունելով ժառանգության համար նախատեսված ժամկետի բացթողման հարգելի պատճառները, քանի որ նրա սուբյեկտիվ իրավունքը գոյություն է ունեցել, սակայն դրա մասին նա օբյեկտիվ պատճառներով չի իմացել (*տե՛ս, Աթանես Ստեփանյանն ընդդեմ Ռազմիկ Ստեփանյանի, երրորդ անձինք Գառնիի գյուղապետարան և ՀՀ կառավարությանն առընթեր անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի Աբովյանի փարածքային ստորաբաժանման թիվ 3-753 (ՎԴ) քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 06.07.2007 թվականի որոշումը*):

Մեկ այլ որոշմամբ ՀՀ վճռաբեկ դատարանն իրավական դիրքորոշում է հայտնել նաև այն մասին, որ ժառանգությունն ընդունելու համար սահմանված ժամկետի բաց թողնելու պատճառը պետք է հիմնավոր լինի: Այն կարող է դատարանի կողմից հարգելի ճանաչվել, եթե

ժառանգության բացման, **կտակի առկայության մասին ժառանգը տեղյակ չի եղել**, կամ ժառանգության ընդունման համար օրենքով սահմանված ժամկետը բաց է թողել այլ հարգելի պատճառներով (ժառանգի անչափահաս լինելը, ժառանգի ծանր հիվանդությունը, նրա անօգնական վիճակում գտնվելը, անգրագիտությունը, իրավաբանական գործողություններ կատարելու հնարավորությունը բացառող կամ սահմանափակող պայմաններում երկարատև գործողման մեջ գտնվելը և այլն) (*տես, Սամսոն Շահվերդյանն ընդդեմ Ջոյա Գրիգորյանի, Մարգարիտա և Սոննա Շահվերդյանների՝ թիվ 3-1345 (ՎԴ) քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 10.10.2007 թվականի որոշումը*):

Վերահաստատելով և զարգացնելով վերոգրյալ իրավական դիրքորոշումը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետի հիփոթեզում առկա նորմատիվային բացը պետք է լրացնել այնպիսի մեկնաբանությամբ, համաձայն որի՝ ըստ կտակի ժառանգման դեպքում ժառանգության ընդունման ժամկետի բացթողնման համար հարգելի պատճառ կարող է հանդիսանալ նաև *կտակի գոյության մասին իրազեկված չլինելու իրավաբանական փաստը*:

Նորմատիվային այդ բացը հաղթահարելով՝ իրավական հնարավորություն կստեղծվի ապահովելու նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածում ամրագրված մյուս սկզբունքը, որը որպես հրամայական պահանջ նախատեսում է **քաղաքացիական իրավունքների անարգել իրականացման անհրաժեշտության պահանջը**:

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ վերոգրյալ իրավունքի բացը ***praeter legem*** կանոնի կիրառմամբ վերացնելը պայմանավորված է ինչպես ՀՀ Սահմանադրության 171-րդ հոդվածում ամրագրված օրենքների և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու վճռաբեկ դատարանի առաքելությամբ և այդ առումով իրավունքի զարգացումն ապահովելու օրենսդրական կարգավորումով, այնպես էլ ՀՀ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածում ամրագրված պետության պոզիտիվ պարտականության, այն է՝ **«ժառանգելու իրավունքը երաշխավորվում է», սկզբունքի ապահովմամբ**:

Վերը նշված իրավական դիրքորոշումների կիրառումը սույն գործի փաստերի նկատմամբ.

Սույն գործի փաստերի համաձայն՝ ժառանգատու Արամայիս Հմայակի Ջոհրանյանը մահացել է 25.06.2014 թվականին, որի վերաբերյալ մահվան ակտերի գրանցման գրքում կատարվել է թիվ 757 գրանցումը, ինչպես նաև ՔԿԱԳ Վանաձորի տարածքային բաժնի կողմից 02.07.2014 թվականին տրված թիվ ԱԲ152599 մահվան վկայականը:

«Վանաձոր» նոտարական տարածքի նոտար Մ. Ասլանյանի կողմից 26.07.2013 թվականին վավերացված և սեղանամատյանում թիվ 3125 համարի տակ գրանցված կտակի համաձայն՝ Արամայիս Ջոհրանյանն իրեն պատկանող ամբողջ շարժական և անշարժ գույքը, որտեղ էլ այն գտնվի, ինչից էլ որ այն կայանա, որն առ իր մահվան օրը պատկանելիս է եղել իրեն, կտակել է Տիգրան Խառատյանին:

Համաձայն Մանուշ Մկրտչյանի կողմից 10.12.2014 թվականին Վանաձորի նոտարական տարածք ներկայացրած դիմումի, որը գրանցվել է սեղանամատյանում թիվ 5183 համարի տակ, 25.06.2014 թվականին մահացած հոր՝ Արամայիս Ջոհրանյանին պատկանող ամբողջ գույքն ինքն ընդունել է ըստ օրենքի:

«Վանաձոր» նոտարական տարածքի նոտար Մ. Ասլանյանի կողմից 20.01.2015 թվականին փաստաբան Կարեն Թումանյանին ուղղված թիվ 18 գրության համաձայն՝ 25.06.2014 թվականին մահացած Արամայիս Զոհրանյանը 26.07.2013 թվականին կազմել է կտակ: Նրա մահից հետո ըստ կտակի ժառանգություն ընդունելու վերաբերյալ դիմում չի ներկայացվել և ժառանգության իրավունքի վկայագիր չի տրվել:

Այնուհետ, «Վանաձոր» նոտարական տարածքի նոտար Մ. Ասլանյանի կողմից 29.01.2015 թվականին **Մանուշ Մկրտչյանին** ուղղված թիվ 018 գրության համաձայն՝ քաղաքացի Արամայիս Զոհրանյանի մահից հետո մնացած ժառանգական գույքի նկատմամբ ժառանգության իրավունքի վկայագիր տալու մասին դիմումին ընթացք չի կարող տրվել, քանի որ հանգուցյալը 26.07.2013 թվականին «Վանաձոր» նոտարական գրասենյակում կազմել է կտակ և ըստ կտակի ժառանգի ժառանգությունն ընդունելու փաստը դեռևս ճշտված չէ:

Միաժամանակ, «Վանաձոր» նոտարական տարածքի նոտար Մ. Ասլանյանի կողմից 21.04.2015 թվականին **Տիգրան Խառատյանին** հասցեագրված թիվ 018 գրության համաձայն՝ Արամայիս Զոհրանյանի մահից հետո ՀՀ Լոռու մարզի Վանաձոր քաղաքի Թատերական փողոցի թիվ 8 շենքի թիվ 9 բնակարանի և ՀՀ Լոռու մարզի Վանաձոր քաղաքի Թատերական փողոցի թիվ 8/9 հասցեում գտնվող անշարժ գույքի վերաբերյալ ըստ կտակի ժառանգության իրավունքի վկայագիր չի կարող տրվել հանգուցյալի մահից հետո օրենքով սահմանված վեց ամսյա ժամկետում ժառանգություն ընդունելու մասին դիմում չեն ներկայացնելու պատճառով:

Դատարանը Մանուշ Մկրտչյանի հայցի բավարարման հիմքում դրել է այն, որ «(...) Մանուշ Մկրտչյանը հանդիսանում է ժառանգատուի առաջին հերթի ժառանգ և ժառանգատուի մահվանից հետո վեցամսյա ժամկետում փաստացի տիրապետել է ժառանգական գույքը, սեփականության իրավունքով օգտագործել այն, կատարել տան հետ կապված որոշ ծախսեր և կոմունալ վճարներ»: Դատարանն ամրագրել է նաև, որ «(...) փաստացի տիրապետման եղանակով ժառանգությունն ընդունած լինելու հիմքով Մանուշ Մկրտչյանին պետք է ճանաչել Վանաձոր համայնքի Թատերական փողոցի թիվ 8 շենքի 9 բնակարանի սեփականատեր, հետևաբար պետք է ճանաչել նաև Վանաձոր համայնքի Թատերական փողոցի թիվ 8/9 հասցեի հողամասի նկատմամբ կառուցապատման իրավունքը: (...):»:

Անդրադառնալով Տիգրան Խառատյանի հակընդդեմ հայցին և այն մերժելով՝ Դատարանն արձանագրել է, որ «(...) Արամայիս Զոհրանյանը մահացել է 25.06.2014 թվականին: Նրա մահից հետո նրա ժառանգական գույք հանդիսացող բնակարանում բնակվել է դուստրը՝ Մանուշ Խառատյանը: Տիգրան Խառատյանը օրենքով սահմանված վեցամսյա ժամկետում չի դիմել գույքի գտնվելու վայրի նոտարական գրասենյակ, ըստ կտակի պապի ժառանգությունն ընդունելու համար: (...) ժառանգության բացման վայրի նոտարին դրա բացման օրվանից վեցամսյա ժամկետում դիմում չհանձնելու պայմաններում Տիգրան Խառատյանի կողմից չի կատարվել գործողություն, որն ուղղված կլիներ ըստ կտակի ժառանգության ընդունմանը»: Ինչ վերաբերում է ժառանգության ընդունման ժամկետը բաց թողնելու պատճառը հարգելի համարելուն, ապա Դատարանն արձանագրել է, որ «(...) սույն գործով որպես ժառանգության ընդունման ժամկետը բաց թողնելու պատճառ՝ հայցվորը վկայակոչել է կտակի մասին չիմանալու հանգամանքը՝ դա հիմնավորող ապացույց ներկայացնելով Մանուշ Մկրտչյանի դատարանի դիմելուց հետո ծանուցում ստանալու հանգամանքը: Մինչդեռ Դատարանն արժանա- հավատ չի համարում այդ ապացույցը: Հետևաբար՝ շուրջ 2 տարվա վաղեմություն ունեցող

կտակի մասին միայն 2015 թվականի մարտ ամսին տեղեկանալու մասին Տիգրան Խառատյանի պնդումը Դատարանն անիրատեսական է դիտում»:

Վերաքննիչ դատարանը, 12.02.2019 թվականի որոշմամբ, մասնակիորեն բավարարել է Տիգրան Խառատյանի և Սուսաննա Ջոհրանյանի կողմից բերված վերաքննիչ բողոքները և Դատարանի վճիռը՝ հայցը բավարարելու, այն է՝ ժառանգությունն ընդունած լինելու հիմքով ՀՀ Վանաձոր քաղաքի Թատերական փողոցի թիվ 8 շենքի թիվ 9 բնակարանի նկատմամբ Մանուշ Մկրտչյանի սեփականության իրավունքը ճանաչելու մասով, բեկանել է և գործն այդ մասով ուղարկել է նույն դատարան սահմանված ծավալով նոր քննության: Դատարանի 04.09.2018 թվականի վճիռը՝ մնացած մասով, թողնվել է անփոփոխ:

Վերաքննիչ դատարանն արձանագրել է, որ «(...) Արամայիս Ջոհրանյանի մահվան օրվա մասին Տիգրան Խառատյանը ոչ միայն տեղյակ է եղել, այլ նաև զբաղվել է Արամայիս Ջոհրանյանի հուղարկավորության հետ կապված բոլոր հարցերով: Վերոգրյալի հիման վրա Վերաքննիչ դատարանն արձանագրում է, որ առկա չէ ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը բաց թողնելու պատճառը հարգելի համարելու օրենքով սահմանված հիմքը, այն է՝ ժառանգության բացման մասին չիմանալու պայմանը: Իսկ կտակի մասին չիմանալու հանգամանքը որևէ իրավական հետևանք առաջացնել չի կարող: (...)»:

Վերը շարադրված իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո անդրադառնալով Վերաքննիչ դատարանի եզրահանգումների հիմնավորվածությանը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է հետևյալը:

Վերաքննիչ դատարանը Տիգրան Խառատյանի վերաքննիչ բողոքի՝ ըստ կտակի ժառանգության ընդունման համար նախատեսված ժամկետի բացթողման պատճառը հարգելի համարելու մասով, մերժումը պայմանավորել է ժառանգության բացման ժամանակի, այսինքն՝ Արամայիս Ջոհրանյանի մահվան մասին Տիգրան Խառատյանի տեղյակ լինելու հանգամանքով: Այսինքն, ըստ Վերաքննիչ դատարանի տրամաբանության, այն փաստը, որ Տիգրան Խառատյանն իմացել է ժառանգատուի՝ Արամայիս Ջոհրանյանի մահվան, հետևաբար նաև՝ ժառանգության բացման ժամանակի մասին, արդեն իսկ հիմք է արձանագրելու, որ Տիգրան Խառատյանն իրազեկված է եղել նաև կտակի առկայության մասին:

Վճռաբեկ դատարանը, սակայն, գտնում է, որ մինչև ժառանգության ընդունման գործընթացին ներգրավվելը՝ անձը պետք է **իրազեկված լինի կտակի ուժով** ժառանգության հրավիրված **ժառանգի կարգավիճակ** ձեռք բերված լինելու մասին:

Տվյալ դեպքում, ինչպես նշվեց, Վերաքննիչ դատարանը Տիգրան Խառատյանի կողմից ժառանգությունն ընդունելու բաց թողնված ժամկետը հարգելի համարելը մերժել է բացառապես վերոգրյալ հիմքերով: Մինչդեռ, Վճռաբեկ դատարանի կողմից ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետի՝ վերը նշված մեկնաբանության արդյունքում ակնհայտ է դառնում, որ Վերաքննիչ դատարանի կողմից պետք է քննարկման առարկա դառնա, թե Տիգրան Խառատյանն արդյոք երբ է տեղեկացել կտակի գոյության մասին և արդյոք տեղեկանալուց հետո պահպանել է ժամկետի վերականգնման համար դատարան դիմելու՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետով պայմանավորված վեցամսյա ժամկետը: Նշված հանգամանքները պարզելուց հետո միայն Վերաքննիչ դատարանը կկարողանար հանգել համապատասխան եզրակացության՝ ժառանգությունն ընդունելու բաց թողնված ժամկետը հարգելի համարելու կամ մերժելու տեսանկյունից:

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է նաև, որ նման պայմաններում հիմնավոր են նաև բողոք բերած անձի փաստարկները՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1228-րդ հոդվածի 2-րդ կետին Վերաքննիչ դատարանի կողմից տրված մեկնաբանությունը՝ կտակի մասին չիմանալը ժառանգությունն ընդունելու օրենքով սահմանված ժամկետը բաց թողնելու պատճառը հարգելի գնահատելու վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի կողմից 06.07.2007 թվականի թիվ 3-753 (ՎԴ) և 10.10.2007 թվականի թիվ 3-1345 (ՎԴ) քաղաքացիական գործերով նույն նորմին տրված մեկնաբանությանը հակասելու վերաբերյալ:

Անդրադառնալով բողոք բերած անձի փաստարկին՝ Վանաձոր քաղաքի Թատերական փողոցի 8-րդ շենքի թիվ 9 բնակարանի 1/4 մասի նկատմամբ Տիգրան Խառատյանի սեփականատեր հանդիսանալու հանգամանքը Վերաքննիչ դատարանի կողմից հաշվի չառնելու վերաբերյալ, ապա Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ Վերաքննիչ դատարանն այդ մասով բողոքը բավարարել է, Դատարանի վճիռը այդ մասով բեկանել է և նշված մասով գործն ուղարկել է նոր քննության: Հետևաբար՝ վճռաբեկ բողոքի նշված հիմքը վերստին քննության առարկա չի դարձվում:

Վճռաբեկ բողոքի պատասխանում նշված փաստարկները հերքվում են վերոնշյալ պատճառաբանություններով:

Այսպիսով, սույն վճռաբեկ բողոքի հիմքի առկայությունը Վճռաբեկ դատարանը դիտում է բավարար՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 390-րդ հոդվածի 2-րդ մասի ուժով Վերաքննիչ դատարանի որոշումը՝ Դատարանի վճիռն անփոփոխ թողնելու մասով բեկանելու և գործն այդ մասով, ժառանգությունն ընդունելու բաց թողնված ժամկետը հարգելի համարելու կամ մերժելու տեսանկյունից սույն որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումների հաշվառմամբ նոր քննության ուղարկելու համար:

5. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումները դատական ծախսերի բաշխման վերաբերյալ.

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 101-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատական ծախսերը կազմված են պետական տուրքից և գործի քննության հետ կապված այլ ծախսերից:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 109-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դատական ծախսերը գործին մասնակցող անձանց միջև բաշխվում են բավարարված հայցապահանջների չափին համամասնորեն:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 112-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Վերաքննիչ կամ Վճռաբեկ դատարան բողոք բերելու և բողոքի քննության հետ կապված դատական ծախսերը գործին մասնակցող անձանց միջև բաշխվում են ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ գլխի կանոններին համապատասխան:

Սույն գործով նկատի ունենալով, որ վճռաբեկ բողոքի մասնակի բավարարման արդյունքում Վերաքննիչ դատարանի դատական ակտը ենթակա է մասնակի բեկանման, իսկ գործը՝ հակընդդեմ հայցի մասով, ուղարկվում է նոր քննության, որպիսի պայմաններում դատական ծախսերի բաշխման հարցին հնարավոր չէ անդրադառնալ գործի քննության ներկա փուլում,

Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ այդ հարցը ենթակա է լուծման գործի նոր քննության ընթացքում:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 405-րդ, 406-րդ, 408-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը բավարարել մասնակիորեն: Բեկանել ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 12.02.2019 թվականի որոշման՝ ՀՀ Լոռու մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի 04.09.2018 թվականի վճիռն անփոփոխ թողնելու մասը և գործն այդ մասով ուղարկել ՀՀ Լոռու մարզի ընդհանուր իրավասության դատարան՝ նոր քննության:

ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 12.02.2019 թվականի որոշումը՝ մնացած մասով, թողնել օրինական ուժի մեջ:

2. Դատական ծախսերի բաշխման հարցին անդրադառնալ գործի նոր քննության ընթացքում:

3. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ԱՐԱԴ1/0001/14/18
ԱՐԱԴ1/0001/15/18

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱԼԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒՐԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)

29 մարտի 2022 թվականի ք.Երևան
գրավոր ընթացակարգով քննության առնելով ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի՝
2018 թվականի հուլիսի 18-ի որոշումների դեմ Արթուր Ավագի Մնացականյանի պաշտպան
Ա.Ներսիսյանի վճռաբեկ բողոքները,

Պ Ա Ր Զ Ե Ց

Գործի դատավարական նախապատմությունը.

1. 2017 թվականի դեկտեմբերի 17-ին ՀՀ ոստիկանության Արագածոտնի մարզային վարչությունում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117-րդ հոդվածի հատկանիշներով հարուցվել է թիվ 29173117 քրեական գործը:

Նախաքննության մարմնի՝ 2018 թվականի փետրվարի 6-ի որոշմամբ Արթուր Մնացականյանը ներգրավվել է որպես մեղադրյալ, և նրան մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117-րդ հոդվածով: Նույն օրը նրա նկատմամբ խափանման միջոց է ընտրվել՝ ստորագրություն չհեռանալու մասին:

Նախաքննության մարմնի՝ 2018 թվականի մայիսի 8-ի որոշմամբ հարուցվել է բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցներ կիրառելու վարույթ և նույն օրը Ա.Մնացականյանի նկատմամբ ընտրված խափանման միջոցը վերացվել է:

2. 2018 թվականի մայիսի 11-ին Արագածոտնի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանը (այսուհետ նաև Առաջին ատյանի դատարան) նախաքննության մարմնի միջնորդության հիման վրա Ա.Մնացականյանին ճանաչել է անգործունակ:

Առաջին ատյանի դատարանի՝ նույն օրվա մեկ այլ որոշմամբ հաստատվել է Ա.Մնացականյանին հոգեբուժական հիվանդանոցում տեղավորելու անվտանգության միջոցի կիրառումը:

3. Նշված որոշումների դեմ Ա.Մնացականյանի պաշտպանի վերաքննիչ բողոքների քննության արդյունքում Վերաքննիչ քրեական դատարանը (այսուհետ՝ նաև Վերաքննիչ դատարան) 2018 թվականի հուլիսի 18-ի որոշումներով բողոքները մերժել է՝ Առաջին ատյանի դատարանի որոշումները թողնելով օրինական ուժի մեջ:

4. Վերաքննիչ դատարանի վերոնշյալ որոշումների դեմ Ա.Մնացականյանի պաշտպան Ա.Ներսիսյանը վճռաբեկ բողոքներ է բերել, որոնք Վճռաբեկ դատարանի՝ 2019 թվականի հունվարի 25-ի որոշմամբ ընդունվել են վարույթ և միացվել մեկ վարույթում:

5. Վճռաբեկ դատարանը 2020 թվականի մայիսի 26-ի որոշմամբ դիմել է ՀՀ Սահմանադրական դատարան (այսուհետ՝ Սահմանադրական դատարան) միջնորդելով որոշելու՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 451-րդ հոդվածի 4-րդ մասի՝ ՀՀ Սահմանադրության 29-րդ հոդվածին, 61-րդ հոդվածի 1-ին մասին, 63-րդ հոդվածի 1-ին մասին, 67-րդ և 78-րդ հոդվածներին, ինչպես նաև ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 458-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 459-րդ հոդվածի՝ ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ և 78-րդ հոդվածներին համապատասխանության հարցը:

Սահմանադրական դատարանը 2020 թվականի հունիսի 22-ի թիվ ՍԴԱՈ-132 որոշմամբ գործն ընդունել է քննության:

Սահմանադրական դատարանի՝ 2021 թվականի մայիսի 24-ի ՍԴԱՈ-89 որոշմամբ գործի վարույթը կարճվել է:

6. Վճռաբեկ դատարանի՝ 2021 թվականի նոյեմբերի 12-ի որոշմամբ սահմանվել է վճռաբեկ բողոքների քննության գրավոր ընթացակարգ:

Դատավարության մասնակիցների կողմից վճռաբեկ բողոքների պատասխաններ չեն ներկայացվել:

7. Արագածոտնի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի՝ 2019 թվականի փետրվարի 6-ի որոշմամբ հաստատվել է, որ Ա.Մնացականյանն անմեղսունակության վիճակում կատարել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117-րդ հոդվածով նախատեսված արարքը և նա ազատվել է քրեական պատասխանատվությունից ու պատժից: Միաժամանակ, Ա.Մնացականյանի նկատմամբ կիրառվել է բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոց՝ բնակության վայրի հոգեբույժի մոտ արտահիվանդանոցային հսկողություն և հարկադիր բուժում¹:

Վճռաբեկ բողոքների քննության համար էական նշանակություն ունեցող փաստական հանգամանքները.

8. Արթուր Մնացականյանի վերաբերյալ ամբուլատոր դատահոգեբուժական փորձագիտական հանձնաժողովի եզրակացության համաձայն՝ «(...) Ա.Մնացականյանը տառապում է «Օրգանական զառանցական (շիզոֆրենանման) խանգարում» խրոնիկ հոգեկան հիվանդությամբ: Որպես խրոնիկական հոգեկան հիվանդությամբ տառապող անձ, իրեն մեղսագրվող արարքը կատարելու ժամանակ նա չէր կարող հասկանալ իր գործողությունների փաստացի բնույթը և հասարակական վրանգավորությունը և ղեկավարել դրանք: Ուստի Ա.Մնացականյանին հարկ է կատարածի համար ճանաչել **անմեղսունակ**: Հաշվի առնելով կատարած իրավախախտման առաջնակի բնույթը, կոնկրետ անձի նկատմամբ ուղղված զառանցական մղբերի բացակայությունը, նա **նվազ սոցիալական վրանգ է ներկայացնում** շրջապատի համար և կարիք ունի հարկադրական բուժման ընդհանուր հսկողության հոգեբուժական սրացիոնարի պայմաններում: Իր ներկա հոգեկան վիճակով նա կարող է հայտնել որոշ արտաքին նկարագրական տեղեկություններ, դեպքերի որոշ հանգամանքներ, սակայն չի կարող

¹ Տե՛ս www.datalex.am տեղեկատվական համակարգ, թիվ ԱՐԱԴ/0014/01/18 գործը:

հասկանալ քրեական գործի համար կարևոր նշանակություն ունեցող հանգամանքները և տալ ճշմարտացի ցուցմունքներ, չի կարող օգտվել իր դատավարական իրավունքներից և մասնակցել դատաքննչական գործողություններին»²:

9. Առաջին ատյանի դատարանը, հիմք ընդունելով քրեական օրենքով արգելված ենթադրյալ արարքը կատարելու պահին Ա.Մնացականյանի՝ անմեղսունակության վիճակում գտնվելու վերաբերյալ փորձագիտական եզրակացությունը, նրան անգործունակ ճանաչելու որոշմամբ փաստել է. «(...) Հաշվի առնելով, որ Ա.Մնացականյանի նկատմամբ իրականացվում է բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցներ կիրառելու վարույթ, իր հոգեկան վիճակի պատճառով չի կարող մասնակցել գործի վարույթին, որի մասին կազմված է արձանագրություն, ուստի նման պայմաններում Ա.Մնացականյանին հարկ է ճանաչել անգործունակ:

Ինչ վերաբերում է պաշտպանի դիրքորոշմանն այն մասին, որ մինչև եզրակացություն ստանալը առկա է եղել քրեական հետապնդումը բացառող հանգամանք, քանի որ տուժողը հայտնել է, որ բողոք կամ պահանջ չունի, որի պայմաններում քննիչը պետք է որոշում կայացնեք քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին, դատարանը գտնում է, որ այն անհիմն է, քանի որ տվյալ փուլում այդ հարցը քննարկման ենթակա չէ դատարանում հաշվի առնելով, որ Արթուր Մնացականյանի նկատմամբ իրականացվում է բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցներ կիրառելու վարույթ, ավելին՝ սույն նյութերում բացակայում է հաշտության հիմքով քրեական գործի վարույթը կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու համաժամանակյա պայմանները տուժողի և մեղադրյալի կամավոր և փոխադարձ համաձայնությունը միմյանց հետ հաշտվելու մասին, ինչի վերաբերյալ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանն իրավական դիրքորոշում է հայտնել Աշոտ Սիմոնի Բաբայանի գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի հուլիսի 13-ի թիվ ԵԱԲԴ/0157/01/10 որոշմամբ»³:

10. Առաջին ատյանի դատարանի՝ Ա.Մնացականյանի նկատմամբ որպես անվտանգության միջոց՝ հոգեբուժական հիվանդանոցում տեղավորելու վերաբերյալ որոշումը հաստատելու մասին որոշման համաձայն՝ «(...) Դատարանը, լսելով միջնորդությունը ներկայացրած քննիչին, քրեական օրենքով չթույլատրված արարք կատարած անձին, նրա օրինական ներկայացուցչին և պաշտպանին, ծանոթանալով ներկայացված նյութերին, այդ թվում՝ ամբուլատոր դատահոգեբուժական փորձաքննության թիվ 117/18 եզրակացությանը և նկատի ունենալով, որ Ա.Մնացականյանը ներկա հոգեկան վիճակով չի կարող օգտվել իր դատավարական իրավունքներից և մասնակցել դատաքննչական գործողություններին, նա **նվազ սոցիալական վրանգ է ներկայացնում շրջապատի համար** և կարիք ունի հարկադրական բուժման ընդհանուր հսկողության հոգեբուժական սրացիոնարի պայմաններում, գտնում է, որ քննիչի որոշումը ենթակա է հաստատման»⁴:

11. Վերաքննիչ դատարանը, ևս հիմք ընդունելով Ա.Մնացականյանի հոգեկան առողջության վերաբերյալ փորձագիտական եզրակացությունը, Առաջին ատյանի դատարանի՝ նրան անգործունակ ճանաչելու մասին որոշման իրավաչափությունը ստուգելիս փաստել է. «(...) Առաջին ատյանի դատարանը հանգել է ճիշտ հետևության: Տվյալ դեպքում առկա է Ա.Մնացականյանի[ն անգործունակ ճանաչելու] պայմանները և հիմքերը, (...) [նա] չի կարող օգտվել

² Տե՛ս թիվ ԱՐԱԴ1/0001/15/18 դատական գործը, թերթեր 18-22:

³ Տե՛ս թիվ ԱՐԱԴ1/0001/15/18 դատական գործը, թերթեր 32-33:

⁴ Տե՛ս թիվ ԱՐԱԴ1/0001/14/18 դատական գործը, թերթեր 34-35:

իր դատավարական իրավունքներից և մասնակցել դատաքննչական գործողություններին, ինչպես նաև հարուցված է բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցներ կիրառելու վարույթ և կազմվել է համապատասխան արձանագրություն, որը ներկայացվել է դատարանին:

(...) [Ա]նդրադառնալով ներկայացված հիմնական փաստարկին առ այն, որ մինչև անմեղսունակության վարույթ հարուցելը վարույթն իրականացնող մարմինն ունեցել է քրեական հետապնդումը բացառող հանգամանք, սակայն շարունակել է քրեական գործի վարույթը և նշանակել համապատասխան փորձաքննություն, Վերաքննիչ դատարանը հարկ է համարում նշել, որ նշված հանգամանքը սույն դատական գործի շրջանակներում մինչդատարական վարույթի նկատմամբ նախնական դատական վերահսկողության առարկա չի հանդիսանում և այն կարող է քննության առարկա հանդիսանալ մինչդատարական վարույթի նկատմամբ հետագա դատական վերահսկողության շրջանակներում: Բացի այդ, ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ վերաքննիչ բողոքում բերված հետևությունը պաշտպանի կողմից ձևավորվել է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետում նշված իրավակարգավորումների լույսի ներքո և որպես փաստական հիմք նշվել է այն, որ դիմողը (տուժողը) հայտնել է, որ որևէ բողոք կամ պահանջ չունի, իսկ Ա.Մնացականյանը որպես մեղադրյալ հայտնել է գործի բոլոր հանգամանքները և ընդունել է մեղքը: Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ տուժող Արման Մնացականյանը հայտնել է, որ բողոք կամ պահանջ չունի, բայց ցանկանում է, որ Արթուր Մնացականյանը սրանա համապատասխան բուժում: (...) Տվյալ դեպքում, Վերաքննիչ դատարանին ներկայացված նյութերից երևում է, որ առերևույթ բացակայում է համապատասխան քրեական հետապնդումը բացառող հանգամանքը»⁵:

12. Ա.Մնացականյանի նկատմամբ որպես անվտանգության միջոց՝ հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելը կիրառելու՝ Առաջին ատյանի դատարանի որոշման իրավաչափությունը ստուգելիս Վերաքննիչ դատարանը նշել է. «(...) Առաջին ատյանի դատարանը հանգել է ճիշտ հետևության: Մասնավորապես, տվյալ դեպքում առկա է Ա.Մնացականյանի նկատմամբ համապատասխան անվտանգության միջոց կիրառելու պայմանները և հիմքերը և այն հետապնդում է (...) իրավակարգավորումներով սահմանված իրավաչափ նպատակ: Մասնավորապես, առկա է քրեական օրենքով չթույլատրված ենթադրյալ արարքի հետ Ա.Մնացականյանի օբյեկտիվ կապը հաստատող բավարար տվյալներ, քրեական օրենքով չթույլատրված ենթադրյալ արարքի ենթադրաբար կատարման պահին Ա.Մնացականյանը ենթադրաբար չի կարողացել գիտակցել իր գործողության վտանգավորությունը կամ ղեկավարել դա և Ա.Մնացականյանը որոշակի սոցիալական վտանգ է ներկայացնում շրջապատի համար և համաձայն՝ վերը նշված փորձագիտական եզրակացության՝ կարիք ունի հարկադրական բուժման ընդհանուր հսկողության հոգեբուժական սրացիոնարի պայմաններում: Ի դեպ, հարկ է նշել, որ տվյալ դեպքում Վերաքննիչ դատարանը գտնում է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 459-րդ հոդվածում նշված «վտանգ» բառը պետք է հասկանալ համապատասխան վտանգը իր բոլոր դրսևորումներով՝ **նվազից մինչև առավելագույնը** (...):

[Ա]նդրադառնալով ներկայացված հիմնական փաստարկին առ այն, որ մինչև անմեղսունակության վարույթ հարուցելը վարույթն իրականացնող մարմինն ունեցել է քրեական

⁵ Տե՛ս թիվ ԱՐԱԴ/0001/15/18 դատական գործը, թերթեր 77-87:

հետապնդումը բացառող հանգամանք, սակայն շարունակել է քրեական գործի վարույթը և նշանակել համապատասխան փորձաքննություն, Վերաքննիչ դատարանը հարկ է համարում նշել, որ նշված հանգամանքը սույն դատական գործի շրջանակներում մինչդատական վարույթի նկատմամբ նախնական դատական վերահսկողության առարկա չի հանդիսանում և այն կարող է քննության առարկա հանդիսանալ մինչդատական վարույթի նկատմամբ հետագա դատական վերահսկողության շրջանակներում: Բացի այդ, ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ վերաքննիչ բողոքում բերված հետևությունը պաշտպանի կողմից ձևավորվել է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետում նշված իրավակարգավորումների լույսի ներքո և որպես փաստական հիմք նշվել է այն, որ դիմողը (տուժողը) հայտնել է, որ որևէ բողոք կամ պահանջ չունի, իսկ Ա.Մնացականյանը որպես մեղադրյալ հայտնել է գործի բոլոր հանգամանքները և ընդունել է մեղքը: Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ տուժող Արման Մնացականյանը հայտնել է, որ բողոք կամ պահանջ չունի, բայց ցանկանում է, որ Արթուր Մնացականյանը ստանա համապատասխան բուժում: (...) Տվյալ դեպքում, Վերաքննիչ դատարանին ներկայացված նյութերից երևում է, որ առերևույթ բացակայում է համապատասխան քրեական հետապնդումը բացառող հանգամանքը»⁶:

Վճռաբեկ բողոքների հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը.

13. Ա.Մնացականյանին անգործունակ ճանաչելու մասին ստորադաս դատարանների դատական ակտերի դեմ ներկայացված վճռաբեկ բողոքում պաշտպան Ա.Ներսիսյանը նշել է, որ թույլ է տրվել դատական սխալ՝ նյութական և դատավարական նորմերի խախտումներ, որոնք ազդել են գործի ելքի վրա: Ըստ բողոքաբերի՝ Ա.Մնացականյանին անգործունակ ճանաչելու վերաբերյալ կայացվել է սխալ դատական ակտ, որը բեկանելու անհրաժեշտ և բավարար հիմքեր են առկա: Բողոքաբերը նաև նշել է, որ Ա.Մնացականյանին անգործունակ ճանաչելիս կիրառված նորմերի կապակցությամբ առկա է միատեսակ կիրառության ապահովման և իրավունքի զարգացման խնդիր:

13.1. Վերոգրյալի հիման վրա, բողոքաբերը խնդրել է բեկանել Ա.Մնացականյանին անգործունակ ճանաչելու վերաբերյալ ստորադաս դատարանների դատական ակտերը, և գործն ուղարկել Վերաքննիչ դատարան նոր քննության՝ սահմանելով նոր քննության ծավալ:

14. Ա.Մնացականյանի նկատմամբ որպես անվտանգության միջոց՝ հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելու որոշումը հաստատելու վերաբերյալ ստորադաս դատարանների դատական ակտերի դեմ ներկայացված վճռաբեկ բողոքում պաշտպան Ա.Ներսիսյանը նշել է, որ թույլ է տրվել դատական սխալ՝ նյութական և դատավարական նորմերի խախտումներ, որոնք ազդել են ելքի վրա: Ըստ բողոքաբերի՝ Ա.Մնացականյանի նկատմամբ անվտանգության միջոց կիրառելու մասին կայացվել է սխալ դատական ակտ, որը բեկանելու անհրաժեշտ և բավարար հիմքեր են առկա: Բողոքաբերը նաև նշել է, որ Ա.Մնացականյանի նկատմամբ որպես անվտանգության միջոց՝ հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելու որոշումը հաստատելիս կիրառված նորմերի կապակցությամբ առկա է միատեսակ կիրառության ապահովման և իրավունքի զարգացման խնդիր:

14.1. Միաժամանակ, բողոքաբերն ընդգծել է, որ տվյալ դեպքում առկա է քրեական

⁶ Տե՛ս թիվ ԱՐԱԴԻ/0001/14/18 դատական գործը, թերթեր 74-84:

հետապնդումը բացառող հանգամանք՝ նախատեսված ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետով, քանի որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117-րդ հոդվածով առաջադրված է եղել մասնավոր մեղադրանք, իսկ տուժողը հայտնել է, որ բողոք և պահանջ չունի: Ընդ որում, բողոքաբերը նշել է, որ տուժողի կողմից բողոք և պահանջ չունենալու մասին տեղեկատվությունը վարույթն իրականացնող մարմնին հայտնի է դարձել մինչև Ա.Մնացականյանի անմեղսունակության վերաբերյալ փորձագիտական եզրակացության ստացումը: Նման պայմաններում, բողոքաբերի պնդմամբ քրեական հետապնդումը պետք է դադարեցվեր և գործի վարույթը՝ կարճվեր:

14.2. Վերոգրյալի հիման վրա, բողոքաբերը խնդրել է բեկանել Ա.Մնացականյանի նկատմամբ որպես անվտանգության միջոց՝ հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելու որոշումը հաստատելու վերաբերյալ ստորադաս դատարանների դատական ակտերը, և գործն ուղարկել Վերաքննիչ դատարան նոր քննության՝ սահմանելով նոր քննության ծավալ:

Սահմանադրական դատարանում Վճռաբեկ դատարանի դիմումի քննությունը.

15. Վճռաբեկ դատարանը, հղում կատարելով հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց հիմնարար իրավունքների վերաբերյալ միջազգային չափանիշներին, միջազգային «փափուկ իրավունքի» աղբյուրներին, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումներին, դիմել է Սահմանադրական դատարան միջնորդելով որոշելու՝

- ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 451-րդ հոդվածի 4-րդ մասի՝ ՀՀ Սահմանադրության 29-րդ հոդվածին, 61-րդ հոդվածի 1-ին մասին, 63-րդ հոդվածի 1-ին մասին, 67-րդ և 78-րդ հոդվածներին համապատասխանության հարցը՝ հաշվի առնելով, որ քրեական դատավարությունում հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձին անգործունակ ճանաչելու ինստիտուտը, առանց օբյեկտիվ հիմքի և իրավաչափ նպատակի, դատական պաշտպանության, արդար դատաքննության և մեղսագրվող՝ քրեական օրենքով արգելված արարքից պաշտպանվելու հիմնարար իրավունքներից օգտվելու հնարավորությունների առումով տարբերակված մոտեցում է ենթադրում հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի նկատմամբ՝ հանգեցնելով քրեական վարույթին լիարժեք մասնակցելու և հիմնարար սահմանադրական իրավունքներից օգտվելու երաշխիքների անհամաչափ սահմանափակման,

- ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 458-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 459-րդ հոդվածի՝ ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ և 78-րդ հոդվածներին համապատասխանության հարցը՝ այնքանով, որքանով հասարակության համար վտանգ ներկայացնող հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձին հոգեբուժական հիվանդանոցում տեղավորելու և ազատությունից զրկելու այլընտրանքային միջոցի բացակայությունը, ինչպես նաև ազատությունից զրկելու իրավաչափության պարբերական վերանայման ընթացակարգի և առավելագույն ժամկետի բացակայությունը վտանգում են անձնական ազատության սահմանադրական իրավունքի պաշտպանության հիմնարար երաշխիքները⁷:

16. Ներկայացված դիմումի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը բացատրություն է ներկայացրել Սահմանադրական դատարան՝ ընդգծելով անձին անգործունակ ճանաչելու գործող օրենսդրության անկատարությունը: Հղում կատարելով Մարդու իրա-

⁷ Տե՛ս քրեական գործի նյութեր, հատոր 3-րդ, թերթ 106:

վունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումներին՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը նշել է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 451-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համատեքստում ամրագրված անձին անգործունակ ճանաչելու քրեադատավարական հիմքի սահմանադրականությունը պետք է դիտարկման առարկա դառնա առհասարակ «անգործունակության» ինստիտուտի իրավական բովանդակության, այդ ինստիտուտի անկատարության արդյունքում իբրև հետևանք անձի իրավունքների անհամաչափ սահմանափակման համատեքստում:

Անդրադառնալով բժշկական հաստատությունում տեղավորելու անվտանգության միջոցի կիրառման առավելագույն ժամկետների բացակայության և դատարանի որոշման պարբերական վերանայման խնդիրներին՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն ընդգծել է, որ օրենսդրական կարգավորման բացակայությունը հանգեցնում է անվտանգության միջոցի հիման վրա անձանց երկար ժամանակ հոգեբուժական հաստատությունում պահելուն՝ առանց դատարանի կողմից բուժման նկատմամբ համապատասխան վերահսկողության: Նշվածի հիման վրա Մարդու իրավունքների պաշտպանը եզրահանգել է, որ օրենսդրական այս խնդիրներն առաջ են բերում անձի իրավունքների անհամաչափ և շարունակական սահմանափակումներ⁸:

17. Գործով որպես պատասխանող կողմ ներգրավված ՀՀ Ազգային ժողովը, ներկայացված բացատրությունում հղում կատարելով հայրենական ակադեմիական աղբյուրներին, նշել է, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձինք պետք է օգտվեն իրենց համար սահմանված երաշխիքներից: Միաժամանակ, Ազգային ժողովը գտել է, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձին անգործունակ ճանաչելու ընթացակարգի կիրառման անհրաժեշտությունը ծագում է այն ժամանակ, երբ վերջինս ունակ չէ մասնակցելու գործով վարույթին:

Բացի այդ, անդրադառնալով անձին բժշկական հաստատությունում տեղավորելու առավելագույն ժամկետների և պարբերական դատական վերահսկողության խնդիրներին՝ ներկայացված բացատրությունում նշվել է, որ դիմողի կողմից բարձրացված հարցը ենթակա է լուծման հիմք ընդունելով անձի ազատության իրավունքի սահմանափակման, մասնավորապես՝ կալանքի կիրառման կանոնները: Հղում կատարելով իրավակիրառ պրակտիկայում կայացված դատական ակտերին՝ ՀՀ Ազգային ժողովը գտել է, որ տվյալ պարագայում ենթակա է կիրառման կալանքի՝ որպես խափանման միջոցի երկամսյա ժամկետը⁹:

18. Սահմանադրական դատարանը, 2021 թվականի մայիսի 4-ի թիվ ՍԴԱՈ-89 որոշմամբ կարճելով գործի վարույթը, գտել է, որ բարձրացված հարցերը դուրս են գտնվում վճռաբեկ բողոքի քննության սահմաններից: Սահմանադրական դատարանը նշել է, որ օրենսգրքի վիճարկվող նորմերը ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի կողմից չեն կիրառվելու իր վարույթում գտնվող գործը լուծելիս, վճռաբեկ բողոքում բարձրացվել է դատական սխալի հարց, որն ազդել է գործի ելքի վրա: Հղում կատարելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 395-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետին, 398-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետին, 406-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերին, 415-րդ հոդվածի 1-ին մասին, Սահմանադրական դատարանը եզրահանգել է, որ Վճռաբեկ դատարանի կողմից Սահմանադրական դատարանում վիճարկվող դրույթները՝ դիմումում բարձրացրած հարցերի ենթատեքստով, չեն ազդելու իր վարույթում գտնվող գործի լուծման վրա, չեն կիրառվելու Վճռաբեկ դատարանի կողմից, ուստիև՝ վիճարկվող դրույթների

⁸ Տես քրեական գործի նյութեր, հատոր 3-րդ, թերթեր 161-167:
⁹ Տես քրեական գործի նյութեր, հատոր 3-րդ, թերթեր 123-136:

սահմանադրականության հարցով վերջինս Սահմանադրական դատարան դիմելու իրավասություն չունի¹⁰:

Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումը.

19. Վճռաբեկ դատարանը նախևառաջ փաստում է, որ սույն գործերով բողոքները վարույթ են ընդունվել Վճռաբեկ դատարանի՝ օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման և իրավունքի զարգացման գործառույթների իրացման նկատառումներով, որպիսի հիմքերը, դատական սխալի հետ մեկտեղ, ուղղակիորեն նշվել են բողոքաբերի կողմից ներկայացված վճռաբեկ բողոքներում:

Այս առումով Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ սույն որոշման 16-րդ կետում արտահայտված իրավական դիրքորոշումների հաշվառմամբ հարկ է նկատի ունենալ, որ ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի ընդունումից հետո, ավելի քան երկու տասնամյակների ընթացքում, հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության երաշխիքներն օրենսդրական մակարդակով էական փոփոխության չեն ենթարկվել: Ավելին, իրավակիրառ պրակտիկայի ուսումնասիրության արդյունքում Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության երաշխիքների ապահովման առումով բացակայում է միասնական իրավակիրառ պրակտիկա: Մինչդեռ, այս ընթացքում Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է մի շարք միջազգային պայմանագրերի, ընդունվել են մի շարք միջազգային չափանիշներ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը զարգացրել է իր նախադեպային իրավունքը, ընդունվել է ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգիրք, որպիսի պայմաններում նշված ոլորտում իրավունքի զարգացման միտումը հրամայական է դարձնում գործող կարգավորումների համատեքստում հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության այնպիսի երաշխիքների ապահովումը, որոնք համահունչ կլինեն այդ միտմանը:

Նման պայմաններում, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց անգործունակ ճանաչելու և նրանց նկատմամբ բժշկական հաստատությունում տեղավորելու ձևով անվտանգության միջոց կիրառելու քրեադատավարական կարգի մեկնաբանման կապակցությամբ առկա է օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման և իրավունքի զարգացման խնդիր: Ուստի, Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում սույն գործով արտահայտել իրավական դիրքորոշումներ, որոնք կարող են ուղենիշային նշանակություն ունենալ նույնաբնույթ գործերով միասնական դատական պրակտիկայի ձևավորման համար:

I. Հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձին քրեադատավարական ընթացակարգով անգործունակ ճանաչելը.

20. Նկատի ունենալով, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձին քրեադատավարական ընթացակարգով անգործունակ ճանաչելու միակ իրավական հիմքը նախատեսված է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 451-րդ հոդվածի 4-րդ մասում, որով

¹⁰ Տե՛ս քրեական գործի նյութեր, հատոր 3-րդ, թերթեր 198-206:

էլ ղեկավարվել են ստորադաս դատարանները դատական ակտեր կայացնելիս, սույն գործի վարույթում այն օբյեկտիվորեն չկիրառվել չի կարող: Ուստի, օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման և իրավունքի զարգացման գործառույթների իրացման շրջանակներում սույն գործով Վճռաբեկ դատարանը նախևառաջ անհրաժեշտ է համարում անդրադառնալ հետևյալ իրավական հարցին. Արթուր Մնացականյանին ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 451-րդ հոդվածի 4-րդ մասի կիրառմամբ անգործունակ ճանաչելու արդյունքում իրավաչափ է արդյո՞ք նրա՝ քրեական վարույթի ընթացքում դատական պաշտպանության, արդար դատաքնության, մեղսագրվող՝ քրեական օրենքով արգելված արարքից պաշտպանվելու հիմնարար իրավունքներն իրացնելու հնարավորությունների սահմանափակումը:

21. ՀՀ Սահմանադրության 29-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Խտրականությունը, կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկ կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, փարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է»:

ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունք»:

ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի անկախ և անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի, հրապարակային և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք»:

ՀՀ Սահմանադրության 67-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Հանցագործության համար մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի՝

1) ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ ու հանգամանորեն տեղեկացվելու իրավունք.

2) անձամբ կամ իր ընտրած փաստաբանի միջոցով պաշտպանվելու իրավունք.

3) իր պաշտպանությունը նախապարաստելու և իր ընտրած փաստաբանի հետ հաղորդակցվելու համար բավարար ժամանակ և հնարավորություններ ունենալու իրավունք.

4) իր դեմ ցուցմունք տվող անձանց հարցման ենթարկվելու իրավունք, կամ որ այդ անձինք ենթարկվեն հարցման, ինչպես նաև, որ իր օգտին ցուցմունք տվող անձինք կանչվեն և հարցաքննվեն նույն պայմաններով, ինչ իր դեմ ցուցմունք տված անձինք.

5) թարգմանչի անվճար ծառայությունից օգտվելու իրավունք, եթե նա չի տիրապետում հայերենին»:

ՀՀ Սահմանադրության 78-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման համար ընտրված միջոցները պետք է պիտանի և անհրաժեշտ լինեն Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելու համար: Սահմանափակման համար ընտրված միջոցները պետք է համարժեք լինեն սահմանափակվող հիմնական իրավունքի և ազատության նշանակությանը»:

ՀՀ Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնաբանելիս հաշվի է առնվում Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան»:

21.1. Անձի նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի վերաբերյալ Սահմանադրական դատարանը հայտնել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումները.

- պետության պոզիտիվ սահմանադրական պարտականությունն է ապահովել այնպիսի պայմաններ, որոնք նույն կարգավիճակն ունեցող անձանց հավասար հնարավորություն կտան իրացնելու, իսկ խախտման դեպքում՝ պաշտպանելու իրենց իրավունքները, հակառակ դեպքում կխախտվեն ոչ միայն հավասարության, խտրականության արգելման, այլ նաև իրավունքի գերակայության և իրավական որոշակիության սահմանադրական սկզբունքները¹¹,

- Սահմանադրական դատարանը խտրականության արգելման սկզբունքի շրջանակներում թույլատրելի է համարում օբյեկտիվ հիմքով և իրավաչափ նպատակով պայմանավորված ցանկացած տարբերակված մոտեցում: Խտրականության արգելման սկզբունքը չի նշանակում, որ միևնույն կատեգորիայի անձանց շրջանակում ցանկացած տարբերակված մոտեցում կարող է վերածվել խտրականության: Խտրականության սկզբունքի խախտում է այն տարբերակված մոտեցումը, որը զուրկ է օբյեկտիվ հիմքից և իրավաչափ նպատակից¹²,

- խտրականությունն առկա է այն դեպքում, երբ նույն իրավական կարգավիճակի շրջանակներում այս կամ այն անձի կամ անձանց նկատմամբ դրսևորվում է տարբերակված մոտեցում, մասնավորապես՝ նրանք զրկվում են այս կամ այն իրավունքներից, կամ դրանք սահմանափակվում են, կամ ձեռք են բերում արտոնություններ¹³:

21.2. Անդրադառնալով հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց իրավական պաշտպանության առարկային՝ Սահմանադրական դատարանը նշել է, որ այն ներառում է դատարանում լսվելու և դատական քննությանը լիարժեք մասնակցություն ունենալու իրավունքները¹⁴:

22. «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ «*«խտրականություն հաշմանդամության պատճառով» նշանակում է՝ հաշմանդամության պատճառով ցանկացած փարբերակում, բացառում կամ սահմանափակում, որոնց նպատակն է սահմանափակել կամ նվազագույնի հասցնել մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների ճանաչումը, կիրառումը կամ դրանցից օգտվելը քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային կամ ցանկացած այլ ոլորտում՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով: Այն ընդգրկում է խտրականության բոլոր ձևերը՝ ներառյալ անհրաժեշտ հնարավորությունների տրամադրման մերժումը»:*

Նույն կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ «*Մասնակից պետությունները պարտավորվում են ապահովել և օժանդակել հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների լիակատար իրականացմանը՝ առանց հաշմանդամության պատճառով որևէ խտրականության: Այս նպատակով մասնակից պետությունները պարտավորվում են.*

ա. ձեռնարկել համապատասխան օրենսդրական, վարչական և այլ միջոցներ սույն Կոնվենցիայով սահմանված իրավունքների իրականացման համար.

բ. ձեռնարկել անհրաժեշտ բոլոր միջոցները, ներառյալ օրենսդրության ընդունումը, փո-

¹¹ Տես Սահմանադրական դատարանի՝ 2008 թվականի հունվարի 21-ի թիվ ՍԴՈ-731 որոշման 10-րդ կետը:

¹² Տես Սահմանադրական դատարանի՝ 2010 թվականի մայիսի 4-ի թիվ ՍԴՈ-881 որոշման 5-րդ կետը:

¹³ Տես Սահմանադրական դատարանի՝ 2015 թվականի հուլիսի 7-ի թիվ ՍԴՈ-1224 որոշման 22-րդ կետը:

¹⁴ Տես Սահմանադրական դատարանի՝ 2015 թվականի ապրիլի 7-ի թիվ ՍԴՈ-1197 որոշման 6-րդ կետը:

փոխելու կամ չեղյալ հայտարարելու համար գործող այն օրենքները, կանոնակարգերը, սովորույթները և գործելակերպերը, որոնցում առկա է խտրականություն հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ. (...)»¹⁵:

Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի՝ «Հոգեկան հիվանդների մասին» հանձնարարականի համաձայն՝ դատարանի որոշումները չպետք է ընդունվեն միայն բժշկական փաստաթղթերի հիման վրա, ինչպես այլ անձի, հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի համար ևս պետք է լիարժեք երաշխավորվի լավաճ լինելու իրավունքը¹⁶:

Միավորված ազգերի կազմակերպության՝ «Հոգեկան հիվանդների պաշտպանության և հոգեբուժական օգնության բարելավման» բանաձևի համաձայն՝ հոգեկան հիվանդություն ունեցող յուրաքանչյուր ոք պետք է իրավունք ունենա իրականացնելու բոլոր քաղաքացիական, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքները, որոնք ճանաչված են «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում», «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրում, «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրում¹⁷:

Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի՝ «Հոգեկան խանգարումներ ունեցող անձանց իրավունքների և արժանապատվության պաշտպանության մասին» հանձնարարականի համաձայն՝ անդամ պետությունները պետք է երաշխավորեն այնպիսի կառուցակարգերի գոյությունը, որոնք կպաշտպանեն հոգեկան խանգարումներ ունեցող խոցելի անձանց, մասնավորապես այն անձանց, ովքեր համաձայնություն տալու կարողություն չունեն կամ չեն կարող դիմակայել մարդու իրավունքների խախտմանը¹⁸:

23. «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ նաև Եվրոպական կոնվենցիա) 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ոք (...) նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում արդարացի և հրապարակային դատաքննության իրավունք»:

Եվրոպական կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Սույն Կոնվենցիայում շարադրված իրավունքներից և ազատություններից օգտվելը ապահովվում է առանց խտրականության, այն է՝ անկախ սեռից, ռասայից, մշակի գույնից, լեզվից, կրոնից, քաղաքական կամ այլ համոզմունքից, ազգային կամ սոցիալական ծագումից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելուց, գույքային դրությունից, ծննդից կամ այլ դրությունից»:

Եվրոպական կոնվենցիային կից թիվ 12 արձանագրության 1-ին հոդվածի համաձայն՝ «1. Օրենքով սահմանված ցանկացած իրավունքից օգտվելը պետք է ապահովվի առանց սեռի, ռասայի, գույնի, լեզվի, կրոնի, քաղաքական կամ այլ կարծիքի, ազգային կամ սոցիալական ծագման, ազգային փոքրամասնության պատկանելու, սեփականության, ծննդի կամ այլ կար-

¹⁵ Տե՛ս Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ասամբլեայի կողմից 2006 թվականի դեկտեմբերի 13-ին ընդունված «Հաշմանդամություն ունեցող իրավունքների մասին» կոնվենցիան:

¹⁶ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի՝ «Հոգեկան հիվանդների մասին» 1977 թվականի հոկտեմբերի 8-ի թիվ 818 (1977) հանձնարարականի 17-րդ կետը:

¹⁷ Տե՛ս Միավորված ազգերի կազմակերպության՝ 1991 թվականի դեկտեմբերի 17-ի «Հոգեկան հիվանդների պաշտպանության և հոգեբուժական օգնության բարելավման» թիվ 46/119 բանաձևի 1-ին սկզբունքի 5-րդ մասը:

¹⁸ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի՝ 2004 թվականի սեպտեմբերի 22-ի «Հոգեկան խանգարումներ ունեցող անձանց իրավունքների և արժանապատվության պաշտպանության մասին» թիվ REC(2004)10 հանձնարարականի 7-րդ հոդվածի 1-ին մասը:

գավիճակի վրա հիմնված խտրականության:

2. Ոչ մեկի նկատմամբ պետական մարմնի կողմից խտրականություն չպետք է դրսևորվի սույն հոդվածի 1-ին կետում նշված որևէ հիմքով»:

23.1. Հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց՝ բժշկական բնույթի իրավական ներգործության միջոցների կիրառման գործընթացում նրանց մասնակցելու իրավունքի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանն արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումները.

- հոգեկան հիվանդություն ունեցող անձը դատավարությունում ունի երկբնույթ դեր, մասնավորապես՝ նա և՛ շահագրգիռ անձ է, և՛ դատաքննության օբյեկտ: Հետևաբար՝ նրա մասնակցությունն անհրաժեշտ է ոչ միայն գործն անձամբ ներկայացնելու, այլ նաև դատավորին հնարավորություն տալու համար իր անձնական կարծիքը ձևավորել գործի և այդ անձի հոգեկան վիճակի վերաբերյալ¹⁹: Դատավորի համար կարևոր է առնվազն հոգեկան հիվանդություն ունեցող անձի հետ կարճ հանդիպում ունենալը և նախընտրելի է նրան հարցեր ուղղելը: Եվրոպական դատարանը գտնում է, որ դատավորի կողմից գործի լուծումը միայն փաստաթղթավորված ապացույցների հիման վրա, առանց տեսնելու կամ լսելու անձին, հանդիսանում է Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով երաշխավորված մրցակցության սկզբունքի խախտում²⁰,

- Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի համատեքստում, եվրոպական դատարանը ելնում է այն հանգամանքից, որ հոգեկան հիվանդությամբ տառապող անձանց գործերով ներպետական դատարանները նույնպես օժտված են հայեցողության հարաբերական ազատությամբ: Օրինակ՝ նրանք կարող են ընդունել դատավարական համապատասխան միջոցներ՝ արդարադատության պատշաճ կազմակերպման, անձի առողջության պահպանման համար և այլն: Սակայն այդպիսի միջոցները չպետք է խաթարեն անձի արդար դատաքննության իրավունքի բուն էությունը՝ երաշխավորված Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով: Անձի մասնակցությունը բացառող կոնկրետ միջոցի կիրառման անհրաժեշտությունը քննարկելիս Եվրոպական դատարանը հիմք է ընդունում բոլոր համապատասխան հանգամանքները (ինչպիսիք են՝ ներպետական դատարանների կողմից քննարկվող հարցերի բնույթն ու բարդությունը, անձի համար դրանց կարևորությունը, նրա անմիջական մասնակցության պարագայում այլ անձանց կամ իր համար որևէ վտանգ ներկայացնելը և այլն)²¹,

- արդարադատության պատշաճ կազմակերպման շահերից ելնելով, անհրաժեշտության դեպքում՝ լրացուցիչ միջոցներ ձեռնարկելով (հոգեբույժի հետ հանդիպում, գործի քննությանը ներկայություն, օրինական ներկայացուցչի, պաշտպանի մասնակցության ապահովում), պետք է ապահովվի հոգեկան հիվանդություն ունեցող անձի կողմից դատավարությունը հասկանալու հնարավորությունը, «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի «ա» կետի իմաստով մեղսագրվող արարքի (մեղադրանքի) բնույթի և պատճառների մասին մանրամասն տեղեկա-

¹⁹ Տե՛ս, *mutatis mutandis*, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Kovalev v. Russia* գործով 2007 թվականի մայիսի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 78145/01, կետեր 35-37:

²⁰ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Shtukatorov v. Russia* գործով 2008 թվականի մարտի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ 4409/05, կետեր 72-73:

²¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Shtukatorov v. Russia* գործով 2008 թվականի մարտի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ 4409/05, կետ 68:

ցումը, որը կապահովի դատարանի կողմից կայացվող որոշման արդարացիությունը²²:

23.2. Միևնույն ժամանակ, խտրականության արգելքի համատեքստում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը նշել է, որ ոչ բոլոր դեպքերում է տարբերակված մոտեցումը կամ համապատասխանաբար տարբեր իրավիճակներում գտնվող անձանց նկատմամբ տարբերակված մոտեցում չդրսևորելը համարվում խտրականություն, այլ այն դեպքերում, որոնք չունեն օբյեկտիվ հիմք և ողջամիտ արդարացում²³:

Վերոգրյալի հետ մեկտեղ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը նշել է, որ Եվրոպական կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի և 12-րդ արձանագրության 1-ին հոդվածի շրջանակը ներառում է նաև խտրականությունը՝ հիմնված բժշկական պայմանների վրա²⁴: Դատարանը նշել է, որ ձևավորված է եվրոպական և համաշխարհային կոնսենսուս՝ պաշտպանելու հաշմանդամություն ունեցող անձանց խտրականությունից²⁵: Այն ներառում է պետության պոզիտիվ պարտականությունը՝ ապահովելու ողջամիտ պայմաններ՝ թույլ տալով հաշմանդամություն ունեցող անձանց ամբողջությամբ իրացնել իրենց իրավունքները, որի չապահովումը հավասարազոր է խտրականության²⁶: Միաժամանակ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն ընդգծել է, որ հաշմանդամության վերաբերյալ գործերով հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ իրավական տարբերակված մոտեցում դրսևորելու հայեցողության լուսանցքն էականորեն նեղ է²⁷:

24. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 451-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ «Եթե անձը, որի նկատմամբ իրականացվում է բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցներ կիրառելու վարույթ, իր հոգեկան վիճակի պարճառով չի կարող մասնակցել գործով վարույթին, քննիչը կամ դատախազն այդ մասին կազմում են արձանագրություն, որն ուղարկվում է դատավորին՝ համապատասխան անձին անգործունակ ճանաչելու հարցը լուծելու համար»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 456-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Անձը, որի նկատմամբ իրականացվում է բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցներ կիրառելու վարույթ, օգտվում է մեղադրյալի բոլոր իրավունքներից: (...)»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 466-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Եթե հոգեկան հիվանդությամբ հիվանդացած անձն առողջական վիճակի պարճառով չի կարող մասնակցել գործով վարույթին, քննիչը, դատախազը դրա մասին պետք է կազմեն արձանագրություն»:

24.1 Վճռաբեկ դատարանը, հիմք ընդունելով հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող

²² Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Vaudelle v. France* գործով 2001 թվականի հունվարի 30-ի վճիռը, գանգատ թիվ 35683/97, կետ 65:

²³ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Fabris v. France [GC]* գործով 2013 թվականի փետրվարի 7-ի վճիռը, գանգատ թիվ 16574/08, կետ 56, *Molla Sali v. Greece [GC]* գործով 2018 թվականի դեկտեմբերի 19-ի վճիռը, գանգատ թիվ 20452/14, կետ 135:

²⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Kiyutin v. Russia* գործով 2011 թվականի մարտի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 2700/10, կետ 57:

²⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Glor v. Switzerland* գործով 2009 թվականի ապրիլի 30-ի վճիռը, գանգատ թիվ 13444/04, կետ 54:

²⁶ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Cam v. Turkey* գործով 2016 թվականի փետրվարի 23-ի վճիռը, գանգատ թիվ 51500/08, կետեր 65-57, *Enver Sahin v. Turkey* գործով 2018 թվականի հունվարի 30-ի վճիռը, գանգատ թիվ 23065/12, կետեր 67-69:

²⁷ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Glor v. Switzerland* գործով 2009 թվականի ապրիլի 30-ի վճիռը, գանգատ թիվ 13444/04, կետ 84:

անձանց իրավական պաշտպանությանն ուղղված միջազգային իրավական փաստաթղթերում ամրագրված պահանջները, նրանց իրավական երաշխիքների կապակցությամբ կայուն նախադեպային դիրքորոշում է ձևավորել այն մասին, որ՝

- բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցներ կիրառելու վարույթի ընթացքում քրեական օրենքով չթույլատրված արարք կատարած անձինք, չհանդիսանալով մեղադրյալ, օգտվում են մեղադրյալի իրավունքներից²⁸,

- անմեղսունակության վիճակում հանրորեն վտանգավոր արարք կատարած անձի իրավավիճակն ընդգրկում է ՀՀ Սահմանադրությամբ և միջազգային իրավական փաստաթղթերով երաշխավորված իրավունքները (ՀՀ Սահմանադրության 67-րդ հոդված, «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրի 14-րդ հոդված, «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդված), այդ թվում՝ արդար դատաքննության իրավունքը: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 456-րդ հոդվածը նույնպես ամրագրում է, որ անմեղսունակության վիճակում հանրորեն վտանգավոր արարք կատարած անձն օգտվում է մեղադրյալի բոլոր իրավունքներից²⁹: Նշված պահանջն օրենսդրի կողմից նախատեսվել է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 456-րդ հոդվածում՝ հոգեկան հիվանդությամբ տառապող անձանց իրավունքների նկատմամբ տարբերակված մոտեցումը բացառելու նպատակով³⁰:

25. Գործող քրեական դատավարության օրենսգրքը հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց անգործունակ ճանաչելու ընթացակարգի վերաբերյալ կարգավորում է նախատեսել 451-րդ հոդվածի 4-րդ մասում: Նշված կարգավորման ուսումնասիրությունից հետևում է, որ օրենսդիրը, հիմք ընդունելով հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի կողմից իր վերաբերյալ ընթացող վարույթին հոգեկան վիճակի պատճառով մասնակցելու անհնարինությունը, քննիչի կամ դատախազի կողմից այդ մասին կազմված արձանագրության հիման վրա նախատեսում է նրան անգործունակ ճանաչելու ընթացակարգ: Այսինքն՝ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի՝ իր վերաբերյալ վարույթին մասնակցելու հնարավորության մեկանգամյա գնահատման արդյունքում քննիչի կամ դատախազի արձանագրությունը հիմք է այդ անձին անգործունակ ճանաչելով, նրա մասնակցությունը վարույթին, ի սկզբանե՝ մինչդատական փուլից սկսած սահմանափակելու համար: Արդյունքում, վարույթն իրականացնող մարմինն իր իսկ կողմից կազմված արձանագրության հիման վրա հնարավորություն է ստանում հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի մասնակցություն պահանջող քննչական կամ այլ դատավարական գործողություններն իրականացնել առանց նրա մասնակցության ապահովման:

Վերոնշյալ դեպքում, Վճռաբեկ դատարանն օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման իր սահմանադրական գործառույթի իրացման շրջանակներում գտնում է, որ պատճառաբանությունն առ այն, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունենալու պայմաններում անձն ի վիճակի չէ մասնակցելու իր վերաբերյալ ընթացող դատավարությանը, պարունակում է

²⁸ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի՝ *Սերգեյ Սրեփանյանի* գործով 2014 թվականի մայիսի 31-ի թիվ ԳԴ5/0014/01/13 որոշումը, կետ 23:

²⁹ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի՝ *Արա Շուշանյանի* գործով 2017 թվականի հունիսի 22-ի թիվ ԵԱՆԴ/0030/01/15 որոշումը, կետ 14:

³⁰ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի՝ *Տիգրան Գասպարյանի* գործով 2018 թվականի մարտի 20-ի թիվ ԳԴ1/0058/01/16 որոշումը, կետ 15:

հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց նկատմամբ առանց օբյեկտիվ հիմքի և իրավաչափ նպատակի ենթադրվող խտրական վերաբերմունք: Մինչդեռ, սույն որոշման 21-24.1-րդ կետերում վկայակոչված միջազգային չափանիշներից և մեջբերված իրավական դիրքորոշումներից հետևում է, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց դեպքում կանխավարկածը պետք է լինի ոչ թե հոգեկան հիվանդությամբ տառապելու հիմքով վերջիններիս մասնակցության և իրավունքներից օգտվելու հնարավորությունների սահմանափակումը, այլ ընդհակառակը՝ լրացուցիչ միջոցառումների ձեռնարկմամբ՝ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց մասնակցության խրախուսումը՝ իրենց իրավունքներին և օրինական շահերին անմիջականորեն առնչվող վարույթին: Ուստի, միջազգային չափանիշների հաշվառմամբ՝ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձինք առողջ անձանց հետ հավասար հիմունքներով, լրացուցիչ երաշխիքների տրամադրմամբ, պետք է հնարավորություն ունենան լիարժեք մասնակցություն ունենալու իրենց վերաբերյալ ընթացող վարույթին:

26. Վերոգրյալի հետ մեկտեղ, Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում նշել, որ բարձրացված հարցի կապակցությամբ իրավակիրառ պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ, ինչպես սույն գործով, քրեական դատավարությունում բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառման վարույթի շրջանակներում հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձին անգործունակ ճանաչելու հիմքում դրվում է փորձագիտական եզրակացությունն այն մասին, որ *«(...) իրեն մեղսագրվող արարքը կատարելու ժամանակ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձը չէր կարող հասկանալ իր գործողությունների փաստացի բնույթը և հասարակական վրանգավորությունը և ղեկավարել դրանք: Ուստի նրան հարկ է ճանաչել անմեղսունակ (...):»*: Արդյունքում, անձի անմեղսունակության վերաբերյալ փորձագետի եզրահանգումը գործող օրենսդրական կարգավորման և ձևավորված պրակտիկայի պայմաններում դրվում է հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձին քրեադատավարական ընթացակարգով անգործունակ ճանաչելու և առանց նրա մասնակցության քննչական կամ այլ դատավարական գործողությունների կատարումը կազմակերպելու հիմքում³¹:

Մինչդեռ, պետք է արձանագրել, որ անգործունակությունը քրեական դատավարությունում դատարանի կողմից չի կարող ճանաչվել՝ հիմքում դնելով անձի անմեղսունակության վերաբերյալ փորձագիտական եզրակացության հետևությունները: Մասնավորապես, անմեղսունակությունն անձին անգործունակ ճանաչելու պայման չէ: Ավելին, հարկ է ընդգծել, որ անմեղսունակության և անգործունակության վիճակները համարժեք չեն, կրում են ինքնավար բնույթ և որոշվում են տարբեր բանաձևերով, մեկի առկայությունը չի կարող նախապայման դիտարկվել մյուսը հաստատելու համար: Եթե մեղսունակությունը որոշվում է ռետրոսպեկտիվ կարգով (անցյալ ժամանակում կատարված) և միայն անհատի կյանքի որոշակի ժամանակաշրջանի նկատմամբ՝ մեղսագրվող արարքի համատեքստում, ապա գործունակությունը կապված է անձի քննադատական ունակությունների հետ, շատ թե քիչ երկարատև ժամանակի ընթացքում, և ընդգրկում է անհատի սոցիալական գործունեության բոլոր կողմերը, այդ թվում՝ հեռանկարները: Այլ կերպ, եթե անմեղսունակությունը վերաբերում է անձի՝ հոգեկան առողջության անցյալ ժամանակաշրջանին, ապա անգործունակությունը վերաբերում է անձի՝

³¹ Տե՛ս, ի թիվս այլնի, օրինակ՝ թիվ ԵԿԴ/0098/15/17, ԱՐԱԴ/0025/15/17, ԱՐԱԴ/0026/15/17 գործերը:

հոգեկան առողջության ապագա ժամանակաշրջանին:

Հետևաբար, անմեղսունակության վերաբերյալ փորձագիտական եզրակացությամբ անձը քրեական դատավարությունում չի կարող ճանաչվել անգործունակ և զրկվել համապատասխան գործողություններին մասնակցելու հնարավորությունից:

27. Նման պայմաններում, Վճռաբեկ դատարանի գնահատմամբ, անմեղսունակության վերաբերյալ փորձագիտական եզրակացության հիման վրա անձին անգործունակ ճանաչելու քրեադատավարական ընթացակարգը, առանց օբյեկտիվ հիմքի և իրավաչափ նպատակի, հանգեցնում է հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի՝ դատական պաշտպանության, արդար դատաքննության և մեղսագրվող՝ քրեական օրենքով արգելված արարքից պաշտպանվելու իրավունքներից օգտվելու հնարավորությունների անհամաչափ սահմանափակման: Ընդ որում, նույնիսկ այն բացառիկ դեպքերում, երբ անձի հոգեկան հիվանդությունն օբյեկտիվորեն արգելք է հանդիսանում նրան քննչական կամ այլ դատավարական գործողությանը մասնակից դարձնելու համար, ապա Վճռաբեկ դատարանը, օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման իր սահմանադրական գործառույթի շրջանակներում արձանագրում է, որ վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է սահմանափակվի այդ մասին համապատասխան արձանագրության մեջ կատարվող նշմամբ՝ առանց հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձին անգործունակ ճանաչելու ընթացակարգի նախաձեռնման, որի պայմաններում կարող է ապահովվել նրա իրավունքների լիարժեք պաշտպանությունը, որի կարևորությունն ընդգծվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի և ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից Սահմանադրական դատարան ներկայացված բացատրություններում³²: Հակառակ պարագայում, անգործունակ ճանաչելու պահից կվերանա այդ անձի՝ վարույթին մասնակցելու կարողության վերագնահատման հնարավորությունը, նրան որևէ քննչական կամ այլ դատավարական գործողության կատարմանը մասնակից դարձնելու անհրաժեշտությունը և կլեգիտիմացվի առանց վերջինիս մասնակցության նշված գործողությունների կատարումը:

Վճռաբեկ դատարանը փաստում է, որ առանց անգործունակ ճանաչելու ընթացակարգի նախաձեռնման հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի՝ իր վերաբերյալ ընթացող վարույթին մասնակցության հարցի լուծման գաղափարն ընդունելի է նաև օրենսդրի կողմից: Այդ մասին է վկայում անմեղսունակ անձանց և դեպքից հետո հոգեկան հիվանդությամբ հիվանդացած անձանց նկատմամբ բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառման վարույթների օրենսդրական կարգավորումների համեմատական ուսումնասիրությունը: Այսպես, եթե անձին անգործունակ ճանաչելու ինստիտուտը նախատեսված է անմեղսունակ անձանց նկատմամբ բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառման վարույթը կանոնակարգող ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 52-րդ գլխի 451-րդ հոդվածի 4-րդ մասում, ապա այդպիսի կարգավորում օրենսդրի կողմից չի նախատեսվել դեպքից հետո հոգեկան հիվանդությամբ հիվանդացած անձանց նկատմամբ բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառման վարույթը կանոնակարգող ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 53-րդ գլխի՝ 466-րդ հոդվածի 3-րդ մասում: Այդ դեպքում օրենսդիրը նախատեսել է միայն քննիչի կամ դատախազի կողմից համապատասխան արձանագրություն կազմելու կարգավորում՝ առանց հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձին անգործունակ ճանաչելու

³² Տե՛ս սույն որոշման 16-17-րդ կետերը:

ընթացակարգի նախաձեռնման: Այսինքն՝ օրենսդիրը, որպես այդպիսին, ընդունելի է համարում բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառման վարույթին հոգեկան հիվանդությամբ տառապող անձի մասնակցության հարցի լուծումը նաև առանց նրան անգործունակ ճանաչելու ընթացակարգի: Ուստի, եթե նշված մոտեցումը կիրառելի է դեպքից հետո հոգեկան հիվանդությամբ հիվանդացած անձանց նկատմամբ, ապա տվյալ դեպքում բացակայում է օբյեկտիվ հիմքն ու իրավաչափ նպատակը՝ նույն մոտեցումը նաև անմեղսունակ անձանց նկատմամբ չկիրառելու համար:

28. Ամփոփելով վերոգրյալը, Վճռաբեկ դատարանը փաստում է, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումներին և միջազգային իրավական փաստաթղթերում ամրագրված չափանիշներին համապատասխան՝ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձինք ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված՝ դատական պաշտպանության, արդար դատաքննության և մեղսագրվող՝ քրեական օրենքով արգելված արարքից պաշտպանվելու հիմնարար իրավունքներից օգտվելու համար, որպես կանոն պետք է մասնակցություն ունենան իրենց վերաբերյալ ընթացող վարույթին: Վճռաբեկ դատարանի գնահատմամբ, բացառություն կարող են լինել այն դեպքերը, երբ նրանց վարքագիծը, հոգեկան կամ ֆիզիկական վիճակն օբյեկտիվորեն խոչընդոտ են վերջիններիս մասնակցությունը վարույթին ապահովելու համար: Այսինքն՝ առանց հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի մասնակցության իր իրավունքներին և օրինական շահերին առնչվող վարույթի անցկացումը պետք է լինի որպես վերջին միջոց (*last resort*), երբ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի հոգեկան վիճակի գնահատման արդյունքում պարզ կդառնա, որ վերջինս օբյեկտիվորեն ի վիճակի չէ մասնակցելու իրեն առնչվող կոնկրետ գործողությանը: Այլ կերպ, Վճռաբեկ դատարանը փաստում է, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ և միջազգային փաստաթղթերով ամրագրված իրավունքներից օգտվելու հնարավորությունը երաշխավորելու համար, նրանց մասնակցությամբ կատարման ենթակա յուրաքանչյուր քննչական կամ այլ դատավարական գործողության ժամանակ պետք է վերագնահատվի նշված անձանց՝ վարույթին մասնակցելու կարողությունը: Միաժամանակ, Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում նկատել, որ ինչպես արտասահմանյան մի շարք երկրների քրեական դատավարության օրենսգրքերում³³, այնպես էլ ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում³⁴, նախատեսված չէ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձին անգործունակ ճանաչելու ընթացակարգ:

29. Սույն գործի նյութերի ուսումնասիրությունից երևում է, որ՝

- նախաքննական մարմնի միջնորդության հիման վրա Առաջին ատյանի դատարանը, հիմք ընդունելով քրեական օրենքով արգելված ենթադրյալ արարքը կատարելու պահին Ա.Մնացականյանի՝ անմեղսունակության վիճակում գտնվելու վերաբերյալ փորձագիտական եզրակացությունը, նրան ճանաչել է անգործունակ՝ փաստելով, որ Ա.Մնացականյանի նկատմամբ իրականացվում է բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցներ կիրառելու վարույթ, իր հոգեկան վիճակի պատճառով նա չի կարող մասնակցել գործի վարույթին, որի մասին կազմ-

³³ Տե՛ս, օրինակ, Լատվիայի, Էստոնիայի, Ռուսաստանի, Վրաստանի, Ուկրաինայի քրեական դատավարության օրենսգրքերը:

³⁴ Տե՛ս www.arlis.am կայքը:

ված է արձանագրություն³⁵,

- Վերաքննիչ դատարանն օրինական ուժի մեջ է թողել Առաջին աստիճանի դատարանի որոշումը՝ նշելով, որ առկա են Ա.Մնացականյանին անգործունակ ճանաչելու պայմանները և հիմքերը, նա չի կարող օգտվել իր դատավարական իրավունքներից և մասնակցել դատաքննչական գործողություններին, ինչպես նաև հարուցված է բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցներ կիրառելու վարույթ և կազմվել է համապատասխան արձանագրություն, որը ներկայացվել է դատարանին³⁶:

30. Նախորդ կետում մեջբերված փաստական հանգամանքները գնահատելով սույն որոշման 21-28-րդ կետերում արտահայտված իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ սույն գործով Ա.Մնացականյանին անգործունակ ճանաչելու հիմքում մեխանիկորեն դրվել է փորձագիտական եզրակացության հետևությունն այն մասին, որ «*իր ներկա հոգեկան վիճակով նա կարող է հայտնել որոշ արտաքին նկարագրական տեղեկություններ, դեպքերի որոշ հանգամանքներ, սակայն չի կարող հասկանալ քրեական գործի համար կարևոր նշանակություն ունեցող հանգամանքները և տալ ճշմարտացի ցուցմունքներ, չի կարող օգտվել իր դատավարական իրավունքներից և մասնակցել դատաքննչական գործողություններին*»³⁷: Սույն գործի փաստական հանգամանքների գնահատումը ցույց է տալիս, որ ստորադաս դատարանների կողմից չի հիմնավորվել, որ Ա.Մնացականյանին անգործունակ ճանաչելու ընթացակարգով գործի վարույթին նրա մասնակցության սահմանափակումը եղել է վերջին միջոց (*last resort*), և Ա.Մնացականյանը հոգեկան առողջության խնդիրների պատճառով տվյալ պահին օբյեկտիվորեն ի վիճակի չէր մասնակցելու իրեն առնչվող գործողություններին: Հետևաբար, Ա.Մնացականյանի վերաբերյալ կազմված արձանագրության և անմեղսունակության մասին վկայող փորձագիտական եզրակացության հիման վրա նրան մեխանիկորեն անգործունակ ճանաչելու ընթացակարգը, առանց օբյեկտիվ հիմքի և իրավաչափ նպատակի, սահմանափակելով դատական պաշտպանության, արդար դատաքննության և մեղսագրվող՝ քրեական օրենքով արգելված արարքից պաշտպանվելու հնարավորություններից, հանգեցրել է նրա իրավունքների խախտման: Իրավակիրառ պրակտիկայում հետագա նմանատիպ դեպքերը բացառելու նկատառումներով Վճռաբեկ դատարանը, վերահաստատելով օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման սահմանադրական գործառնությունների շրջանակներում սույն որոշմամբ ձևավորած նախադեպային մոտեցումը, փաստում է, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց հիմնարար իրավունքների պաշտպանության նպատակով վարույթն իրականացնող մարմիններն այսուհետ պետք է ձեռնպահ մնան հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձին անգործունակ ճանաչելու ընթացակարգի նախաձեռնումից:

Ամփոփելով վերոգրյալը, սույն գործի փաստական հանգամանքների համատեքստում Վճռաբեկ դատարանը եզրահանգում է, որ Արթուր Մնացականյանին ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 451-րդ հոդվածի 4-րդ մասի կիրառմամբ անգործունակ ճանաչելու արդյունքում նրա՝ քրեական վարույթի ընթացքում դատական պաշտպանության, արդար դատաքննության, մեղսագրվող՝ քրեական օրենքով արգելված արարքից պաշտպանվելու հիմ-

³⁵ Տե՛ս սույն որոշման 9-րդ կետը:

³⁶ Տե՛ս սույն որոշման 11-րդ կետը:

³⁷ Տե՛ս սույն որոշման 8-րդ կետը:

նարար իրավունքներն իրացնելու հնարավորությունների սահմանափակումն իրավաչափ չէ:

II. Հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելու անվտանգության միջոցի կիրառման իրավական երաշխիքների ապահովումը.

31. Օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման և իրավունքի զարգացման գործառույթների իրացման շրջանակներում սույն գործով Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում անդրադառնալ նաև հետևյալ իրավական հարցին. Արթուր Մնացականյանի նկատմամբ հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելու անվտանգության միջոցի կիրառման ընթացքում արդյո՞ք ստորադաս դատարանների կողմից ապահովվել են ազատության իրավունքի պաշտպանության անհրաժեշտ իրավական երաշխիքները:

32. ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Յուրաքանչյուր ոք ունի անձնական ազատության իրավունք: Ոչ ոք չի կարող անձնական ազատությունից զրկվել այլ կերպ, քան հետևյալ դեպքերում և օրենքով սահմանված կարգով՝

(...)

6) հանրության համար վրանգավոր վարակիչ հիվանդությունների փարածումը, ինչպես նաև հոգեկան խանգարում ունեցող, հարբեցող կամ թմրամոլ անձանցից բխող վրանգը կանխելու նպատակով.

(...)

5. Անձնական ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի վիճարկելու իրեն ազատությունից զրկելու իրավաչափությունը, որի վերաբերյալ դատարանը սեղմ ժամկետում որոշում է կայացնում և կարգադրում է նրան ազատ արձակել, եթե ազատությունից զրկելը ոչ իրավաչափ է»:

ՀՀ Սահմանադրության 78-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման համար ընտրված միջոցները պետք է պիտանի և անհրաժեշտ լինեն Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելու համար: Սահմանափակման համար ընտրված միջոցները պետք է համարժեք լինեն սահմանափակվող հիմնական իրավունքի և ազատության նշանակությանը»:

ՀՀ Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնաբանելիս հաշվի է առնվում Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան»:

32.1. Ազատության իրավունքի համատեքստում անդրադառնալով դատավարական հարկադրանքի միջոցներից՝ կալանավորումը որպես խափանման միջոց կիրառելուն՝ Սահմանադրական դատարանն իրավական դիրքորոշում է արտահայտել այն մասին, որ.

- կալանավորումը, լինելով խափանման միջոցներից մեկը, ունի այլընտրանք և խափանման բոլոր միջոցների շարքից ընտրվում է այն ժամանակ, երբ խափանման միջոցների կիրառմամբ հետապնդվող նպատակներին հասնելուն առավելապես կարող է նպաստել խափանման միջոցի հենց այս տեսակը՝ հաշվի առնելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 135-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված բոլոր հանգամանքները³⁸,

³⁸ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2009 թվականի սեպտեմբերի 12-ի թիվ ՍԴՈ-827 որոշումը, կետ 6:

- կալանավորումը՝ որպես քրեադատավարական հարկադրանքի վերջին՝ բացառիկ միջոց (*ultima ratio*), **միշտ և պարտադիր կերպով պետք է այլընտրանք ունենա**: Քրեադատավարական օրենքում ամրագրվելիք այդ այլընտրանքը պետք է քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին փաստացի հնարավորություն ընձեռի և իրավաբանական պարտականություն դնի նրա վրա՝ ի սկզբանե ընտրություն կատարել տարբեր խափանման միջոցների միջև՝ իրավաչափ նպատակին հասնելու համար ընտրելով առավել պիտանի միջոցը: Միևնույն ժամանակ այն պետք է նաև պարտադիր կարգով լինի անձի հիմնական իրավունքները և ազատություններն առավել նվազ սահմանափակողը, այսինքն՝ անհրաժեշտ միջոցը³⁹:

33. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 458-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Քրեական օրենքով չթույլատրված արարք կատարած, սակայն հասարակության համար վրանգ չներկայացնող անձի անմեղսունակության փաստը հաստատվելու պահից նա կարող է հանձնվել ազգականների, խնամակալների, հոգաբարձուների հսկողությանը՝ այդ մասին տեղյակ պահելով առողջապահության մարմիններին:

2. Տվյալ միջոցն ընտրելու մասին քննիչը, դատախազը, դատարանը կայացնում են պայմառաբանված որոշում»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 459-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Քրեական օրենքով չթույլատրված արարք կատարած և հասարակության համար վրանգ ներկայացնող անձի անմեղսունակության փաստը հաստատվելու պահից նա կարող է տեղավորվել հոգեբուժական հաստատությունում:

2. Հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելը թույլատրվում է քննիչի պայմառաբանված որոշմամբ, որը հաստատում է դատարանը»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 464-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Եթե անձը հասարակության համար մեծ վրանգ չի ներկայացնում և կարիք չունի իր նկատմամբ բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցների կիրառման, դատարանը կայացնում է գործով վարույթը կարճելու և քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշում: (...)»:

34. Նախորդ կետում մեջբերված իրավադրույթներից հետևում է, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց նկատմամբ բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառման վարույթում կարող է որպես դատավարական հարկադրանքի միջոց նշանակվել ազատությունից զրկելու հետ չկապված ընտանեկան հսկողություն (ազգականների, խնամակալների և հոգաբարձուների հսկողությանը հանձնելու դեպքում) և ազատությունից զրկելու հետ կապված բժշկական հսկողություն (հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորվելու դեպքում) անվտանգության միջոցները: Ընդ որում, օրենսդրական կարգավորումներից հետևում է, որ՝

- ընտանեկան հսկողության կիրառման հիմքն անձի՝ հասարակության համար վրանգ չներկայացնելն է,

- բժշկական հսկողության կիրառման հիմքն անձի՝ հասարակության համար վրանգ ներկայացնելն է:

Այսինքն՝ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի նկատմամբ նշված անվտանգության միջոցներից կոնկրետ տեսակի ընտրությունը պայմանավորվում է այն հանգաման-

³⁹ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2019 թվականի հոկտեմբերի 15-ի թիվ ՍԴՈ-1480 որոշումը, կետ 7.4:

քով, թե արդյո՞ք անձը հասարակության համար վտանգ ներկայացնում է, թե ոչ: Ստացվում է, որ հասարակության համար վտանգ ներկայացնելու դեպքում՝ **անկախ դրա աստիճանից**, անձի ազատության իրավունքը անվերապահ ենթակա է սահմանափակման՝ բժշկական հսկողություն անվտանգության միջոցի կիրառմամբ՝ այլընտրանքային միջոցի բացակայության պատճառով: Մինչդեռ, այդպիսի բացարձակ մոտեցումն ընդունելի լինել չի կարող, այն խաթարում է ազատության իրավունքի էությունը և զրկում դատական ատյանին՝ իրեն բնորոշ՝ գործն ըստ անհատական փաստական հանգամանքների գնահատման ենթարկելու գործառույթը պատշաճ իրացնելու հնարավորությունից: Ուստի, պետք է արձանագրել, որ ինչպես կալանավորումը, այնպես էլ բժշկական հսկողություն անվտանգության միջոցը, լինելով դատավարական հարկադրանքի վերջին, բացառիկ միջոց, պետք է ունենա անձին ազատությունից զրկելու այլընտրանք:

Նշվածը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ հասարակության համար բարձր և նվազ վտանգ ներկայացնող անձանց նկատմամբ միևնույն մոտեցումը մեխանիկորեն կիրառվել չի կարող: Նրանց նկատմամբ ազատությունից զրկելու դատավարական հարկադրանքի միջոց կիրառելու և իրավունքները նույն ծավալով սահմանափակելն արդարացված լինել չի կարող առնվազն համաչափության սկզբունքից ելնելով:

Ավելին, հաշվի առնելով նաև ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 464-րդ հոդվածի 2-րդ մասի կարգավորումը՝ ստացվում է, որ օրենսդիրը մի կողմից հասարակության համար մեծ վտանգ չներկայացնող անձի նկատմամբ, առանց ազատությունից զրկելու հետ չկապված այլընտրանքային միջոցի կիրառման հնարավորության, անվերապահորեն սահմանում է հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելու անվտանգության միջոցը կիրառելու պահանջ, մյուս կողմից՝ նախատեսում, որ հասարակության համար մեծ վտանգ չներկայացնող անձի նկատմամբ դատարանը գործի վարույթը կարճում է և քրեական հետապնդումը դադարեցնում, եթե բացակայում է բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների նշանակման կարիքը: Այլ կերպ՝ հասարակության համար նվազ վտանգ ներկայացնող անձը գործի մինչդատական վարույթում, ազատությունից զրկելու այլընտրանքային միջոցների բացակայության պատճառով, պարտադիր կարգով ենթակա է տեղավորման բժշկական հաստատությունում, այն դեպքում, երբ դատական քննության ընթացքում օրենսդիրը դատարանին համանման պայմաններում լիազորում է գործի վարույթը կարճել և քրեական հետապնդումը դադարեցնել, եթե անձը նաև չունի բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների նշանակման կարիք: Մինչդեռ, տվյալ դեպքում, ընտանեկան հսկողությունը, օրինակ, կարող է դիտարկվել որպես անձին ազատությունից զրկելու հետ կապված անվտանգության միջոցի այլընտրանք: Ավելին, հաշվի առնելով, որ ընտանեկան հսկողություն անվտանգության միջոցը նաև դատավարական հարկադրանքի միջոց է, ուստի այն ևս պետք է ուղղված լինի անձի հնարավոր ոչ իրավաչափ վարքագծի կանխմանը: Բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառման վարույթում այն կարող է ուղղված լինել անձի՝ հասարակության համար նվազ վտանգ ներկայացնելու հանգամանքից բխող ոչ իրավաչափ վարքագծի կանխմանը:

Վերոգրյալի հիման վրա, օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման սահմանադրական գործառույթի շրջանակներում, Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի՝ ազատության իրավունքի արդյունավետ երաշխավորման տեսանկյունից՝ անվտանգության միջոցների կիրառումը պետք է պայմանավորվի

ոչ թե հասարակության համար առհասարակ վտանգ ներկայացնելու կամ չներկայացնելու հանգամանքով, այլ՝ **այդպիսի վտանգի աստիճանի գնահատմամբ**, որպիսի մոտեցման պայմաններում ընտանեկան հսկողությունը կարող է դիտարկվել որպես ազատությունից զրկելու հետ չկապված այլընտրանքային միջոց՝ բժշկական հսկողություն անվտանգության միջոցի կիրառելիության հարցը լուծելիս: Այլ կերպ, նվազ վտանգ ներկայացնելու դեպքում, անձի նկատմամբ ազատության իրավունքի սահմանափակմամբ զուգորդված՝ հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելու հարկադրանքի միջոցը պետք է կիրառվի ընտանեկան հսկողություն անվտանգության միջոցի կիրառման աննպատակահարմարության մասին եզրահանգման գալուց հետո:

35. Վերոգրյալի հետ մեկտեղ, Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում անդրադառնալ բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառման մինչդատական վարույթում հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձին ազատությունից զրկելու հետ կապված՝ բժշկական հսկողություն անվտանգության միջոցի պարբերական վերանայման և անազատության մեջ պահելու առավելագույն ժամկետների բացակայության խնդրին: Գործող օրենսդրական կարգավորումներով բացակայում է բժշկական հսկողություն անվտանգության միջոցի կիրառման իրավաչափության դատական պարբերական վերանայման կառուցակարգը և այն կիրառվում է առանց առավելագույն ժամկետների սահմանման:

Մինչդեռ, ըստ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ բժշկական հսկողության պարբերական և ինքնավար դատական վերանայման համակարգը, ինչպես կալանքի դեպքում, հնարավորություն է ստեղծում երաշխավորելու Եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 4-րդ մասով ամրագրված պահանջը⁴⁰, որի համաձայն՝ ազատությունից զրկված անձն իրավունք ունի վիճարկելու իրեն ազատությունից զրկելու օրինականությունը, որի կապակցությամբ դատարանն անհապաղ որոշում է կայացնում և կարգադրում է նրան ազատ արձակել, եթե ազատությունից զրկելն անօրինական է: Բացի այդ, հարկ է ընդգծել, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն անձի «վտանգավորության» հիմքով անժամկետ, առանց ազատագրվման օրինականության պարբերական դատական ստուգման անձին անազատության մեջ պահելն անհամատեղելի է համարում Եվրոպական կոնվենցիայի պահանջների հետ⁴¹: Նշված խնդրին անդրադարձել է նաև ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանը և նշել, որ օրենսդրական կարգավորման նման թերությունները հանգեցնում են այս անվտանգության միջոցի հիման վրա անձանց երկար ժամանակ հոգեբուժական կազմակերպությունում պահելուն՝ առանց դատարանի կողմից բուժման նկատմամբ համապատասխան վերահսկողության⁴²: Այդ պատճառով էլ արտասահմանյան մի շարք երկրներում օրենսդրորեն նախատեսվում են կարգավորումներ, որոնք սահմանում են անձին բժշկական հաստատությունում տեղավորելու անվտանգության միջոցի կիրառման առավելագույն ժամկետ և պարբերական

⁴⁰ Տե՛ս *Abdulkhakov v. Russia* գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ 2012 թվականի հոկտեմբերի 1-ի վճիռը, գանգատ թիվ 14743/11, կետ 209:

⁴¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *M. v. Germany* գործով 2009 թվականի դեկտեմբերի 17-ի վճիռը, գանգատ թիվ թիվ 19359/04, *Storck v. Germany* գործով 2005 թվականի հունիսի 16-ի վճիռը, գանգատ թիվ թիվ 61603/00, *O.H. v. Germany* գործով 2011 թվականի նոյեմբերի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ թիվ 4646/08, *Kronfeldner v. Germany* գործով 2012 թվականի հունվարի 19-ի վճիռը, գանգատ թիվ թիվ 21906/09:

⁴² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ հոգեկան կազմակերպություններում հոգեկան առողջական խնդիրներ ունեցող անձանց իրավունքների ապահովման վերաբերյալ 2018 թվականի արտահերթ զեկույցը, էջ 28, ինչպես նաև 2022 թվականի արտահերթ զեկույցը, էջ 26:

վերանայման հնարավորություն⁴³: Այդպիսի ընթացակարգը գործում է նաև կալանավորումը որպես խափանման միջոց կիրառելու կանոններն այս անվտանգության միջոցի նշանակման նկատմամբ տարածելու դեպքում: Նշված տրամաբանությամբ է կառուցվել նաև ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգիրքը⁴⁴, որի կարգավորումներից ենթադրվում է, որ անձին բժշկական հաստատությունում տեղավորելու անվտանգության միջոցը կիրառվում է երկու ամիս ժամկետով և ենթակա է յուրաքանչյուր անգամ վերանայման:

Առանց ժամկետային սահմանափակման անձին բժշկական հաստատությունում տեղավորելու խնդրին անդրադարձել է նաև Ռուսաստանի Դաշնության սահմանադրական դատարանը՝ 2018 թվականի մայիսի 24-ի թիվ 20-Ո որոշմամբ և փաստել, որ անձի՝ բժշկական հաստատությունում գտնվելու ժամանակահատվածը չի կարող լինել անորոշ, դատարանները պետք է նշեն այն ժամանակահատվածը, որի ընթացքում անձը պետք է ստացիոնար ձևով գտնվի բժշկական հաստատությունում, ըստ անհրաժեշտության երկարացնելով այն՝ կալանքի տակ պահելու ժամկետը երկարացնելու քրեադատավարական կանոնների կիրառմամբ⁴⁵:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոգրյալը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ ազատությունից զրկելու հետ կապված բժշկական հսկողություն անվտանգության միջոցի կիրառման ընթացակարգի նկատմամբ վերաբերելի մասով (*mutatis mutandis*) պետք է կիրառելի լինեն կալանքի՝ որպես խափանման միջոցի կիրառման կանոնները: Այլ կերպ, այն պետք է ենթակա լինի պարբերական վերանայման և սահմանափակված լինի երկամսյա ժամկետով: Հարկ է նկատել, որ նշված մոտեցումն ընդունելի է համարվել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի և ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից՝ Սահմանադրական դատարան ներկայացված բացատրություններում⁴⁶:

Միաժամանակ, նշվածը նաև ենթադրում է, որ բժշկական հաստատությունում տեղավորելու անվտանգության միջոցի կիրառման շրջանակներում դատարանները պետք է քննարկման առարկա դարձնեն քրեական օրենքով արգելված արարք կատարած լինելու հիմնավոր կասկածի առկայության հարցը: Մասնավորապես, քրեական դատավարությունում անձի ազատության իրավունքի սահմանափակումը չի կարող վերացական լինել, այն մշտապես պայմանավորված է քրեական օրենքով արգելված արարք կատարած լինելու կասկածի հետ, որի բացակայությունը նաև բացառում է ազատության իրավունքի սահմանափակման հնարավորությունը: Բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցի կիրառման ողջ գործընթացը քրեական դատավարությունում ածանցվում է անձի կողմից քրեական օրենքով արգելված արարքի կատարման փաստից: Ուստի, մինչ այդ փաստի վերջնական հաստատումն անձի իրավունքներն ու ազատությունները սահմանափակող դատավարական հարկադրանքի միջոցների կիրառման համար էական նշանակություն ունի անձի՝ քրեական օրենքով արգելված արարք կատարած լինելու հիմնավոր կասկածի գնահատումը: Եթե բացակայի իրավախախտում կատարած լինելու հիմնավոր կասկածը, ապա դատավարական հարկադրանքի միջոց

⁴³ Տե՛ս Լատվիայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 599-րդ հոդվածը, Էստոնիայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 395.1-րդ հոդվածը, Մոլդովայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 490-րդ հոդվածը, Ուկրաինայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 508-րդ հոդվածը:

⁴⁴ Տե՛ս www.arlis.am, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, հոդված 140:

⁴⁵ Տե՛ս ՌԴ քրեական դատավարության օրենսգրքի 435-րդ հոդվածի վերաբերյալ ՌԴ սահմանադրական դատարանի՝ 2018 թվականի մայիսի 24-ի թիվ 20-Ո որոշման եզրափակիչ մասի 1-ին կետը:

⁴⁶ Տե՛ս սույն որոշման 16-17-րդ կետերը:

կիրառվել չի կարող: Նշվածը երաշխիք է անձի իրավունքներն ու ազատությունները սահմանափակող դատավարական հարկադրանքի միջոցների կամայական կիրառումը բացառելու համար:

36. Սույն գործի նյութերի ուսումնասիրությունից երևում է, որ՝

- Առաջին ատյանի դատարանը, հիմք ընդունելով փորձագետի եզրակացությունն այն մասին, որ Ա.Մնացականյանը նվազ սոցիալական վտանգ է ներկայացնում շրջապատի համար, հաստատել է քննիչի՝ Ա.Մնացականյանին հոգեբուժական հիվանդանոցում տեղավորելու որոշումը՝ առանց ժամկետի նշման և այլընտրանքային միջոցի կիրառման հնարավորության քննարկման⁴⁷,

- Վերաքննիչ դատարանը, օրինական ուժի մեջ թողնելով Առաջին ատյանի դատարանի որոշումը, փաստել է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 459-րդ հոդվածում նշված «վտանգ» բառը պետք է հասկանալ համապատասխան վտանգն իր բոլոր դրսևորումներով՝ նվազից մինչև առավելագույնը⁴⁸:

37. Նախորդ կետում մեջբերված փաստական հանգամանքները գնահատելով սույն որոշման 32-35-րդ կետերում վկայակոչված իրավադրույթների և արտահայտված իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո՝ Վճռաբեկ դատարանը փաստում է, որ տվյալ դեպքում ստորադաս դատարաններն Ա.Մնացականյանի նկատմամբ ազատությունից զրկելու հետ կապված անվտանգության միջոց, այն է՝ բժշկական հաստատությունում տեղավորելու հարկադրանքը կիրառելիս քննարկման առարկա չեն դարձրել քրեական օրենքով արգելված արարք կատարած լինելու հիմնավոր կասկածի առկայության հարցը: Բացի այդ, փորձագիտական եզրակացությամբ նվազ վտանգավորություն ներկայացնելու պայմաններում ստորադաս դատարանների կողմից անդրադարձ չի կատարվել այդ վտանգն այլընտրանքային միջոցի կիրառմամբ չեզոքացնելու հնարավորության հարցին: Ավելին, դատարաններն իրենց որոշումները կայացրել են առանց սահմանելու ժամկետային որևէ սահմանափակում և երաշխավորելու ազատության իրավունքի սահմանափակման իրավաչափության պարբերական վերանայման հնարավորությունը:

Վերոգրյալի հիման վրա, Վճռաբեկ դատարանը եզրահանգում է, որ Արթուր Մնացականյանի նկատմամբ հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելու անվտանգության միջոցի կիրառման ընթացքում չեն ապահովվել ազատության իրավունքի պաշտպանության անհրաժեշտ իրավական երաշխիքները:

38. Վերոգրյալի հետ մեկտեղ, անդրադառնալով պաշտպանի՝ սույն որոշման 14.1-րդ կետում վկայակոչված խնդրին՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի կիրառմամբ Արթուր Մնացականյանի նկատմամբ մասնավոր մեղադրանքի շրջանակներում իրականացվող քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և գործի վարույթը կարճելու վերաբերյալ, Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունենալու մասին տեղեկատվության առկայության պայմաններում անձի նկատմամբ իրականացվող քրեական հետապնդումն այդ հիմքի կիրառմամբ դադարեցվել չի կարող: Մասնավորապես, այդ հիմքի կիրառման համատեքստում անհրաժեշտ է ազատ կամահայտնության ունակություն ունեցող և հոգեպես առողջ անձի համաձայնություն, որպիսի

⁴⁷ Տե՛ս սույն որոշման 10-րդ կետը:

⁴⁸ Տե՛ս սույն որոշման 12-րդ կետը:

պայմանն առերևույթ բացակայում է բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառման վարույթում⁴⁹: Այս առումով պետք է նկատի ունենալ, որ սկսած այն պահից, երբ տվյալներ են ստացվում անձի՝ հոգեկան հիվանդությամբ տառապելու և դրանով պայմանավորված՝ անձի՝ իր կամ հասարակության համար վտանգ ներկայացնելու հնարավորության մասին, հանրային շահի պաշտպանությունը պահանջում է շարունակել գործի վարույթը և միջոցներ ձեռնարկել այդ վտանգը կանխելու համար՝ անկախ այն հանգամանքից, որ տուժողն այլևս հետաքրքրված չէ իր մասնավոր շահի պաշտպանությամբ և հայտնում է բողոքի կամ պահանջի բացակայության մասին:

39. Այսպիսով, ամփոփելով վերոգրյալը, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ վերը նշվածը հիմք է ստորադաս դատարանի դատական ակտերը բեկանելու համար: Մինևույն ժամանակ, հաշվի առնելով, որ Արագածոտնի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի՝ 2019 թվականի փետրվարի 6-ի որոշմամբ գործի վարույթն ավարտվել է. հաստատվել է, որ Ա.Մնացականյանն անմեղսունակության վիճակում կատարել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117-րդ հոդվածով նախատեսված արարքը և վերջինս ազատվել է քրեական պատասխանատվությունից ու պատժից, Վճռաբեկ դատարանն առարկայազուրկ է համարում բողոքարկված դատական ակտերի բեկանումը:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ վճռաբեկ բողոքները պետք է բավարարել մասնակիորեն, ճանաչել Արթուր Մնացականյանի իրավունքների խախտման փաստը, իսկ ստորադաս դատարանի որոշումները թողնել օրինական ուժի մեջ՝ հիմք ընդունելով սույն որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումները:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 162-րդ, 163-րդ, 171-րդ հոդվածներով, «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրք» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքի 11-րդ հոդվածով, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 39-րդ, 43-րդ, 361-րդ, 403-406-րդ, 415.1-րդ, 418.1-րդ, 419-րդ, 422-423-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքները բավարարել մասնակիորեն:
2. Ճանաչել Արթուր Ավագի Մնացականյանի իրավունքների խախտման փաստը:
3. Արթուր Ավագի Մնացականյանի վերաբերյալ ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի՝ 2018 թվականի հուլիսի 18-ի որոշումները թողնել օրինական ուժի մեջ՝ հիմք ընդունելով Վճռաբեկ դատարանի որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումները:
4. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

⁴⁹ Տե՛ս *mutatis mutandis* Վճռաբեկ դատարանի՝ *Սերգեյ Սյրեփանյանի* գործով 2014 թվականի մայիսի 31-ի թիվ ԳԴ5/0014/01/13 որոշումը, որտեղ Վճռաբեկ դատարանը սահմանել է ուղենիշային մոտեցում առ այն, որ համաներման ակտի կիրառման հիմքով քրեական հետապնդումը կարող է դադարեցվել միայն մեղսունակ անձի նկատմամբ:

ԲԱՐԵՄԱՂԹԱՆՔ

ՀՀ դատավորների միությունը շնորհավորում է

ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի դատավոր
Նաիրա ՄԱՐԳԱՐՅԱՆԻ ծննդյան 60-ամյակը,

ՀՀ վարչական դատարանի դատավոր
Սամվել ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆԻ ծննդյան 60-ամյակը,

ՀՀ սնանկության դատարանի դատավոր
Արտաշես ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻ ծննդյան 55-ամյակը,

ՀՀ սնանկության դատարանի դատավոր
Տիգրան ՓՈԼԱԴՅԱՆԻ ծննդյան 40-ամյակը,

ՀՀ վարչական դատարանի դատավոր
Կարեն ԶԱՐԻԿՅԱՆԻ ծննդյան 35-ամյակը,

ՀՀ Արարատի և Վայոց ձորի մարզերի առաջին ատյանի ընդհանուր
իրավասության դատարանի դատավոր
Գառնիկ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆԻ ծննդյան 35-ամյակը,

ՀՀ Արագածոտնի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր
իրավասության դատարանի դատավոր
Էդգար ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆԻ ծննդյան 35-ամյակը,

*մաղթում նրանց առողջություն, անսպառ եռանդ
և մասնագիտական արդյունավետ գործունեություն:*

Ի ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ

«Դատական իշխանություն» պարբերականը լույս է տեսնում տարեկան առնվազն վեց անգամ:

Հոդվածը տպագրության է ընդունվում միայն գրավոր կարծիքի կամ երաշխավորության առկայության դեպքում:

«Դատական իշխանություն» պարբերականում տպագրության ներկայացվող հոդվածների տեխնիկական պահանջները.

- հոդվածի սկզբում դրվում է վերնագիրը (գլխատառերով),
- հաջորդ տողում՝ հեղինակի անուն-ազգանունը, հեղինակի գիտական աստիճանն ու կոչումը, աշխատանքի վայրը, պաշտոնը, հեռախոսահամարը և էլեկտրոնային փոստի անվանումը,
- տեքստի լուսանցքները. վերև՝ 25 մմ, ներքև՝ 25 մմ, աջ՝ 25 մմ, ձախ՝ 20 մմ,
- հայերեն շարվածքի տառատեսակը՝ GHEA Grapalat,
- անգլերեն շարվածքի տառատեսակը՝ GHEA Grapalat,
- ռուսերեն շարվածքի տառատեսակը՝ GHEA Grapalat,
- հիմնական տառաչափը՝ 12,
- միջտողային հեռավորությունը՝ 1.5,
- հղումները տրվում են տողատակում՝ աճման կարգով, տառաչափը՝ 10, նշվում է աղբյուրի հեղինակը (թավ), վերնագիրը, հատորը, հրատարակության տեղը, տարեթիվը (մամուլի դեպքում՝ նաև համարը) և էջը,
- հոդվածը կարող է ներկայացվել հայերեն, անգլերեն կամ ռուսերեն, այն պետք է ունենա մյուս երկու լեզուներով ամփոփում և երեք լեզվով մինչև 10 բանալի բառեր,
- մերժված հոդվածը չի վերադարձվում,
- հոդվածը տրամադրել էլեկտրոնային և տպագիր եղանակով: